

T.C

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİHANABİLİM DALI

MANDATERLİĞİN SONA ERMESİNDEN

HAŞİMİ KRALLIĞI'NA ÜRDÜN VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

(1921-1946)

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe Ulutaş

Ankara-2019

T.C

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİHANABİLİM DALI

MANDATERLİĞİN SONA ERMESİNDEN

HAŞİMİ KRALLIĞI'NA ÜRDÜN VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

(1921-1946)

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe Ulutaş

Tez Danışmanı

Doç.Dr.Serdar Sarısır

Ankara-2019

T.C

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

MANDATERLİĞİN SONA ERMESİNDEN

HAŞİMİ KRALLIĞI'NA ÜRDÜN VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

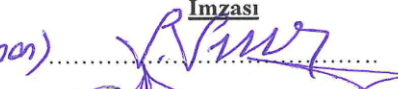
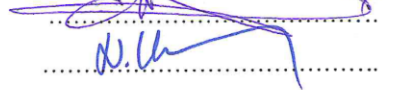

(1921-1946)

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe Ulutaş

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Serdar Sarısır

Tez Jürisi Üyeleri

<u>Adı-Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
Doç. Dr. Serdar Sarısır (Danışman)	
Prof. Dr. Nese Özden	
Doç. Dr. Nasrullah Usman	

Tez Savunma Tarihi.....

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç.Dr.Serdar Sarısır danışmanlığında hazırladığım "Mandaterliğin Sona Ermesinden Haşimi Krallığı'na Ürdün ve Türkiye ile İlişkileri(1021-1946) (Ankara.2019) " adlı yüksek lisans - doktora/bütünleşik doktora tezimdaki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 18.12.2019

Adı-Soyadı ve İmza

Ayşe Ulutaş



İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I	6
1. ORTADOĞU’NUN PAYLAŞILMA SÜRECİ.....	6
1.1. İNGİLTERE VE FRANSA’NIN ORTADOĞU POLİTİKALARI.....	6
1.1.1.İngiltere	8
1.1.2.Fransa	9
1.2.SYKES-PİCOT ANLAŞMASI.....	11
1.2.1.Anadolu ve Ortadoğu’da Paylaşılan Yerler	14
1.3.MCMAHON-HÜSEYİN YAZIŞMALARI.....	16
1.3.1.Arapların İngiltere ile İlk Temasları.....	17
1.3.2.McMahon-Hüseyin Mektuplaşmalarının Başlaması.....	18
1.4.TRANS ÜRDÜN HAŞİMİ EMİRLİĞİ’NİN İNGİLİZ KONTROLÜNDE KURULMASI.....	22
1.4.1.Ürdün Nehri’nin Doğusu.....	22
1.4.2.Suriye Arap Krallığı.....	23
1.4.3.Maysalun Savaşı ve Kahire Konferansı	27
1.4.4.İngiltere’nin Himayesinde Kurulan Trans Ürdün Emirliği	30
BÖLÜM II	35
2.TRANS ÜRDÜN MODERN DEVLET TEMELLERİNİN ATILMASI.....	35
2.1.TRANS ÜRDÜN EMİRLİĞİ’NDE İLK KARŞITLIKLAR.....	35
2.1.1.Kabile İttifakları	36
2.1.2.Advan Muhalefeti-Balka İsyanı	38
2.2. DEVLET YAPILANMASININ GELİŞMESİ	40
2.2.1.Emir Abdullah’ın Otoritesini Güçlendirmesi.....	42
2.2.2.Ürdünlü Kimliğinin Oluşması.....	50
BÖLÜM III.....	58

3.1. TRANS ÜRDÜN EMİRLİĞİ’NİN DOĞUŞU	58
3.1.1. Trans Ürdün Emirliği (11 Nisan 1921)	58
3.1.2. Türkiye’nin Ortadoğu Devletlerine Yaklaşımı	62
3.1.3. Sadabat Paktı	65
3.2. TRANS ÜRDÜN EMİRLİĞİ İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ İLİŞKİLER	67
3.2.1. Emir Abdullah’ın Türkiye Ziyareti (1937).....	69
3.2.2. Kral Abdullah’ın Türkiye’yi İkinci Ziyareti ve Dostluk Antlaşması (1947) .	73
SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA	83
EKLER LİSTESİ.....	93
EKLER	94
ÖZET	108
ABSTRACT	109

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki topraklarının İtilaf Devletleri arasında paylaşılması, bölgedeki sömürü düzeninin devam ettirilmesi arzusundaki ülkeler için zorunlu hale gelmiştir. Savaş devam ederken bir takım gizli anlaşma ve görüşmelerle Ortadoğu'da belirlenen yeni sınırlar içerisinde yeni kurulan devletler, İngiltere ve Fransa'nın himayesinde modern devlet kapasitesine erişene kadar manda sistemine tabi olmuşlardır. Geniş bir coğrafyada kurulan küçük devletler aracılığıyla bölgenin istikrarı Avrupalı Devletlerin çıkarları göz önünde bulundurularak sağlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti zamanında Suriye vilayetine bağlı olarak yönetilen Ürdün Nehri'nin doğusu ile batısında kalan topraklar, savaş sonrasında İngiltere'nin nüfuz alanında kalarak ayrı devlet yapılanmalarına sahip olmuştur. Ürdün Nehri'nin batısında kalan Filistin toprakları, İngilizler tarafından Yahudi yurdu haline getirilirken, bu çalışmanın da asıl konusu olan Trans Ürdün – (Ürdün Nehri'nin doğusu, ötesi) topraklarında Trans Ürdün Haşimi Emirliği ismiyle bir Arap Devleti kurulmuştur.

İngiltere'nin himayesinde Trans Ürdün Haşimi Emirliği olarak 1921 yılında kurulan bu Arap Devleti, 1946 yılında bağımsızlığını kazanarak Ürdün Haşimi Krallığı adını alacaktır. Manda yönetimi içinde kurulması kararlaştırılan Trans Ürdün Haşimi Emirliği'nin daha sonra bağımsızlığını kazanarak bölgede önemli devletler arasında yer alması devletin kuruluş sürecinin incelenmesini gerekli kılmıştır. Günümüzde bölgesel krizlerden diğer Ortadoğu ülkeleri gibi etkilenen Ürdün'ün tarihte komşu Arap ülkeleri ile olan çekişmeli ilişkileri hala devam ederken Türkiye ile geç başlayan yakın temaslar resmi ziyaretler, dostluk ve ticaret antlaşmalarından öteye gidememiştir.

“Mandaterliğin Sona Ermesinden Haşimi Krallığı’na Ürdün ve Türkiye ile İlişkileri” adlı çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında savaş sonrasında Ortadoğu’yu paylaşma planları yapan devletlerin nasıl bir yol izledikleri ve bölge topraklarının manda yönetimi içinde nasıl paylaşıldığı hakkında bilgiler verilerek, Trans Ürdün Devleti’nin batılı devletlerin kendi ifadeleriyle -ki onun kuruluşu hakkında ipuçları veren şekliyle- “yoktan var edilmesi” hususuna değinilmiştir. Birinci bölümde; Trans Ürdün Devleti fikrinin ortaya çıkmasından önce İngiltere ve Fransa’nın Ortadoğu’da izlediği politikalara, paylaşım planının ilk taslağı olarak kabul edilen Sykes-Picot Antlaşması ile Şerif Hüseyin-McMahon yazışmaları anlatılarak “yapay devlet” yapılanmasının oluşum sürecine etki eden faktörler ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Trans Ürdün Devleti’nin kurulmasından sonra devlet yapılanmasında meydana gelen gelişmeler, otoritenin bölgede sağlanması için izlenen politikalar ile Ürdünlü kimliğinin oluşmasına götüren süreçler incelenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Trans Ürdün Haşimi Emirliği’nin bağımsız olarak kurulma süreçleri ile sınırlı ilk temasları sayesinde başlatılan ilişkiler de üçüncü bölümü oluşturmuştur. Sonuç başlığı altında ise manda yönetiminde kurulan Ürdün Devleti’nin genel bir değerlendirilmesi yapılarak farklı bağımsızlık süreçlerinden geçen Türkiye ve Ürdün arasındaki ilişkiler özetlenmektedir. Yapılan araştırmanın imkanları ölçüsünde elde edilen veriler değerlendirilerek, ulaşılan sonuçlar tespitler şeklinde sonuç kısmında ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırmada literatür tarama yöntemi kullanılarak Trans Ürdün Haşimi Emirliği, Ürdün Haşimi Krallığı ve Ortadoğu’da kurulan manda devletleri hakkında Türkçe-İngilizce kitaplardan faydalanılmıştır. Kitaplara ek olarak konu hakkında makale, tez ve arşivlerden de yararlanılmıştır. Türkiye’nin Ürdün ile ilişkilerinin Ürdün’ün bağımsızlığını kazandığı 1946 yılından itibaren artmaya başlaması bu çalışmanın

sınırlandırdığı zaman içinde yer almamasından dolayı sınırlı kaynaklar çerçevesinde incelenebilmiştir.

Ortadoğu tarihi ve coğrafyasına duyduğum ilgiden dolayı Ürdün hakkında yapılan çalışmalara bir nebze de olsa katkı sağlayabilmek amacıyla beni bu çalışmaya yönlendirerek tez yazım aşamasında bana yol gösteren tez danışmanım Doç.Dr. Serdar SARISIR'a, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye CumhuriyetiTarihi Kürsüsü'nde başta Prof.Dr.Neşe ÖZDEN olmak üzere Hocalarıma, tez yazımında beni teşvik ederek yardımcı olan arkadaşım Yağmur YAŞAR'a, desteklerini üzerimden hiçbirzaman esirgemeyen Annem Hacer ULUTAŞ ile babam Emin ULUTAŞ'a ve tez yazım sürecinde manevi yardımı dokunan tüm arkadaşlarımateşekkürü bir borç bilirim.

Ayşe ULUTAŞ

Ankara, Kasım 2019

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
BCA	: Bařbakanlık Cumhuriyet Arşivi
CAB	: Cabine Office
s.	: Sayfa
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
TJFF	: Trans Ürdün Sınır Gücü
Yay.	: Yayınlar

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle barış antlaşmalarının imzalanması sürecinde yaşanan en büyük problem, savaşta yenik düşen Osmanlı Devleti topraklarının İtilaf Devletleri arasında nasıl paylaşılacağı konusu olmuştur. Her bir devlet kendi güvenliğini sağlayıp çıkarlarını korumak için imparatorluğun özellikle stratejik öneme sahip yerlerini antlaşmalarda belirtildiği üzere işgal etmiştir. İngiltere ve Fransa önemli ticaret yollarının geçiş güzergâhında bulunan ve dünya petrol rezervlerinin önemli bir kısmına sahip olan Ortadoğu topraklarını savaş devam ederken aralarında paylaşmışlardır.

Ortadoğu'da manda yönetim birimlerine ayrılan bu topraklar, "*batılı devletlerin nüfuzları altında kendi kaderlerini tayin etme ambalajı*" ile paketlenmiş de uygulamalar 19. yüzyıl emperyalizminin tekrar uygulandığının göstergesi olmuştur.¹ Mandater bir devlet olarak İngiltere, Irak ve Filistin'i alırken, Fransa, Suriye'de manda yönetimini kurmuştur. Manda yönetimleri Osmanlı Devleti'nin eski vilayetlerinin birleştirilip tek bir isim altında yönetilmesi şeklinde olduğu gibi yönetim açısından daha önce var olmayan bir devletin oluşturulması şeklinde de gerçekleşmiştir. Üç eski Osmanlı vilayeti olan Basra, Bağdat ve Musul birleştirilerek Irak mandası oluşturulmuştur. Ürdün Haşimi Emirliği İngiliz himayesinde kurulmadan önce, "*Trans Ürdün*"ün bölgede ayrı siyasal bir mevcudiyeti yoktu. Ürdün Nehri'nin doğusu, savaş sonrasında İngiltere'nin desteği ve teşvikiyle gelişen bir devletin kurulduğu stratejik bir bölge olmuştur. Günümüzde Ürdün veya resmi adıyla Ürdün Haşimi Krallığı olarak bilinen devletin temeli İngiliz mandası yönetiminde Trans Ürdün Haşimi Emirliği olarak 1921 yılında atılmıştır. Bu bölge, Osmanlı Devleti zamanında Büyük Suriye'nin en doğusunda kalan, Şam'dan Mekke'ye uzanan Hac Yolu güzergâhıydı. Trans Ürdün

¹William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Agora Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul, Haziran 2008. s.185.

terimi coğrafik olarak Yermük nehrinin güneyi ile Ürdün nehrinin doğusunda Hicaz'a uzanan toprakları ifade etmek için kullanılırdı.²Manda yönetiminden önce ayrı bir siyasal mevcudiyet göstermese bile Ürdün Nehri'nin doğusu veya ötesi anlamlarına gelen Şark-ül Ürdün, Mavera-i Ürdün veya Trans Ürdün gibibölgenin jeostratejik konumunu vurgulayan terimlerle ifade edilmiştir. Çalışmanın açıklığı ve takibinin kolaylığı açısından bölgeye verilen isimlerin hepsi kullanılmayacaktır. Bölge Trans Ürdün olarak, burada kurulan devletler de, Trans Ürdün Haşimi Emirliği veya Ürdün Haşimi Krallığı şeklinde ifade edilecektir.

Ürdün nehrinin doğusunda, büyük bölümü çöllerden oluşan, çok az verimli topraklara sahip ve üstelik yönetim bütünlüğünden uzak bedevi kabilelerin yaşadığı Trans Ürdün bölgesinde savaş sonrasında ayrı bir devlet kurulması, İngiltere'nin bölgesel çıkarlarını koruma çabasının bir sonucudur. Süregelen sömürü düzeni mantığıyla bölgede manda sistemini kuran devletler, "belirsiz bir zamana kadar" manda yönetiminde olan ülkeleri bağımsızlığa hazırlamakla kendilerini görevlendirmişlerdir.³ İşte bu mantık çerçevesinde Trans Ürdün, İngiltere'nin bölgedeki varlığının güvenliğini garantileyen bir sınır devleti olmuştur.⁴ Batılı devletlerin sıkça kullandığı, "Trans Ürdün Haşimi Emirliğinin oluşturulması, Trans Ürdün Devletinin yaratılması" şeklindeki ifadeler İngiliz manda yönetiminde bulunan Trans Ürdün Devleti'nin "yapay" bir mevcudiyetinin olduğu iddiasını güçlendirmektedir. İngiltere, Hindistan ile ticaret yolunu Irak ve Trans Ürdün Devletleri sayesinde güvence altına alırken her iki devletin

²Ferdinand Braudel, **2.Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 1**, İmge Kitabevi Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 1993.s.94.

³Cleveland, **a.g.e.s.**244.

⁴Eugene L. Rogan, **Frontiers of the State in the late Ottoman Empire: Transjordan 1850-1921**, Cambridge Middle East Studies, 1999. s.12.

yönetimine Haşimi ailesinden yöneticileri atamakla kendisine bağımlı devletlerin buralara düzen getirmesini amaçlamıştır.⁵

Bölgede kendi kaderini tayin edecek ayrı bir ulusal kimlik anlayışının oluşmaması, İngiltere ve Fransa'nın nüfuz alanlarını genişletirken tek bir Arap Devleti fikrinin oluşmasında Hicaz Emiri Şerif Hüseyin etkili olmuştur.⁶ Manda sisteminin Ortadoğu'da etkili bir şekilde uygulanmaya geçilmesinden önce yaygın olan düşünce Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla bağımsızlığını kazanacağını düşünen Arapların tek bir devlet çatısı altında birleştirilerek kurulacak olan bir ulus-devlettir. Ancak büyük bir Arap Devleti'nin kurulmasının amaçlandığı Suriye, Irak ve Hicaz bölgelerinde yönetimi kolay daha küçük devletler İngiltere ve Fransa'nın mandaterliğinde kurulmuştur.⁷ İngiltere'nin nüfuz bölgesinde Haşimi Emirliği olarak kurulan Trans Ürdün Devletinin hiç hesapta yokken ortaya çıkarılması da manda yönetimlerinin oluşturulmasının asıl amacını açıkça gösterir niteliktedir.

Tarihsel olarak sınırları tam belirli olmayan üç ana bölgenin-Levant, Mezopotamya ve Arap Yarımadası- savaş sonrasında paylaşılması gizli bir antlaşma olan Sykes-Picot ile İngiltere ve Fransa tarafından kararlaştırılmıştır. Gizli antlaşmaların ortaya çıkması ve mandater devletlerin bölgedeki gizli rekabetleri daha önce paylaşımı yapılan yerlerin tekrar gözden geçirilmesine neden olmuştur. Suriye'de Fransız varlığının İngiltere'yi endişelendirmesi, Filistin'de 19.yüzyıldan itibaren Yahudi nüfusunun giderek artması, Şerif Hüseyin, oğulları Faysal ve Abdullah'ın gizli antlaşmalardan bağımsız olarak Büyük Arap Devletini kurmak amacıyla izlediği

⁵Naseer H. Aruri, **Jordan: A Study in Political Development (1921-1965)**, Martinus Nijhoff, Lahey,1972. s. 56.

⁶İsmail Şahin,Cemile Şahin,Samet Yüce, "*Binci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları*", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 15, 2014.s.111.

⁷Harry N. Howard, **The King-Crane Commission: An American Inquiry in the Middle East**, Khayats, Beirut,1963.s.200; Philip Mattar, **The Mufti of Jerusalem: al-Hajj Amin al-Husayni and the Palestinian National Movement**, Columbia University Press, New York,1988.s.17.

politikalar, bölge sınırlarının daha önceki paylaşım planlarından farklı şekilde çizilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu sınırlar 'Bereketli Hilal' bölgesinde dini-etnik yapı ve daha önce tarihsel olarak belirlenmiş doğal sınırlar hesaba katılmadan sadece mandater devletlerin çıkarlarına en uygun pratik gereklilikler dolayısıyla belirlenmiştir.⁸

Ekonomik ve kültürel yapılarının yanı sıra dini ve etnik olarak da bazı farklılıklar gösteren manda yönetimindeki Suriye, Irak, Hicaz ve Yemen'in tek bir devlet çatısı altında birleştirilerek yönetilmesi, İngiltere ve Fransa'nın emperyalist düşünceleriyle uyuşmamıştır. Levant'ın şehirleşmiş yerleri, Mezopotamya'nın Musul, Bağdat ve Basra gibi gelişmiş şehirleri ile siyasal bir yönetim bütünlüğünden uzak Arap yarımadasının göçebe ve yarı-göçebe kabileleri arasındaki büyük fark, İngiltere ve Fransa'nın nüfuz bölgelerini belirlerken dikkate aldıkları önemli faktörlerdendir.⁹

İngiltere, Filistin Manda yönetiminin içinde yer alan Ürdün nehrinin doğusunda kalan topraklarda Trans Ürdün Emirliği ismiyle ayrı bir devlet yapısını oluşturmuştur. Bunun nedeni Filistin'de kurulacak bir Yahudi Devleti ile kendi çıkarları arasında bir tampon bölgenin gerekliliğini görmüş olmasından kaynaklanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kutsal Toprakları, Fransız ve İngiliz koloni güçleri ve Arap isyanları nedeniyle önemli bir tehdit oluşturmuştu.¹⁰ Arap isyanının merkezi yerlerinden biri olan Filistin'de sıcak çatışmalar yaşanırken, Ürdün nehrinin doğusunda yer alan Trans Ürdün'ün daha çok stratejik ve lojistik amaçlarla kullanılması, Trans Ürdün Devleti'nin manda yönetiminde ve daha sonraki bağımsızlık sürecinde de tarafsız bölge olarak mevcudiyetini devam ettirmesiyle sonuçlanmıştır.¹¹

⁸James Barr, **Kırmızı Çizgi: Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi**, Pegasus Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Eylül 2016. s.7.

⁹Zeine N. Zeine, **The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria**, Caravan Books, New York, 1977.s.85.

¹⁰Kamal Salibi, **The Modern History of Jordan**, London, I.B. Tauris, New York, 1993.s.26.

¹¹Rogan, **a.g.e.** s.34.

Bu araştırmada Trans-Ürdün Devleti'nin Ortadoğu'nun stratejik bir bölgesinde kurulmasından tam bağımsızlığına kadar geçen süreçte (1921-1946) nasıl bir gelişmegösterdiği ve İngiltere'nin himayesiyle bölgede meşru ve güçlü bir devlet oluşunun arkaplanında yatan nedenler incelenecektir. Trans Ürdün Haşimi Emirliği'nin, çalışmamızda belirlenen zaman sınırlamasının içinde yer alması, yoktan var olan bu devletin oluşuma götüren süreçlerin de incelenmesini gerektirmiştir. Trans Ürdün Devleti'ne kuruluş itibariyle bir anda keşfedilmiş imajı verilse de İngilizler,Trans Ürdün topraklarının Yahudi yurdu haline getirilmemesi ve sömürgelerine giden bu önemli yol güzergâhının güvenliğinin sağlanması için her zaman bir are arayışı içinde olmuşlardır.Bu yüzden savaş sonrası dönemin koşullarının sağladığı fırsatlardan yararlanarak oluşturulmuş bu devletin ortaya çıkışına götüren olay ve süreçlere de çalışmamızda yer verilecektir. Kabile devleti statüsünden merkezi otoritesi güçlü bağımsız bir devlete dönüşme süreci de ayrıca ele alınacaktır.

Bölgede önemli bir stratejik konuma sahip tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile manda devleti olarak kurulmuş Trans-Ürdün Emirliği arasındabaşlayanilk sınırlı ilişkiler üzerinde durularak, bağımsız Ürdün Haşimi Krallığı ile yapılan 11 Ocak 1947 tarihli ilk resmi 'Dostluk Anlaşması'nınöncesi ve sonrasındakigelişmeler anlatılacaktır.Manda döneminden bağımsızlığını kazanana kadarki süreçte Trans-Ürdün Devleti'ne dair çalışmaların günümüze kadar kapsamlı olarak ele alınmamasından dolayı yapılan çalışma kronolojik olarak bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Bölgede bulunan diğer Arap Devletlerinin ve İsrail Devleti'nin aksine daha az önem verilen Trans-Ürdün Devleti'nin çevre ülkeler için gerek tampon bir bölge oluşturması gerekse günümüze kadar artarak devam eden istikrarının altında yatan nedenler tarihsel boyutuyla kapsamlı bir çalışmayı hak etmektedir.



BÖLÜM I

1. ORTADOĞU'NUN PAYLAŞILMA SÜRECİ

1.1.İNGİLTERE VE FRANSA'NIN ORTADOĞU POLİTİKALARI

Günümüz sınırları ile kıyaslandığında “Ortadoğu” terimi, bu kavramı icat eden İngilizler tarafından 20.yüzyılın başlarında daha geniş bir coğrafyayı ifade etmek için kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu bu topraklar, sömürgeci Avrupa Devletleri tarafından daha kapsamlı bir terimin, Ortadoğu, kullanılmasına neden

olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan itibaren zayıflamaya başlaması İngiltere ve Fransa'nın Asya ile olan ticaretinin önemli ölçüde gelişmesine neden olmuş, bu devletler ticaret yolları için stratejik bir öneme sahip olan Osmanlı topraklarını kontrol altında tutma politikaları uygulamışlardır.¹²

Avrupalı Devletlerin ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması ortak amacıyla kurdukları sömürü düzeni, Osmanlı Devleti ile Hindistan arasında Ortadoğu olarak ifade edilen bölgenin hâkimiyetleri altında tutulmasını zorunlu kılmıştır. Ortadoğu topraklarını elde tutma amaçları doğrultusunda çok farklı politikalar uygulayarak günümüzde var olan Ortadoğu sınırlarının ve sorunlarının da mimarı olmuşlardır. Avrupalı Devletlerin bölgede uyguladığı farklı strateji ve yöntemler için Mustafa Kemal Atatürk şu ifadeleri kullanmıştır; *“Yayılma siyaseti güden Avrupa alçakça bir siyaset güderekin bin bir türlü yola başvurmaktadır.”*¹³

İngiltere ve Fransa'nın özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılma sürecine girmiş Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarını elde etmek için uyguladığı politikalar, pek çok farklı nedene dayanmaktadır. Üç kıtanın birleştiği noktada İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Basra Körfezi ve Süveyş Kanalı gibi jeopolitik ve jeostratejik açıdan büyük öneme sahip Osmanlı toprakları ekonomik olarak yayılmacı hedeflere sahip Avrupalılar için kontrol altında tutulması gereken topraklardır. Hammadde ve pazar ihtiyacını yüzyıllardır geniş bir coğrafyaya yayılmış Osmanlı Devleti'nden sağlayan bu devletler, Ortadoğu gibi önemli ticaret yolları güzergâhı üzerinde bulunan toprakları mutlaka ellerinde tutmak zorundaydılar. İngiltere ve Fransa, Ortadoğu'nun farklı dini ve etnik yapısını Osmanlı Devleti'ne müdahale etmek için bir fırsat olarak

¹²Bayram Kodaman, **Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1983. s.25.

¹³Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ares Yayıncılık, İstanbul, 2009. s.55.

değerlendirmişler ve bu bölgeyi kontrol etmek için bu farklılıkları gerekçe göstermişlerdir.¹⁴

1.1.1.İngiltere

Ortadoğu'da yıkılmaya başlayan bir Osmanlı İmparatorluğu yerine uzun yıllardır bu bölgede varlığını sürdüren İngiltere kendi nüfuzu altında kurulacak devletler aracılığıyla dışsiyaset hedeflerine ulaşmayı amaçlamıştır. İngiltere dış siyasetinde ticaretin korunması ve genişletilmesi, ekonomik çıkarların güvence altına alınması, yakın çevrenin korunması, sömürü düzeninin devam ettirilmesi, stratejik ortaklık kurulmaya çalışılması ve savaş sonrası kurulacak olan yenedünya düzeninde söz sahibi olan en önemli devlet olma hedefleri benimsemiştir.¹⁵ İngiltere'yi Ortadoğu'ya bağlayan çeşitli nedenler vardır. Sanayileşmiş bir toplum olarak petrole olan ihtiyacını Ortadoğu'dan karşılayan İngiltere, en fazla petrol rezervinin bulunduğu bu topraklara büyük önem vermiştir. Ayrıca Hindistankolonisine giden ticaret yollarının güzergâhıolan Ortadoğu her zaman bu devletin ilgi odağı olmuştur.¹⁶19.yüzyıl emperyalizminin bir devamı niteliğinde olan 20.yüzyıl manda sisteminde, özellikle Ortadoğu'da yeni kurulacak ulus-devletlerin yönetim deneyimi kazanması için Avrupalı Devletlerin nüfuzunda bulunmaları gerektiği gibi düşüncelerin ortaya atılması da, stratejik öneme sahip bu bölgeleri her daim kontrol altında tutma hedeflerinin bir sonucudur. İngiliz Avam Kamarası'ndan Arthur James Balfour'un şu sözleri Batı'nın Doğu toplumları üzerindeki düşüncelerini özetler niteliktedir: *“Doğulu ulusların tarihine bir bakın, kendi kendini yönetim konusunda hiçbir ize rastlamazsınız. Bizim*

¹⁴İlker Alp, **Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Meselesi**, Eser Matbaacılık, Edirne, 2008.s.23-26.

¹⁵Mark Sedgwick, Britain and The Middle East: In pursuit of Eternal Interest, http://www.ashgate.com/pdf/SamplePages/Strategic_Interest_in_the_Middle_East_Ch.pdf_s.5

¹⁶Peter Mansfield, **Ortadoğu Tarihi**, Say Yayınları, İstanbul, 2012.s.139.

işimiz yönetmekse, minnettarlık görsek de görmesek de, onlara sağladığımız nimetler hakkında bir fikirleri olsa da olmasa da yönetmek görevimiz.”¹⁷

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle İngilizler, Ortadoğu'ya tam olarak işgal amaçlı müdahale etmişlerdir. Deniz ticaretiyle 16.yüzyıldan beri Ortadoğu sayesinde hammadde ve pazar ihtiyacını karşılayan İngiltere için savaştan galip çıkarak bu bölgelerin tamamına hükmetme düşüncesi dönemin ticaret temeline dayanan mevcudiyetini koruması için hayati öneme sahiptir. Dünya üzerinde o zamana kadar “*en büyük sömürge imparatorluğu*”¹⁸ olarak sahip olduğu unvanını bundan sonraki yüzyıllarda da devam ettirmek amacıyla Osmanlının topraklarını daha savaş bitmeden gizli antlaşmalarla paylaşma yoluna gitmiştir. Bu paylaşımlar Osmanlı Devleti'nin Anadolu toprakları ile “Ortadoğu” olarak tek bir kavramla ifade edilen Levant, Mezopotamya ve Arap yarımadası üzerinde yoğunlaşmıştır. Savaş sonrasında parçalanmış Osmanlı Devleti'nin varlığı Anadolu'nun küçük bir kısmına sıkıştırılırken, savaştan galip çıkan devletler kendi ülkeleri için stratejik öneme sahip Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmışlardır. İngilizler, dünya üzerinde petrol rezervlerinin en fazla bulunduğu Ortadoğu'yu benzer politikalara sahip Fransa ile paylaşarak bu geniş coğrafyada hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır.

1.1.2.Fransa

Ortadoğu coğrafyasında diplomatik ve ekonomik anlamda en etkili bir diğer devlet olan Fransa'nın bölgede yüzyıllardır süren varlığı, siyasi ve ticari anlamda İngiltere ile rekabet halinde olmasının bir sonucu olarak, Ortadoğu'nun Fransa'nın da en

¹⁷Edward Said, **Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Yolu**, Pınar Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1989.s.58-59.

¹⁸Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, İş Bankası Kültür Yayınları,3.Baskı, Ankara, 1991. s. 262.

önemli etkinlik alanı olmasına neden olmuştur.¹⁹ Fransa'nın Ortadoğu politikası ekonomik faaliyetlerini güvence altına almanın yanında, İngiltere'den biraz farklı olarak, bölgede yaşayan Hıristiyan azınlıkların koruyuculuğunu üstlenmesinden dolayı Osmanlı Devleti'ne baskı yapma çerçevesinde şekillenmiştir. Savaş sonrasında yıkılışa geçen Osmanlı toprakları için İngiltere ile ortak politikalar üreterek bölgeyi tamamen hâkimiyetleri altına almayı amaçlamışlardır. Her iki devletin ekonomik ve yayılcı politikalarının bir sonucu olarak 1916 yılında aralarında gizlice imzaladıkları "*Sykes-Picot Anlaşması*"²⁰ Ortadoğu'nun bugünkü sınırlarına yakın şekilde devletlerin oluşmasının da temellerini atmıştır. Küçük Asya Antlaşması olarak da bilinen bu anlaşmayla en büyük nüfuz alanı olan Suriye bölgesi topraklarına sahip olan Fransa'nın bundan sonraki süreçlerdeki tek siyasal politikası ticareti için hayati öneme sahip bu toprakları kaybetmeme çabasından ibarettir.²¹

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti topraklarında yüzyıllardır varlıklarını ticari yollarla sürdüren İngiltere ve Fransa, savaş sonrasında yıkılacak Osmanlı Devleti'nin kendileri için hayati öneme sahip Ortadoğu topraklarını paylaşma yoluna gitmişlerdir. Avrupa Devletlerinin her zaman bu bölgeyi istemelerinin arkasında yatan önemli faktörler sanayileri için gerekli olan petrol ile pazarları için gerekli olan sömürgelerine giden yollarının merkezinde olmasıdır. Ticaretlerinin korunup gelişmesi, sömürgelerinde ekonomik faaliyetlerinin sürdürülmesi ve varlıklarının güvence altına alınması için Ortadoğu'nun dini ve etnik yapısıyla bölgedeki uluslarla stratejik ortaklıklarını kullanarak bölgeyi egemenlikleri altında tutmayı ülkelerinin ana politika unsuru haline getirmişlerdir.

¹⁹Gıyasettin Aktaş, **19.Yüzyılda Ortadoğu'da İngiliz-Fransız Rekabeti**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001. s. 4.

²⁰Sykes-Picot antlaşma metni için bkz. Ek: 1

²¹David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, Epsilon Yayınevi, 4.Baskı, İstanbul, 2004. s. 293.

1.2.SYKES-PİCOT ANLAŞMASI

İngiltere'nin 19.yüzyılda genel dış siyaseti, tehlikeli bir rakip olarak gördüğü Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ile dengeli bir ilişki kurmak ve gerektiğinde Osmanlıdan yana taraf olarak rakibi Rusya'ya karşı Osmanlı topraklarını kullanmak üzerine şekillenmiştir. Bu amaçla İngiltere bir tampon devlet olarak gördüğü Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasını her ne olursa olsun bu yüzyılda devam ettirmiştir.²²19.yüzyılda İngiltere'nin ticaret yollarının güvenliğiyle ilgili çıkarlarına fiili bir tehdit oluşturan Rusya'yı Karadeniz ve Boğazlardan uzak tutma çabası, Osmanlı'nın Avrupalı Devletler tarafından arka çıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın çıkarttığı Mısır İsyanı'nın bastırılmasında alınan yardımlar ve İngilizlerin Kırım Savaşı'nda Osmanlıyı destekleyerek olası bir Rus üstünlüğünü engellemesi bu durumun açık iki örneğidir.

Birinci Dünya Savaşı'nda ise Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşa girmesi, ticaret yollarının güvenliği için toprak bütünlüğü sağlanmış bir Türk Devletinin varlığını devam ettirmesi gerektiği fikrini tamamen değiştirmiştir.²³ Ortadoğu'da güçlü bir Türk İmparatorluğu yerine daha küçük ulus devletlerin oluşturulup manda sistemi içinde yönetilmesi fikri, Avrupa Devletlerinin stratejik ve ekonomik çıkarları açısından daha tercih edilebilir bir fikir olmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasındaki toprak bütünlüğünün Rusya tehdidine karşı korunması politikası, savaş sonrası dönemde Rusya'nın da içinde yer aldığı İtilaf Devletleri'nin kendi çıkarlarını korumak için Osmanlı topraklarını masa başında paylaşımlarıyla son bulmuştur. Sykes Picot Anlaşması, savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarının kaderini belirleyen bir anlaşma olarak karşımıza çıkmaktadır. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında

²²Fromkin, **a.g.e.** s.15.

²³Barr,**a.g.e.**s.3.

gizli görüşmeler sonucunda hazırlanan Sykes-Picot Anlaşması²⁴, Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran Sevr Antlaşması'na ilham olmasının yanında günümüzde Ortadoğu'da kurulan birçok devletin de taslak çizimi olarak sayılabilir.

İsmi savaşı zamanı yaptıkları gizli görüşmelerle Ortadoğu'nun nasıl paylaşılacağı hususunda karar alan İngiliz politikacı yazar Mark Sykes ve Fransız diplomat George Picot'tan alan Sykes-Picot Antlaşması 16 Mayıs 1916 yılında imzalanmıştır. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın arasında yapılan bu gizli toprak paylaşım anlaşması, Rusya'daki ihtilalcilerin anlaşmayı ifşa ettikleri 1917 yılına kadar gizli olarak kalmıştır. Bütün İtilaf Devletleri'nin kâğıt üzerinde Osmanlı Devleti'nden istedikleri toprakları elde ettikleri böyle bir anlaşmanın gizli olarak yapılmasının en önemli sebebi, savaş sırasında Arapların Osmanlıya karşı isyan etmelerine karşılık Ortadoğu'da büyük bir Arap Devleti'nin kurulacağına dair verilen sözlere ihanet niteliğinde olmasından kaynaklanmıştır.²⁵ İngiltere, bir tarafta, Sykes-Picot Anlaşması'yla Ortadoğu topraklarını diğer İtilaf Devletleri ile aralarında paylaşırken diğer tarafta savaştan galip çıkabilmek için Şerif Hüseyin'e büyük bir Arap Devleti'nin aynı topraklar üzerinde kurulacağı sözü vermiştir. Sykes Picot Anlaşması Ortadoğu'nun Araplar lehine bir geleceğinin belirlenmesi yerine bölgede güçlü iki büyük rakip olan İngiltere ve Fransa'nın emperyalist çıkarlarının devam ettirilmesi yönünde yapılan bir anlaşma olmuştur.

Sykes ve Picot arasında yapılan görüşmelerde İngilizler Araplara verilen sözlerin tutulması için Şerif Hüseyin ve oğullarına Hicaz merkezli bir Arap devleti kurma önerisinde bulunmasına rağmen bu durumdan en fazla etkilenecek olan Fransa tarafı Suriye'yi içine alan Büyük Arap Devleti fikrini kabul etmemiştir. İngiltere, kadim

²⁴Sykes-Picot Anlaşma Metni için bkz. Ek:1.

²⁵Eugene L. Rogan, *A Century After Sykes-Picot*, **The Cairo Review of Global Affairs**, 2015. <https://www.thecaireview.com/essays/a-century-after-sykes-picot/>

dostu ve müttefiki olan Fransa'nın çıkarlarını Arapların isteklerine karşı tehlikeye atmaktan özellikle çekinmiştir.²⁶ İngiltere için ortak çıkarların korunması Araplardan daha öncelikli olsa da bölgede en büyük rakibi olan Fransa'nın isteklerini de azaltma yoluna gitmiştir. Ortadoğu'da toprakların paylaşılması emperyalist emellerle gerçekleştirildiği için Fransa, Filistin'i de içine alan Büyük Suriye'yi elde etmek için uğraşmış, İngiltere ise hem kendisinin hem de Fransa'nın üzerinde uzlaşacağı bir plan ortaya çıkartmak için çabalamıştır.²⁷ Savaş devam ederken Ortadoğu'yu kendi aralarında en uzlaşmalı yolla paylaşmayı hedefleyen Fransız ve İngiliz Devletleri'nin Arap topraklarındaki isteklerini sınırlandıran en büyük engel, savaşı kazanmak için Araplara vadettikleri sözler olmuştur. Uzlaşmaya göre; İngiltere Basra Körfezi ile Akdeniz arasında var olan ticari ve askeri iletişimin devamlılığını garantiye alacak, Fransa Suriye'deki tarihi ve ekonomik bağlarını koruma altına alacak, Araplar için ise ulusal kimliklerinin uluslararası alanda tanınması ve Avrupalı Devletlerin nüfuzları altında dışarıdan gelen tehditlere karşı korunma sağlanacaktı.²⁸ Fransa ve İngiltere, uzlaştıkları görüşmelere göre bölgede direkt kontrol alanlarına sahip olurken mandater olarak da kendilerine nüfuz alanları belirlemişlerdi. Avrupa Devletleri için Ortadoğu'nun tamamını kontrol altında tutmak hem askeri hem de ekonomik olarak kendilerine büyük yük getireceğinden bölgenin ileri gelen yerel yöneticilerini manda sistemi içinde oluşturdukları devletlerin başına atayarak bölgeyi dolaylı olarak kontrol etme yoluna gidilmiştir.

²⁶Elie Kedourie, "Sir Mark Sykes and Palestine 1915-16", **Middle Easter Studies**, Sayı:3, s. 340-345.

²⁷Jeanne Brett, Stephen B. Goldberg, William L.Ury, "Designing an effective dispute resolution system", **Negotiation Journal**, sayı:4,s. 413-431.

²⁸Francis Harry Hinsley, **British foreign policy under Sir Edward Grey**, Cambridge University Press, London, 1977.s.448.

1.2.1. Anadolu ve Ortadoğu'da Paylaşılan Yerler

Birinci Dünya Savaşı sonrasında galip gelen İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşılmasını gizlice yaptıkları görüşmelerle çoktan karar vermişlerdi. Rusya; Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Kars ve Ardahan'ın yanında İstanbul ve Boğazlara hâkim olmak istemiştir. İtalya Anadolu'nun bir bölümü ile Rodos ve On İki Adaları elde etmiştir. Fransa; Kilikya, Suriye ve Lübnan'ı alırken İngiltere Mezopotamya'nın tamamına sahip olmuştur. Fransa ve İngiltere bu devletler arasında Ortadoğu'da en fazla çıkara sahip olan devletler oldukları için Osmanlı'nın paylaşılmasının onaylandığı gizli anlaşmalara da her zaman ön ayak olmuşlardır. Sykes-Picot Anlaşması aslında İngiltere ve Fransa'nın Karadeniz, Akdeniz, Kızıl Deniz ve Hazar Denizi arasında kalan bölgenin paylaşılması için yapılan gizli görüşmelerin bir sonucu olmuştur.

16 Mayıs 1916 yılında İngiltere ve Fransa'nın gizli görüşmeleriyle hazırlanıp imzalanan Sykes-Picot Anlaşması'na göre çizilen haritada İngiltere'nin doğrudan yönetim bölgesi olarak belirlenen yerler kırmızı ile Fransa'nın doğrudan yönetim bölgesi de mavi ile renklendirilmiştir.²⁹ Yine aynı haritada İngiltere ve Fransa'nın mandater devlet konumunda Arap yöneticiler için kurulmuş devletleri dolaylı olarak nüfuz alanlarına aldıkları yerler ise Fransa için A; İngiltere için B olarak harita üzerinde sınıflandırılmıştır.³⁰ Çalışmanın bu kısmında akılda kalıcılığı artırmak ve paylaşılan bölgelere açıklık getirmek için doğrudan ve dolaylı yönetim alanlarını bugünkü ülke ve bölge isimleriyle belirtmek faydalı olacaktır. Fransa'nın manda yönetimi altında bulunan A bölgesi yaklaşık olarak bugünün Suriye'sini kapsamaktadır. İngiliz nüfuz alanı olan B bölgesi ise İsrail ile Batı Şeria'nın güneyi, Ürdün'ün tamamı ile Irak'ın batısını içine almaktadır. Fransızların savaş sonrasında işgal ederek doğrudan yönetmek

²⁹Sykes-Picot haritası için bkz. Ek:2.

³⁰Hinsley, a.g.e. s.702.

istedikleri mavi alan Türkiye'nin güneydoğusu ile Suriye ve Lübnan'ın kıyı bölgelerini içine almaktadır. İngiltere'nin doğrudan yönetim alanına tabi kırmızı bölgeler ise Irak'ın neredeyse tamamı ile Hayfa ve Akka limanlarını kapsamaktadır. Son olarak uluslararası bir yönetime tabi tutulacak kahverengi ile belirtilmiş bölgede İsrail'in Hayfa ve Akka Limanları hariç kuzeyi ile Batı Şeria'nın tamamı yer almaktadır.

Rusya'da çıkan Bolşevik ihtilalinden sonra Sovyet Rejimi bütün gizli görüşme ve anlaşmaları basın aracılığıyla ifşa ederek Sykes-Picot Anlaşması'nın tam olarak uygulanmasına engel olmuşlardır; fakat bu anlaşma Milletler Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulmasını planladığı manda devletlerinin sınırlarının belirlenmesine hizmet etmiştir. Gizli anlaşmaların açığa çıkmasının ardından İtilaf Devletleri'ne karşı Bağımsızlık Savaşı'nı kazanarak Lozan Antlaşması'yla kendi sınırlarını çizen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıise Sykes-Picot ile belirlenen Ortadoğu'daki sınırların gözden geçirilerek düzeltme yapılmasına neden olmuştur. Bu anlaşma Sykes-Picot ismiyle hiçbir zaman uygulanmaya konulmamıştır; fakat Ortadoğu'nun paylaşılmasında bir taslak olarak nitelendirilebilir. İtilaf Devletleri'nin savaşın ardından 1920 yılında yaptıkları San Remo Konferansı, Osmanlı topraklarını paylaşmayı bir karara bağlayan koloni mantığının bir devamı niteliğindedir.³¹Ortadoğu'da Sykes-Picot Antlaşması'nınbelirlediği sınırlar, San Remo Konferansı'nda paylaşım için çizim taslağı olurken Milletler Cemiyeti'nde onaylanmıştır. Bunun neticesinde bölgede kendi bağımsızlık mücadelesini vererek kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti haricinde Avrupalı Devletler tarafından kendi kendini yönetme kabiliyetinden uzak manda yönetimindeki Arap devletler, uzun yıllar boyunca bağımsız olma idealleriyle yaşamak zorunda kalmışlardır.

³¹Pınar Bilgin, **Globalization and In/Security: Middle Eastern Encounters with International Society and the Case of Turkey**, Editör: Stephan Stetter, Palgrave Macmillan, New York,2012. s. 59–75.

Sykes-Picot ile başlayan ve San Remo Konferansı'yla karara bağlanan Ortadoğu'nun İngiltere ve Fransa arasında paylaşılma sürecinden olumsuz olarak etkilenen Şerif Hüseyin'in kurmayı planladığı bağımsız Arap Devleti idealleri, manda yönetiminde kurulan daha küçük Arap Devletlerine razı olmakla son bulmuştur. Avrupalı güçlerin kolonileşmelerinin devamı niteliğinde manda olarak kendi elleriyle kurdukları Arap Devletleri, bağımsız bir devlet olma kabiliyeti kazanana kadar mandater İngiltere ve Fransa'nın nüfuzunda sömürülmeye devam edilmiştir. Buna rağmen bağımsız olma ideallerini gerçekleştirmek için uzun yıllar mücadele vermişlerdir.³²

1.3.MCMAHON-HÜSEYİN YAZIŞMALARI

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kahire'de bulunan İngiliz üst düzey temsilci Arthur Henry McMahon ile Mekke Emiri Şerif Hüseyin arasında Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarının paylaşılmasına ve bağımsız bir Arap Devletinin Haşimi yönetimiyle kurulmasına ilişkin önemli yazılı görüşmelerin yapıldığı mektuplara tarih yazımında McMahon-Hüseyin yazışmaları adı verilmiştir. Şerif Hüseyin McMahon'a gönderdiği mektuplarda sınırlarını belirttiği bölgede Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız olacak bir Arap Devleti'nin kurulması karşılığında Türklere karşı isyan ederek İngilizlerin safında yer almayı açık olarak vaat etmiştir.³³ Araplar, savaş devam ederken Osmanlı Devleti'ne isyan etme vaatlerini yerine getirmişlerdir; fakat İtilaf Devletleri bu isyan karşılığında verdikleri sözleri tutmamışlardır. Bu yazışmalar, 1915-1916 yılları arasında İngiliz ve Arapların bölge toprakları üzerindeki çıkarları için bir uzlaşmaya varma amacı taşırken, gizli hazırlanan Sykes-Picot Antlaşması da İngiltere ve

³²Harvey J. Langholtz,Chris E.Stout, **The Psychology of Diplomacy**, Greenwood Publishing Group, Westport, 2004. s. 158.

³³Dennis Ross, **The Missing Peace. The Inside Story of the Fight for Middle East Peace**. Farrar, Straus and Giroux, New York, 2004.s.31.

Fransa'nın kendi çıkarlarını hiç şüphesiz bölgedeki Arapların çıkarlarından daha fazla düşündüğünü göstermektedir.

1.3.1.Arapların İngiltere ile İlk Temasları

İngiliz-Arap görüşmeleri başlamadan önce Mekke Şerifi Hüseyin'in Ortadoğu'da kurmak istediği bağımsız Arap Devleti fikirleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki egemenliğini devam ettirme amaçları çatışmaktaydı. Haşimi ailesi ile Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu ve Arap yarımadasına egemen olma mücadelesi, Kızıl Deniz kıyılarının hâkimiyeti, yerli kabileleri kontrol altına alma, Kutsal Topraklar ve hac yolunun güvenliğinin sağlanması üzerinde yoğunlaşmıştır. Türkler ile Araplar arasında bu çıkarlardan dolayı gerilen ilişkiler neticesinde çıkacak muhtemel çatışmalarda İngiliz desteğini almak için Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah -daha sonra İngiliz mandaterliğinde kurulan Trans Ürdün Emirliği'nin ilk yöneticisi- Kahire'de bulunan İngiliz başkonsolosu Lord Kitchener ve diğer temsilcileri 1914 yılında ziyaret ederek ilk temasları başlatmıştır.³⁴ Bu görüşmeler herhangi bir sonuca bağlanmadan sona ermiştir; fakat 1915 yılında savaşın İtilaf Devletleri açısından ciddileşmeye başlamasıyla Araplardan gelecek desteğin bölgede avantajlı konuma geçmek önemli bir seçenek olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle ilk başlarda Araplara taviz vermek istemeyen İngilizler, savaşın bölgede çetinleşmesiyle Arap yöneticilerin desteğini alabilmek için Ortadoğu'nun çeşitli yerlerine temsilciler göndermişlerdir. Emir Abdullah, 30 Kasım 1914 tarihinde Kahire'de bulunan İngiliz yetkililere bağımsız bir Arap Devleti kurulması karşılığında Osmanlıya karşı İngilizler ile işbirliği yapabileceğini temsilciler aracılığıyla iletmiştir. Bunun üzerine Başkonsolos Kitchener, Emir Abdullah'a hemen ertesi gün bir mektup göndererek savaşta İngilizlerin Arapların desteğini alması karşılığında "*Şerif Hüseyin'in Emirliğine saygı duymayı ve*

³⁴Ronald Storrs, **Orientalism**, London, Readers Union, 1939.s.129.

dışarıdan gelecek tüm tehditlere karşı Emirliğin bağımsızlığını koruyacağını” vaat etmiştir.³⁵ Kitchener’in bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere tam bağımsız kesin bir Arap Devleti’nin kurulacağı sözü yerine muğlak bir ifade kullanılarak Arap Emirliği’ne saygı duyulacağını vurgulanmıştır. Savaş bakanı olmadan önce Kahire’de bulunan İngiliz başkonsolosu Lord Kitchener ile yapılan bu kısa temaslar,daha sonra Haşimi ailesi ile yapılacak görüşmelerin temelini oluşturarak, McMahon-Hüseyin yazışmalarının zeminini hazırlamamıştır.

1.3.2.McMahon-Hüseyin Mektuplaşmalarının Başlaması

İngiliz Hükümeti ile Arap Emirleri arasındaki görüşmeler savaşın seyrinin yön değiştirmeye başladığı 1915 yılına kadar askıya alınsa da, Ortadoğu’da Osmanlı İmparatorluğu’nu zayıf düşürecek bir Arap isyanının gerekliliği bu görüşmelerin tekrar başlamasına olanak sağlamıştır. Çanakkale Boğazı’nda alınan büyük yenilginin ardından, Süveyş Kanalı’na saldırıyı planlayan Osmanlı Devleti’ne karşı savunmasız duruma düşen İngiliz Hükümeti, bağımsız bir Arap Devleti hayalini kuran Şerif Hüseyin ile anlaşmaya varacak yazılı görüşmeleri başlatmıştır.

Çanakkale’deki büyük yenilgiden sonra Kahire’de bulunan İngiliz büyükelçi Henry McMahon, Türkleri Süveyş Kanalı’ndan uzaklaştırmak ve Ortadoğu’da yenilgiye uğratmak için Hicaz Emiri Şerif Hüseyin’e bağımsız bir Arap Devleti vaat ederek Osmanlıya karşı ayaklanmalarını istemiştir.³⁶ Uzun zamandan beri Büyük Arap Devleti hayali için İngiliz desteğini almaya çalışan Şerif Hüseyin bu yardım çağrısı fırsatını kaçırmayarak isyana karşılık kendi şartlarını belirttiği ilk mektubu 14 Temmuz 1915 tarihinde göndermiştir. Mektuba göre:

³⁵Elie Kedourie, **In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon – Husayn Correspondence and Its Interpretations 1914-1939**,Cambridge University Press, Cambridge, 1976.s.10.

³⁶Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908- 1914)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ankara 1982, s.99.

İngiliz Hükümeti ilk olarak sınırları Basra Körfezi, Kızıl Deniz, Mısır, Akdeniz, Halep ve Musul vilayetleri ile İran arasında kalan bölgede bağımsız bir Arap Devleti'nin kurulmasına yardım edecektir. İkinci olarak İngiltere, Arap Devleti'nin bütünlüğünü iç ve dış tüm müdahale ve saldırılara karşı koruyacaktır.³⁷Şerif Hüseyin, haritada koyu sınır çizgileriyle gösterildiği gibi, Arap yarımadasının günümüz sınırlarındayer alan Yemen, Suudi Arabistan, Kuveyt, Ürdün, İsrail,Filistin,Lübnan, Suriye ve Irak ülkelerinin tamamını içine alan bölgede bağımsız Arap Devleti'ni kurmayı talep etmiştir.³⁸

İngiliz büyükelçi McMahon,24 Ekim 1915 tarihli cevap mektubunda Şerif Hüseyin'in talep ettiği sınırlar içinde bulunan Mersin, İskenderun, Şam, Humus, Adana ve Halep³⁹ bölgelerinin tamamen Arap olmadığını dile getirerek bu bölgeler haricinde kalan yerleri Arap Devleti sınırları olarak tanıyacaklarını vaat etmiştir. Ayrıca Basra ve Bağdat üzerinde bulunan İngiltere'nin çıkarlarından bahsederek taleplerin tekrar gözden geçirilmesini istemiştir. Bu vaatlere rağmen müttefiki Fransa'nın çıkarlarını bir Arap Devleti'nin çıkarlarına göre daha fazla sahip çıkma eğilimi gösteren İngiltere, talep edilen bölgede Arapların bağımsızlığını tanıyacaklarına dair verdiği sözlerde muğlak bir tavır takınmıştır.⁴⁰ Nitekim daha sonra açığa çıkan gizli anlaşma Sykes-Picot'a göre Araplara vaat edilen sınırların İngiltere ve Fransa arasındaki paylaşım planında göz önünde bulundurulmadığı açıkça görülmüştür.

Şerif Hüseyin, McMahon'a 5 Kasım 1915'te gönderdiği cevap mektubunda Mersin ve Adana'dan vazgeçtiğini fakat McMahon tarafından hariç tutulan diğer yerlerin Arap Devleti sınırları içinde olması gerektiğini vurgulamıştır. Buna rağmen

³⁷14 Temmuz 1915 tarihli Şerif Hüseyin'den McMahon'a giden mektup web sitesi: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-hussein-mcmahon-correspondence-july-1915-august-1916>

³⁸Şerif Hüseyin'in mektuplarda talep ettiği yerlerin haritası için bkz. Ek:3.

³⁹Harita Hussein-McMahon Map, Palestinians for Peace and Democracy, 2009, http://www.users.cloud9.net/~recross/israel-watch/images/pd1_39.jpg

⁴⁰Hinsley, a.g.e. s. 702.

Büyükelçi McMahon,diğer yazışmalarda Şerif Hüseyin'in ısrarcı olduğu bölgeler hakkında kesin cevaplar vermek yerine bu durumu geçiştirerek bir karara bağlamaktan kaçınmıştır. Şerif Hüseyin'in talep ettiği sınırlar Avrupalı Devletlerin çıkarlarıyla çatıştığı için bağımsız Arap Devleti'nin sınırları belirsiz şekilde dillendirilmeye devam edilmiştir. Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesinden sonra Şerif Hüseyin aynı sınırlar üzerinde taleplerine devam etmesine rağmen, İngiltere ve Fransa Devletleri arasındaki Mayıs 1916 tarihinde yapılan gizli görüşmelerden doğan Sykes-Picot Anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca Balfour Deklerasyonu ile Filistin'i Yahudiler için ulusal bir yurt haline getirme sözü veren İngilizler, bağımsız Arap Devleti'nin geniş coğrafyaya yayılan isteklerini askıya almıştır. Sykes-Picot Antlaşması yürürlüğe konmasa da Balfour Arap sorununu çözüme konusunda bir çıkış yolu olabileceğini öne sürmüştür. Bölgede Fransız, İngiliz, Yahudi ve Arap menfaatlerini hesaba katan bir planın hazırlanmasını bir çıkış yolu olarak görmüştür.⁴¹Şerif Hüseyin, McMahon'un belirsiz ve geçiştirici cevaplarından kuşkulandı; fakat sınırları belirsiz bile olsa kendi liderliğinde bağımsız bir Arap Ulus Devletinin ancak İngiltere sayesinde kurulacak olmasına olan inancı İngiliz Hükümeti'ne güvenmeye devam etmesini sağlamıştır.⁴²Araplar, Ortadoğu'nun geniş coğrafyasında bağımsız bir Arap Devleti kurma hayaliyle Osmanlı Devleti'ni savaşta mağlup etmek isteyen İngiltere'nin hedeflerini gerçekleştirmişlerdir.Şerif Hüseyin liderliğinde Araplar, McMahon liderliğinde de İngilizler büyük Arap isyanının başlatılması için müttefik olarak Osmanlıyı bölgede zayıflatmışlardır. Buna rağmen İngiltere,Fransızlar ile ittifaklarının korunması için Şerif Hüseyin'e isyan karşılığında söz verdikleri gibi tüm Arapları bir çatı altında toplayacak bağımsız Arap Devleti kurmamıştı; fakat Şerif Hüseyin'in

⁴¹Mehmet Okur, “Suriye, Filistin ve Irak'ın Paylaşılmasına Dair İngiltere Dışişleri Bakanı Mr. Balfour'un Bir Memorandumu”, **Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu**, Haz: Erdem ÜNLEN, Orhan NEÇARE, Yunus Emre TANSÜ, Mehmet BİÇİCİ, Gaziantep, 2013.s.492.

⁴²Tony Simons, Thomas Tripp, **The Negotiation Checklist: How to Win the Battle Before It Begins**, Editör: Roy J. Lewicki, New York, McGraw-Hill, 2003.s.153.

oğulları Faysal ve Abdullah, Avrupa Devletlerinin himayesinde kurulan Arap Devletlerinin yönetimine geçirilmişlerdir.

Şerif Hüseyin'in Arap Devleti kurmak için İngiltere'den talep ettiği bölgelerden bazıları mektuplarda hariç tutularak kesin olarak Şerif Hüseyin'e verileceği kararlaştırılmamıştır. İngilizlerin Hindistan kolonilerine doğrudan bağlantı sağlayan Bağdat ve Basra vilayetlerinin bulunduğu bölge Şerif Hüseyin'in belirlediği Arap Devleti sınırları içinden çıkarılmıştır. İngilizler, Şam'ın da içinde bulunduğu Büyük Suriye bölgesini önemli bir müttefik olan Fransa'ya ayırmıştır. Balfour Deklarasyonu ile Filistin'i Yahudi yurdu haline getirme vaatleri daha sonraki dönemlerde bağımsız bir Yahudi Devleti'nin kurulmasına ön ayak olacak "Filistin Mandası"nın kurulmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti zamanından beri bölgeye göçlerinin artması ve toprak satın almaların etkisiyle Filistinli Araplar ile Yahudilerin nüfusunda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Siyonizm etkisiyle Ürdün nehrini batısında oluşturulan yeni yapılanmaya Ürdün nehrinin doğusu da eklenmeye çalışılmıştır. Yahudilerin İngiliz manda yönetiminden Ürdün topraklarının da Yahudi göçlerine açılmasını talep ettiği anlaşılmaktadır.⁴³ Resmi olarak Filistin Mandasının içinde yer alan daha sonra Trans Ürdün Haşimi Emirliği'ne ayrılan bölgeler çeşitli belgelerde iki farklı manda devletinin varlığına işaret etmektedir. Balfour'un Ortadoğu'da uygulanacak politika için verdiği tavsiyeler de Yahudilerin Ürdün Nehrinin doğusunda kalan topraklarda farklı bir planın uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır:

"Siyonizm, etkili bir Yahudi problemi ise; Filistin'in her tarafı büyük çapta muhtemel bir Yahudi göçmen için hazırlanmalı, sınırları Ürdün'ün doğusuna uzanan

⁴³Celal Tevfik Karasapan, **Filistin ve Şark'ül Ürdün**, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul, 1942, Cilt II, s.173.

arazilere uzanmalı fakat farklı bir biçimde de Arap çıkarlarıyla bağlantılı Hicaz demiryollarını kapsamasına izin verilmemelidir.”⁴⁴

Ürdün Nehri'nin doğusu ve batısında iki ayrı devlet yapılanmasının İngiltere'nin himayesinde oluşturulması fikri bölgedeki İngilizler, Fransızlar ve Araplar ile olan çıkar ortaklıklarının çözümlenmesi için doğal bir süreç olarak görülmektedir. Savaş döneminde yapılan gizli anlaşmalar ile karşılıklı mektuplaşmalarda tek bir Arap Devleti fikrinden öteye geçmeyen talepler neticesinde Ürdün Nehri'nin doğusu ile batısı ayrı devlet yapılanmaları olarak ele alınmamıştır. Hicaz'agidiş yolu güzergâhında bulunan Trans Ürdün bölgesi, kurulacak Arap Devleti sınırlarının içinde doğal olarak yer alacak topraklar kategorisinde yer almıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Trans Ürdün'de kurulan devlete, İngiliz ve Fransız planlarına sonradan eklenen “yapay” bir devlet demek yanlış olmayacaktır.

Ortadoğu'nun Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında paylaşılmasına ilişkin politikaların, gizli anlaşma ve görüşmelerin anlatıldığı bu bölümde ayrıca mandater devletlerin himayelerinde kalan bölgelerde yapay devletlerin kurulmasına giden süreçlerden bahsedilmiştir. Ürdün Nehri'nin doğusunda -İngiltere'nin himayesinde- Trans Ürdün Haşimi Emirliği'nin kurulma süreci, devlet yapılanması ve bağımsız modern bir devlet olma sürecine girişi bundan sonraki bölümlerde anlatılacaktır.

1.4.TRANSÜRDÜN HAŞİMİ EMİRLİĞİ'NİN İNGİLİZ KONTROLÜNDE KURULMASI

1.4.1.Ürdün Nehri'nin Doğusu

Ürdün nehrinin doğusundaki toprakları ifade etmek için kullanılan “*Trans Ürdün*”, 20.yüzyılın başlarında siyasal mevcudiyet gösteren bir Arap Devleti'ne isim

⁴⁴ Okur,**a.g.e.**, s.494.

olarak verilerek sınırları belirlenmiş bir toprak parçası haline getirilmiştir. Günümüzde Ürdün olarak bilinen, geçmişte ise yüzyıllarca Osmanlı hâkimiyetinde kalmış bu bölge, Osmanlıları için Şam'dan Mekke'ye uzanan Hac yolu güzergâhı ve Büyük Suriye'nin doğusunda kalan topraklardı. Ürdün nehrinin doğusu ile Yermük Nehri'nin güneyindeki bu çorak topraklar Müslümanlar için büyük önem taşıyan Kutsal Topraklara giderken kullanılan göçebe ve yarı göçebe kabilelerin yaşadığı bir geçiş güzergâhı olarak bilinmekteydi.⁴⁵ Osmanlı Devleti hâkimiyeti altındaki Arap toplumlarını yerel idareciler aracılığıyla devlet yönetimine katmayı başarmış olsa da hem imparatorluk merkezinin Ortadoğu'ya uzak olması hem de sosyal-kültürel farklılıkların bulunması nedeniyle Trans Ürdün bölgesi uzun süre gelişmelerden uzak kalmıştır. Hicaz demiryollarının ve Telgraf hatlarının kurulması ise bölgenin hem ekonomik hem de iletişim açısından gelişmesi sağlayarak, kabile kültüründen devlet kültürüne geçişte etkili olmuştur.⁴⁶

19.yüzyılda Osmanlı Devleti Ürdün Nehrinin doğusunda kalan bu toprakların idaresini yerel yöneticilere verip tarihi hac yolu güzergâhını Aclun, Balka, Karak, Maan ve Akabe bölgelerine ayırarak kontrol altında tutmuştur. Yerel yöneticiler ile göçebe ve göçebe olmayan Müslüman ve Hıristiyan kabileler Trans Ürdün coğrafyasında iktidar ilişkileri temelinde birbirine bağımlıydılar. Trans Ürdün özelinde bu bölgelerde yaşayan halklar dini bir bütünlük sağlamasalar bile kabile kültürünün ortak olması sebebiyle Arap toplumunun genel görüntüsünün bir örneği niteliğindedir.⁴⁷

1.4.2.Suriye Arap Krallığı

Şerif Hüseyin'in oğulları Faysal ve Abdullah, İngiliz ve Fransızların kontrolünde bulunan Irak ve Suriye'de Arap Birliğini sağlayarak babalarının Hicaz Krallığı'yla birleştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu amaçla Şerif Hüseyin'in en küçük oğlu Faysal

⁴⁵Braudel, **a.g.e.** s.227.

⁴⁶Rogan, **a.g.e.** s.6-9.

⁴⁷Albert Hourani , **Tribes and States in Islamic History**, Editörler: P.S Koury, J. Kostiner, Berkley ,1990.s.303.

yönetimindeki Arap ordusu,30 Eylül 1918 tarihinde Şam'a girerek Toros ve Nur Dağları dâhil olmak üzere Levant'ın sahil kısımları, Filistin ve Ürdün Nehri'nin doğusundan Hicaz'a kadar olan bölge sınırları içerisinde Suriye Arap Krallığı'nı kurduğunu ilan etmiştir.⁴⁸Faysal'ın Arap Krallığı'nı Suriye'de kurduğu sırada Irak Faysal'ın büyük kardeşi Emir Abdullah'ın kral olan atanmasıyla bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.⁴⁹Suriye'de Faysal yönetiminde kurulan Arap Devleti'ni dengelemek için mandater devletler tarafından Irak Krallığına Emir Abdullah'ın getirilmesi kardeşler arasında ortaya çıkabilecek iktidar mücadelesini engelleyici bir strateji olarak geliştirilmiştir. Trans Ürdün bölgesini de içine alan Faysal'ın Suriye Arap Krallığı sayesinde İngiltere ve Fransa Ortadoğu istikrarına en büyük engel teşkil eden kabileler arası çatışmaları kısa süreliğine kontrol altına alsalar da bu bölgelerin geleceği konusunda kesin bir karara varamamışlardır.⁵⁰Ortadoğu topraklarının üzerinde Arapları birleştirecek bir devletin kurulması fikri savaş zamanında verilen sözlerle uygunluk göstermesine rağmen bölgedeki en büyük çıkar sahipleri İngiltere ve Fransa için kabul edilebilir olmamıştır. Osmanlı Devleti ordusunun savaşın sona ermesinden hemen sonra bölgeden çekilmesiyle Şam merkezli Suriye Arap Krallığı bu bölgeyi İngiliz denetiminde iki yıl yönetebilmiştir. Trans Ürdün topraklarını da içine alan Faysal'ın Suriye Arap Devleti, yönetimde olduğu kısa süre içerisinde bölge istikrarını sağlamayı hedeflemiştir.

Trans Ürdün'de bulunan İrbid, Aclun, Balka, Amman, Karak gibi önemli şehir merkezleri kabile yönetimlerinin güçlü olduğu siyasi yapılanma içerisindeydi. İngiliz denetiminin bu bölgelerde başarılı olabilmesi Osmanlı'nın yerel yöneticilerle kurduğu

⁴⁸Temel İskit, **Diplomasinin Gücü Modern Ortadoğu'nun Şekillenmesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2017. s. 232; Ömer O. Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Mandası Altında Suriye (1918-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,1.Baskı, Ankara, 2004.S. 414.

⁴⁹Barr, **a.g.e.** s. 118.

⁵⁰Eliezer Tauber, **The Formation of Modern Syria and Iraq**, Frank Cass, London, 1995. s.230.

ilişkilerin devam ettirilmesine bağlanmıştır. Bu yüzden İngiltere yeni bir bölgesel yönetim şekli benimsemek yerine eski yönetim anlayışının İngiliz kontrolünde devam ettirilmesine dayanan koloni stratejisini özellikle Trans Ürdün coğrafyasında benimsemiştir. İngiliz sömürgelerine giden önemli bir stratejik noktada olmasından dolayı Trans Ürdün'de yaşayan göçebe ve yarı-göçebe kabilelerin kontrolünün sağlanması geçiş yolu güzergâhının güvenliği açısından hayati önem arz etmekteydi.

İngiltere ve Arapların Levant bölgesine hâkim olma politikaları Fransa'nın duruma müdahale etmesine neden olmuştur. İngiliz desteğinde Suriye'de kurulan Arap Krallığı'nın Fransızların himayesi altında varlığını devam ettirmesi gerekliliği Ortadoğu'nun Araplar, İngilizler ve Fransızlar arasında rekabet alanı olmasına neden olmuştur. Fransa Hükümeti, bölgede bir Arap Devleti'nin varlığından söz edilecekse bunun, İngilizlerin değil, Fransızların şartları göz önünde bulundurularak yapılması gerektiği kanaatindeydi. Ortadoğu'da kurulan devletlerin tam bağımsız olmaları yerine İtilaf Devletleri'nin himayesi altında dolaylı bir yönetimin bu devletlerde benimsenmesi savaş öncesi ve savaş sonrası yapılan tüm görüşmelerin temel konusu olmuştur. Bölgedeki iç koşulların oluşturduğu istikrarsız ortamı doğrudan yok edemeyeceklerini anlayan İngiltere ve Fransa kendi himayelerinde kurulacak Arap Devletleri'nin başında Haşimi ailesinden yöneticilerin atanmasını gerekli görmüştür. Şerif Hüseyin'in Birleşik Arap Devleti'nin ancak İngiltere ve Fransa'nın destekleri sayesinde kurulabileceğine olan inancı, Batılılarla görüşmelere ve Filistin'in Yahudi yurdu haline getirilmesinde işbirliğine açık olması gibi etkenler, İngiltere ve Fransa'da Haşimi ailesinden yararlanılabileceği kanaatini oluşturmuştur. Şerif Hüseyin'e geniş bir coğrafyada vaat edilmiş Birleşik Arap Krallığı özellikle Filistin'de varlık göstermeye başlayan Yahudiler ile Araplar arasındaki ilk temasların kurulmasını da sağlamıştır. Bu temaslar sırasında Arap ve Yahudi liderler arasında imzalanan Faysal-Weizman Anlaşması'nda

dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudilerin Filistin'e göç etmesine teşvik edici şartlar yer almaktadır:

Yahudilerin Filistin'e göçü için harekete geçirecek ve Yahudi göçmenleri yerleşebilmeleri için kolaylık sağlayacak tüm gereklilikler sağlanmıştır. Arap köylüler ve çiftçiler, toprakların işlenmesi ve bölgenin ekonomik anlamda gelişmesi için göçmenlerin haklarını koruyarak onlara yardım edeceklerdir.⁵¹

Araplar bu anlaşma ile bir taraftan Filistin'i Suriye Arap Krallığı'na katmayı amaçlarken diğer taraftan Filistin içinde Yahudiler için özerk bir bölge yaratılmasına olanak sağlamıştır. Arapların, İtilaf Devletleri'ni hariç tutarak Yahudilerle imzaladıkları bu anlaşma, İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarını gözetmediği için karşı çıkmıştır. Büyük Suriye topraklarından Filistin ve Lübnan'ı ayırmak isteyen İngiliz ve Fransızlar, Faysal'ın kurduğu Birleşik Arap Krallığı için tehlike oluşturmaya başlamışlardır. Sykes-Picot Antlaşması'na göre Suriye ve Lübnan'a sahip olan Fransızlar ile Irak ve Filistin'de manda yönetimi kurmak isteyen İngilizlerin önlerinde bulunan en büyük engel bu paylaşımlara karşı çıkan Faysal olmuştur. Büyük Suriye Arap Krallığı'nın savaş sonrasında kurulması planlanan manda sisteminin mantığına aykırı olması ve ortak çıkarları tehlikeye atması sebebiyle İngilizler bölgede Araplar yerine uzun yıllardır süregelen Fransızların dostluğunu yeğlemiştir.⁵²Faysal'ın büyük Suriye'de kurduğu İngiliz ve Fransız himayesi altındaki Arap Krallığı ilk başlarda Sykes-Picot Anlaşması'na uygun olarak görülse de İngiliz ve Fransızların Suriye, Lübnan, Filistin ve Trans Ürdün'de ortaya çıkan yeni çıkar ortaklıkları yeni stratejilerin benimsenmesine yol açmıştır.

⁵¹Faisal-Weizmann Agreement of 1919.

<https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/5BFF833964EDB9BF85256CED00673D1F>.

⁵²Barr, a.g.e. s. 81.

Ürdün ve Suriye sınırlarının kabataslak belirlenmesini sağlayan Sykes-Picot Anlaşması tekrar düzenlenmek yerine İngiltere ve Fransa'nın yeni ortaya çıkan çıkarlarına uymadığı için feshedilmiştir. Rusya'nın savaştan çekilip gizli anlaşmaları açığa çıkarmasıyla bu anlaşmanın yerine zaten yeni görüşmeler ve toprak düzenlemeleri yapmak gerekmekteydi. Lübnan ve Suriye'nin batısındaki sahil kıyılarının hem Fransızlar hem de Arap Devleti tarafından talep edilmesi ile Filistin ve Trans Ürdün'de mandater devlet olan İngilizlerin desteğiyle yeni devletlerin kurulmak istenmesi eski gizli anlaşma ve görüşmelerle belirlenen sınırlarda bazı değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Lübnan, Filistin, Levantın sahil kıyıları,Fransa,İngiltere ve Araplar arasında büyük çıkar çatışmalarının merkezinde yer alırken,diğer topraklar kadar talep edilmeyen Trans Ürdün bölgesinde politik bir boşluk oluşmuştur. Trans Ürdün'ün geleceğinin ne olacağı konusundaki düşünceler, Suriye Arap Devleti'nin yıkılmasından sonra Fransız manda yönetiminin bölgedehâkim olmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Manda yönetimlerinin savaş sonrası dönemde Ortadoğu'nun istikrarı ve güvenliği için bulunabilecek en sağlam çözümler olarak görülmesi İngiltere ve Fransa'nın paylaştığı toprakların resmi sınırlarla belirlenmesini gerektirmiştir.

1.4.3.Maysalun Savaşı ve Kahire Konferansı

Suriye Arap Krallığı'nın Fransa'nın bölgedeki çıkarlarına tehdit oluşturması nedeniyle San Remo Konferansı'nda bölgenin Fransa mandası olması yönünde kararlar verilmiş ve Faysal'ı Suriye'den çıkarma girişimlerine başlanmıştır. Şam dâhil Suriye ve Levant'ın sahil kesimleri ile Lübnan'ın Fransız manda yönetimine bırakılması ve ayrıca burada uzun yıllardır süregelen koloni düzeninin devam ettirilmesi Fransa'nın Ortadoğu'da açık olarak belirlediği hedeflerdi. Fransa'nın nüfuz alanında kurulan Suriye Arap Devleti'nin diğer devletler tarafından tanınmasını ve iç-dış tehlikelere karşı korunmasını talep eden Faysal'a karşın İngilizler, bölgede bir Arap Devleti'ne

güvenmek yerine Fransa'nın rekabetçi dostluğunu tercih etmiş ve Faysal'ın destek çağrılarına sessiz kalmıştır.⁵³Suriye Arap Krallığı'nı savunmak için savaş hazırlıklarına başlayan Faysal, İngilizlerden Fransa'ya karşı umduğu desteği bulamamıştır. Arap ordusunun Fransız ordularına göre hem sayıca hem de mühimmat bakımından yetersiz olduğunun ve bu yüzden savaşmamanın daha iyi olacağının farkında olmasına rağmen Faysal, Suriye gibi önemli bir bölgenin bağımsız Arap Devleti için vazgeçilmez olduğunu bilmesinden dolayı savaş kararı almıştır.

Fransa'ya karşı oldukça güçsüz konumda olduklarını yapılan görüşmeler sırasında kabul eden Faysal ve Suriyeli yöneticiler, Suriye'de Fransız mandası altındaki yönetimi kabul ettiklerini Fransız tarafına en sonunda iletmışlerdir. Bu sırada Suriye'yi almak isteyen Fransız orduları, Faysal'ın manda yönetimini kabul etmesine rağmen, geri çekilmeyip Şam'a girerek yaklaşık iki yıl süren Suriye Arap Krallığı'na son vermek istemişlerdir. Fransız ordusunun ilerleyişine devam etmesiyle zorunlu Maysalun Savaşı'na giren Faysal, Hicaz'dan gönderilen ordu yardımına rağmen yenilmiştir.Faysal, "Fransızların kendisini İngilizlerle olan yakın ilişkilerinden dolayı cezalandırdığını"⁵⁴ düşünerek çaresizce İngiliz yardımını beklerken her iki devlet tarafından Suriye'de gözden çıkarılmıştır.Böylece iki yıldan biraz fazla süren Faysal'ın Suriye'de kurduğu Bağımsız Arap Devleti yıkılmış, Faysal ve ailesi Filistin'e kaçmak zorunda kalmışlardır.

Fransa,Suriye'yi Araplardan aldıktan sonra yönetimi daha da kolaylaştırmak için küçük idari birimler kurmayı tercih etmiştir. Fransız manda yönetimi altında Lübnan'da, Halep'te, Şam'da, Lazkiye'de Alevi Devletler ile Dürziler için Cebel-i Dürzi özerk devletleri kurulmuştur. Şam ve Halep Devletleri daha sonra birleştirilerek Suriye Devletine katılmıştır. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Fransızlar arasında 1921

⁵³Ali Allawi, **Irak Kralı I. Faysal**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014. 2016, s. 349.

⁵⁴Umar, **a.g.e.** s.450.

yılında imzalanan Ankara Antlaşması'na göre Suriye Devleti'ne ait olduğu kabul edilen Özerk İskenderun Sancağı kurulmuştur. Birleşik Suriye Arap Krallığı'nın yıkılmasıyla Suriye'de idari birimlere ayrılarak kurulan bu özerk devletler 1922 yılında Fransızların inisiyatifiyle birleştirilerek Suriye Federasyonu'nu oluşturmuşlardır. Bölgede hâkimiyetini daha kolay sağlamak için parçalayarak yönetme stratejisini benimseyen Fransızlar, mandater olarak bölgeye hâkim oldukları süre boyunca artarak devam eden isyanlar ve başkaldırıları nedeniyle istedikleri gibi rahat bir koloni düzenini devam ettirememişlerdir.⁵⁵ Bunun en önemli nedeni sınırlarına en yakın bölgede kurulan bağımsız bir Türk Devleti'nin varlığı ve yıllardır bağımsızlığı arzulayan Arapların kendi ulusal devletlerini kurmak için en büyük engelin manda yönetiminden çıkmak olduğunu bilmeleridir.

Fransızlar manda yönetimlerini Suriye'de kurarken İngiliz Hükümeti'ni en çok endişelendiren konu, Faysal'ın Filistin'e kaçmasının ardından Ortadoğu'da herkesin tatmin olacağı bir barışın sağlanması meselesi olmuştur. İngilizler, Faysal'ın Filistin'de kaldığı sürece manda yönetimini burada sorunsuzca kurmanın mümkün olmadığını bildikleri için Şerif Hüseyin ve oğullarının geleceğine dair sorunları bir an önce çözmek zorunda kalmışlardır. Savaş zamanında Şerif Hüseyin ve Haşimi hanedanının desteğini alan bu mandater devletler, Ortadoğu'da merkezi idarenin ve istikrarın sağlanmasının ancak yerel yöneticiler ve kabile liderleriyle işbirliği içinde yapılabileceğinin çok önceden farkında oldukları için Şerif Hüseyin ve oğullarını da kendi sistemlerine dâhil etmeyi planlamışlardır. Sykes-Picot Anlaşması'nın devre dışı kalmasıyla Ortadoğu'da düzen sağlayabilmek için savaş zamanı Araplara verilen sözün tutulması gerektiği de anlaşılmıştır. Filistin'e kaçmış bulunan Faysal'ın Irak Kralı olarak atanması akla gelen en iyi çözüm olarak olarak görülmüş; ancak yönetici olarak daha önce Irak Krallığı'na atanan Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Emir Abdullah'ın tahtı kardeşine bırakıp

⁵⁵Emir Şekip Arslan, **Şehit Suriye**, İstanbul, Yarın Yayınları, 2014. s.77.

bırakmayacağı sorunu ortaya çıkmıştır. Irak'ta kurulacak bir Arap Devleti'nin başında Faysal'ın olması aynı zamanda Ortadoğu'da İtilaf Devletleri'nin çıkarlarını da riske atabilirdi.

Faysal'ın Irak Kralı olarak atanması konusunda Londra'da yapılan görüşmelerin ardından bir karara varmak amacıyla Kahire'de Ortadoğu uzmanlarının da katıldığı bir konferans düzenlendi.⁵⁶ Irak Kralının kim olacağına dair 12 Mart 1921 tarihli konferansın ilk gününde alınan kararlarda savaş dönemi ve savaş sonrası en önemli işbirlikçi ve destekçi olan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın oldukça fazla olan kredisietkili olmuştur. Irak Kralı olarak Faysal'ın atanması konferansın aldığı en büyük karar olmasına rağmen bu defa Faysal'ın kardeşi Abdullah'ın yeni kralı tanıyıp tanımayacağı meselesi en büyük sorun haline gelmiştir.

1.4.4.İngiltere'nin Himayesinde Kurulan Trans Ürdün Emirliği

Dönemin İngiliz Sömürge Bakanı Winston Churchill, Emir Abdullah ile Kudüs'te bir araya gelerek Irak Krallığı'nı bırakmasına karşılık Ürdün Krallığı'nı kendisine teklif etmesiyle bu sorunu çözüme kavuşmuştur. Emir Abdullah'ın kendisine Ürdün Kralı olma teklifinin yapılmasının yanı sıra kardeşi Faysal'ın Irak Kralı olmasını onaylamasındaki diğer önemli sebep, Irak'ın başka bir hanedana verilmesindense kardeşinin Irak Kralı olarak burada Haşimi egemenliğinin devam ettirmesinin daha akıllıca olduğunu bilmesidir.⁵⁷Böylece Faysal'ın Irak Kralı olmasına razı olması için Abdullah'a vaat edilen Trans Ürdün'e manda yönetimi altında da olsa siyasal bir kimlik kazandırılmıştır. Emir Abdullah'ın yönetiminde Trans Ürdün toprakları, Filistin mandasının bir parçası olarak İngiltere'nin desteğiyle devlet statüsü elde etmiştir.

⁵⁶Barr, **a.g.e.** s. 131.

⁵⁷Allawi, **a.g.e.** s.399-404.

Böylece Trans Ürdün Emirliği, Ürdün Nehri'nin doğusundayer alan topraklar üzerinde İngiliz himayesi altında resmi olarak kurulmuştur.⁵⁸

Suriye Arap Devleti sınırları içerisinde yer alan Trans Ürdün toprakları, Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal ile Suriye mandateri Fransızlar arasında 1920 yılında yapılan Maysalun Savaşı'ndan sonra bir süre kimsenin aidiyetinde olmayan toprak olarak kalmıştır.⁵⁹ Faysal'ın Suriye'den kaçması ve Suriye Arap Devleti'nin yıkılması Ürdün Nehri'nin doğusunda kalan bu bölgeyi tarafsız bırakmış, İngilizler ve Fransızlar için Suriye ve Ürdün Nehri'nin batısı (Filistin) hariç diğer topraklar arka planda kalmıştır. Trans Ürdün bölgesi,iki önemli manda toprakları arasında kısa süreliğine sahipsiz olarak kalsa da gözden tamamen çıkarılmamıştır. Trans Ürdün, Osmanlı Devleti zamanında Şam Vilayeti'ne bağlı yine Şam'dan yönetilen bir bölge olmuştur. Savaş sonrasında yeniden çizilen sınırlar çerçevesinde ise burası doğal olarak Filistin'den yönetilmesi gereken topraklar arasında yer almıştır. İngilizlerin Filistin Manda yönetimi içerisinde yer alan Trans Ürdün toprakları, Yahudiler için ulusal bir yurt olarak söz verilen sınırlar içinde kalıp kalmayacağı gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. İngiltere Hükümeti bu sorunun büyüklüğünden dolayı bir süre Yahudi Yurdu Filistin ile Ürdün Nehri'nin doğusundaki topraklar arasında doğrudan bir bağın kurulmasından kaçınmıştır.⁶⁰Daha sonraki yıllarda Filistin'in Trans Ürdün'ü de içine almadığını vurgulanmak için İngilizler resmi mukavelelerinde “*Filistin ve Şarki Ürdün hariç olmak üzere*”ifadesini kullanmışlardır.⁶¹Konferansı'nda Emir Abdullah'ın yönetimiyle Filistin Mandasına bağlı bir devlet kurulacağı kararlaştırılınca, Araplara kendi

⁵⁸Reem Khamis-Dakwar; Karen Froud, **Perspectives on Arabic Linguistics XXVI: Papers from the Annual Symposium on Arabic Linguistics**, John Benjamins Publishing Company, New York, 2012. s. 31.

⁵⁹Norman Bentwich, **England in Palestine**, K. Paul, Trench, Trubner,Michigan, 1932.s.51.

⁶⁰Efraim Karsh, Inari Karsh, **Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789–1923**, Harvard, Harvard University Press, 2001.s.42.

⁶¹Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Cilt 14, Devre 6, Ankara, 1940, s.38.

kaderlerini kendilerinin tayin edebilecekleri özerk bir yönetim imkânı ikinci kez sunulmuştur. İngilizler, Yahudiler için söz verilen yerler için Ürdün Nehri'nin doğusunda kalan toprakları da vermek istememesinden dolayı bu bölgeyi doğrudan Filistin Manda yönetimine katmak yerine yerel Arap yöneticilere kendi yönetimlerini kurmaları yönünde destek vererek buradaki etkisini korumak istemiştir.⁶²Sonuç olarak İngiliz Hükümeti, Ürdün Nehri'nin batısını Yahudi yurdu haline getirirken, Trans Ürdün Emirliği'ni Ürdün Nehri'nin doğusunda kalan topraklarda kurarak birbirinden bağımsız iki bölge sınırlarını belirlemiştir.

Irak ve Filistin'in Kahire Konferansı'nda kesin olarak İngiliz manda yönetimine verilmesi,Sömürge Bakanı Churchill için Trans Ürdün'de izlenmesi gereken politikalarınbelirlenmesi gerekliliğini doğurmuştur. Haşimiailesinin savaş döneminde İtilaf Devletleri'nin bölgedeki en önemli destekçileri olduğu bilindiği için Ortadoğu'da onları hariç tutan herhangi bir çözüm planının bu toprakların geleceği için tehlike oluşturacağı kabul edilmiştir. Manda yönetimi altında Irak Kralı olarak Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın atanması, Trans Ürdün Krallığı'na da Faysal'ın ağabeyi Abdullah'ın getirilmesi İtilaf Devletleri ve Araplar açısından bölgede uygulanan en barışçıl çözümler olmuştur. İngilizler bu stratejik kararlarıyla savaş zamanı Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'e vaat edilen Arap Devleti sözlerini yerine getirmiş saymışlardır.⁶³Emir Abdullah, Kahire Konferansı sonucunda alınan bu karardan memnun olarak İngiliz himayesinde kurulacak Trans Ürdün Emirliği'nin yöneticisi olmayı kabul etmiş ve böylece İngilizler Yahudilere söz verilen Ürdün Nehri'nin batısı haricinde kalan Trans Ürdün topraklarını kendi himayesi altında tutmayı başaramışlardır.

⁶²Mary Wilson, **King Abdullah, Britain and the Making of Jordan**, Cambridge University Press, Cambridge, 1987. s.53.

⁶³Gökhan Bacık, **Hybrid Sovereignty in the Arab Middle East: The Cases of Kuwait, Jordan, and Iraq**, Palgrave Macmillan, 2008.s.76.

Emir Abdullah, kendisine 11 Nisan 1921 tarihinde Kahire’de verilen yetkiye dayanarak Trans Ürdün Emirliği’ni kurmuştur. İngilizler Ürdün Nehri’nin batısını Filistin, Ürdün Nehri’nin doğusunu ise Trans Ürdün olarak yönetmeye devam etmişlerdir. Teknik olarak bu iki bölge Filistin Mandası olarak isimlendirilse de resmi belgeler ve yazışmalarda Trans Ürdün ve Filistin’den iki ayrı manda olarak bahsedilmiştir. Trans Ürdün Emirliği’ne atanan Emir Abdullah’ın siyasal otoritesinin bölgede güçlendirilmesi, İngilizlerin desteğiyle kademeli olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik, askeri ve dış politikaların uygulanması yönünden İngilizlerden büyük destek alan Araplar, Trans Ürdün’de kurulan Arap Devleti’nin yönetiminde izlenecek tüm stratejileri İngiltere sayesinde elde ederek hazırlıklarını tamamlamışlardır. Trans Ürdün Emirliği’nin kurulmasından sonra tamamen mandater devletin yön vermesiyle şekillenen iç ve dış politikalar, kendi kendilerini yönetebilecek idari kapasiteye ulaşmaları için Araplara sunulan avantajlar olarak gösterilmiştir. Bunun sonucunda İngiltere, Trans Ürdün’de kurulan bağımsız bir Arap Hükümeti’nin varlığını tanıyarak yönetim, ekonomi ve dış politika üzerindeki tam hâkimiyetini 15 Mayıs 1923 tarihinden itibaren azaltmaya başlamıştır.

İngilizler tarafından Trans Ürdün’de Emir Abdullah Hükümeti’ne sunulan yardım ve destekler Araplar için hayati önem taşırken, bağımsız bir Trans Ürdün Arap Devleti, Ürdün Nehri’nin her iki yakasını da Yahudi yurdu yapma amacını taşıyan Siyonizm hareketinin önündeki en büyük engel olmuştur.⁶⁴ İngiltere, Ürdün Nehri’ni sınır olarak belirleyerek Trans Ürdün Devleti’ni sömürgeleri arasında mutlaka tutması gereken bir tampon bölge olarak görmüştür. Trans Ürdün, Ürdün Nehri’nin batısında kalan Filistin yönetiminden ayrı tutularak dolaylı olarak İngiliz yönetimindeki Filistin Manda otoritesi tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Irak Krallığı ile Trans Ürdün

⁶⁴ Avi Shlaim, **Lion of Jordan: The Life of King Hussein In War and Peace**, Allen Lane, 2007. s.14.

Emirliği'nin yönetimine Şerif Hüseyin'in oğulları Faysal ve Abdullah'ın getirilmesi, İngilizler tarafından Araplara savaş zamanında verilen sözlerin yerine getirilmesi olarak algılanmıştır. Araplar, İngiliz manda yönetimi altında kurulan Arap Devletlerine karşı olmadıkları için hem bölgede bulunan İngiltere ve Fransa'nın hem de Arapların çıkarlarına en uygun çözüm -görünürde- bulunmuştur. Yahudiler için yurt yapılan Filistin topraklarının aksine Trans Ürdün toprakları Arapların ulusal devleti olmuştur.⁶⁵

İngiltere'nin Faysal'a Irak Krallığını vermesinden dolayı Abdullah'a bir görev biçmesi gerektiği zorunluluğu Trans Ürdün Emirliği'nin kurulmasının altında yatan en önemli nedenlerden biridir. Emir Abdullah, sonraki dönemlerde Suriye ve Filistin'i de içine alacak büyük Arap Devleti'nin başına geçirileceğini düşündüğü için Trans Ürdün Emirliği'nin yönetimine atanmasına karşı çıkmamıştır. Emir Abdullah için geçici bir süreliğine Trans Ürdün Emiri olmak daha sonra kendisine verilecek topraklar için göze alınabilir bir risk olmuştur.⁶⁶ Trans Ürdün bölgesinin arzu edilebilir topraklara sahip olmaması nedeniyle bölgenin tek başına siyasal bir yönetimden ziyade Suriye ve Filistin gibi büyük vilayetlere bağlı olarak yönetilmesi savaş sonrası dönemde de devam edeceği düşünülmüştür. İngiliz ve Fransız çıkarlarının geniş bir bölgeye yayılacak Arap Devleti fikrinden daha önemli görülmesi, Trans Ürdün Emirliği ve Irak Krallığı içinde sınırlandırılmış Arap Devletlerinin kurulmasına neden olmuştur.⁶⁷ Emir Abdullah'ın Bu durumda geçici olarak Trans Ürdün Emirliği'ne yönetici olarak atandığı düşüncesi yerini tamamen bağımsız bir Ürdün Devleti hedeflerine bırakmıştır.

Araştırmanın şu ana kadarki bölümünde Trans Ürdün'ün İngiltere'nin koruyuculuğunda devlet olma sürecine nasıl geldiği anlatılmaya çalışılmıştır. Bundan

⁶⁵Peter, Gubser, **Historical Dictionary of the Hashemite Kingdom of Jordan**, Scarecrow Press, Michigan, 1991.s 45-46.

⁶⁶Cleveland, **a.g.e.** s.239.

⁶⁷Malcolm E. Yapp, **The Near East Since the First World War**, Longman Group, 1996.s. 117-118.

sonraki bölümlerde Trans Ürdün Emirliği'nin kurulduktan sonra modern devlet olma yolunda karşılaştığı olaylar, devlet içinde merkezi otoritenin güçlenmesi için uygulanan stratejiler ve milli kimlik bilincinin oluşmasında etkili olan faktörler ortaya konmaya çalışılacaktır.



BÖLÜM II

2.TRANS ÜRDÜN MODERN DEVLET TEMELLERİNİN ATILMASI

2.1.TRANS ÜRDÜN EMİRLİĞİ'NDE İLK KARŞITLIKLAR

Trans Ürdün'de kurulan Haşimi Devleti'nin merkezi yönetimi, İngiliz temsilciler, Suriye ve Filistin'den gelen çeşitli politikacılar ile Abdullah'ın kontrolündeki kabile yöneticilerinden oluşmuştur. Trans Ürdün topraklarında yüzyıllardır varlıklarını sürdüren göçebe ve yarı göçebe kabileler, yeni kurulan Arap Devleti'nde de doğal olarak yönetime katılma hakkı bulmuştur. Trans Ürdün Emirliği

tehlikelere açık olmasına rağmen,merkezi yönetiminde kabilelerle iş birliklerinin sürdürülmesi stratejisini geliştirerek İngiliz mandası altında devletini güçlü tutmaya çabalamıştır. Buna rağmen Trans Ürdün’de Emir Abdullah’a karşı en büyük tehdit bölgenin güneyinden gelen Vahhabi Baskınları olmuştur. Bu istilaları engellemek için gerekli olan güce sahip olmayan Trans Ürdün Emirliği, Amman yakınlarında bulunan İngiliz askeri üssündeki birlikler sayesinde hem Vahhabi Baskınlarını hem de Abdullah’a karşı olan yerel isyanları bastırabilmiştir.⁶⁸ Yönetimde İngiliz temsilcilerin yönlendirmelerinin yanı sıra çıkabilecek büyük isyanlara karşı da İngiliz askeri güçlerinin desteğinin alınması bölgedeki huzurun tahsis edilmesini sağlamıştır.

Trans Ürdün Emirliği kurulmadan önce bölgede kabile liderlerinin hâkimiyet için sürekli çatışma içinde bulunmaları İngiltere Hükümeti’nin çözmesi gereken başlıca problemlerden biri olmuştur. Bölgede İngilizler tarafından uygulanan geleneksel kabile yönetim siyasetleri Trans Ürdün’ün kontrol altında tutulmasını sağlamasına rağmen istikrarın devamlı olarak sağlanamaması Arap bir yöneticinin varlığını gerekli kılmıştır. Bu yüzden bölgede kabileler arası rekabetten doğan huzursuzluk devam ederken Şerif Hüseyin’in oğlu Abdullah’ın Trans Ürdün Devleti’nin lideri olarak buraya gelmesi pek çok kabile tarafından hoş karşılanmıştır.

2.1.1.Kabile İttifakları

Trans Ürdün Emirliği’nin idari yönetimi; bölgenin yerleşik halkı, göçebe ve yarı göçebe kabileleri, İngiliz temsilciler ve Abdullah hanedanı arasında paylaştırılmıştır. Abdullah, yarı-göçebe ve yerleşik kabileleri Bedevi baskınlarından korumayı, kabileleri yönetim sistemine dâhil ederek güçlü askeri birliklerinden yararlanmayı amaçlamıştır.Arabistan’ın Necid bölgesinden Trans Ürdün’ün güney kısımlarına yapılan Vahhabi Baskınlarına karşılık vermek ve İngiliz baskılarından kurtulmak için

⁶⁸Salibi, a.g.e. s.104.

askeri bakımdan kendisinden daha güçlü olan Bedevi kabilelerin desteğini almak isteyen Emir Abdullah, daha sonraki dönemlerde kargaşaya neden olacak bazı tavizler vermek zorunda kalmıştır.⁶⁹ Bedevilerden gelecek destek için onları vergi yükümlüğünden kurtaran Haşimi yönetimi, bu şekilde bir kayırmaya karşılık daha fazla vergi yükümlülüğü altına giren yerleşik halk ve yarı göçebe kabilelerden tepki alacağını hesaba katmamıştır.

Trans Ürdün'de bulunan Kura ve Karak Kabileleri, bedevilerin vergiden muaf tutulmasından rahatsız olarak Haşimi yönetimine karşı ilk isyan eden kabileler olmuşlardır. Yerel kabilelere göre oldukça zayıf durumda olan Trans Ürdün Hükümeti, otoritelerine karşı yapılan bu isyanları İngilizlerin koruyuculuğunda olsa bile bastırmakta güçlük çekmiştir.⁷⁰ Yerel kabilelerin birlik olarak oluşturdukları ordunun, Abdullah'ın emri altındaki ordudan sayıca daha üstün olması ve İngiliz manda yönetiminin küçük ordu birliklerinin sınırlı kalması isyanların hemen bastırılmamasının başlıca sebebi olmuştur. Kabilelerle savaşırca mağlup olacağını farkında olan Emir Abdullah, yerel kabilelerle savaşmak yerine onları hükümet yönetiminde yer vermenin daha avantajlı olduğunu anlamıştır. İlk başlarda Bedevi kabilelerin vergiden muaf tutulmasıyla başlayan isyan hareketleri daha sonraları yerel kabilelerin yönetimde daha fazla söz sahibi olmak istemesiyle büyük boyutlara ulaşmıştır. Trans Ürdün yönetiminde yerel halktan ziyade yabancı politikacı ve temsilcilerin daha fazla yer alması vergi memnuniyetsizliğinden doğan bu isyanların siyasi bir memnuniyetsizliğe evrilmesine neden olmuştur.

Trans Ürdün Emiri Abdullah'ın Vahhabi Saldırılarına karşı koymak ve İngiliz baskısını engellemek amacıyla vergiden muaf tutarak Bedevi kabilelerin desteğini alması ile isyanlar sonucunda yerel kabilelere yönetimde daha fazla söz hakkı tanıyarak

⁶⁹Yoav Alon, **The Making of Jordan, Tribes, Colonialism and the Modern States**, London, I.B Tauris, ,2007. s.35.

⁷⁰Alon, **a.g.e.** s.45.

onlardan hükümeti destek olmaların sağlanması aynı amaca iki farklı yollarla ulaşıldığını göstermektedir. Yerel kabilelerle uzlaşılarak onların hükümetin yönetim sistemi içinde vazgeçilmez unsurlar haline getirilmesi, Kura ve Karak'taki isyanların kısa sürede sonlanması ve yeni çıkacak isyanların önlenmesini sağlamıştır. Kabile liderlerinin yönetimin bir parçası olması, Trans Ürdün Devleti'ne ve Haşimi Hanedanı'na sadık unsurlar yaratılmasını da sağlamıştır. Trans Ürdün Devleti'ne karşı gerçekleştirilen bu isyanlar modern devlet yönetimine tam olarak entegre edilememiş kabile yönetimi sisteminin doğal bir karşı koyuşu olarak açıklanabilir.

2.1.2.Advan Muhalefeti-Balka İsyanı

Bedevilerin vergilerden muaf tutulmasından dolayı Kura ve Karak kabilelerinin çıkarttığı ilk isyanın sona erdirilmesinden sonra, Trans Ürdün Devleti, otoritesini sorgulayan ikinci büyük isyanla 1923 yılında yüzleşmek zorunda kalmıştır. Trans Ürdün'de önemli bir kabile olan Advan Kabilesi diğer kabilelerin desteğini de alarak devletin merkezi Amman sokaklarında Haşimi yönetimine karşı güç gösterisi yapmıştır. İsyanın nedenleri çok çeşitlendirilebilir. Abdullah'ın Trans Ürdün'e gelmesinden önce bölgenin güçlü kabilelerinin oluşturduğu Balka Birliği içinde Advan Kabilesi'nin hatırı sayılır bir gücünün olması ve gücün yeni kurulan Arap Devleti içinde devam edip etmeyeceği konusundaki endişeler yeni muhalefetin çıkmasında etkili olmuştur.⁷¹ Advan Kabilesinin yönetimindeki Balka Kabile Birliği, yerel kabileler için tehlike arz eden Beni Sakr bedevilerine karşı oluşturdukları askeri birliklerle mücadele etmişlerdir.

Yönetimde kabile sisteminden modern devlet sistemine geçişi temsil eden Trans Ürdün Devleti ilk olarak Beni Sakr gibi bedevi kabileler tarafından desteklenmiş, yerel kabilelerden Advan Kabilesi ise Abdullah'ı destekleme konusunda temkinli

⁷¹Yoav Alon, "The Balqa Revolt: Tribes and Early Statebuilding in Transjordan", *Die Welt Des Islam*, Sayı:1, s.27-28, Salibi, a.g.e. s.105-108.

davranmıştır. Emir Abdullah, bölgenin yönetiminde önemli role sahip Bedevi Kabilelerden aldığı bu destekten hemen yararlanarak güneyden gelen Vahhabi saldırılarına karşı koyabilmiştir. Amman şehrinin güney doğusundaki yerlere hakim olangöçebe Beni Sakr Kabilesi, Abdullah'ın yeni devlet yönetim sisteminde "Kabile İdaresi" içinde yer alırken Advan Kabilesi'nin başında olduğu yarı göçebe kabilelerin kurduğu Balka Birliği "Yerleşik İdare" içine dahil edilmiştir. Trans Ürdün Devlet sisteminde kabilelerin önemli yerinin olduğu birinci idare içinde yer almak ikinci idareye göre daha avantajlı olduğu için iki büyük kabile arasındaki rekabet daha da artmıştır. Advan Kabilesi'nin yönetimde bedevilerden, İngiliz temsilcilerden ve Ürdünlü olmayan Arap politikacılardan daha fazla söz sahibi olmak istemesi devlete karşı isyan etmesine sebep olmuştur. Beni Sakr Kabilesi'ne karşı haksızlığa uğradıklarını düşünen çeşitli kabile yöneticileri ve bölgenin ileri gelenleri, Trans Ürdün Devleti'ne şikâyetlerini bir dilekçe ile dile getirmişlerdir. İsteklerinin yerine getirilmemesi nedeniyle daha da büyüyen ayaklanma boyutuna ulaşan memnuniyetsizlikler daha önce meydana gelen kabile isyanları gibi bastırılma yoluna gidilmiştir. Arap milliyetçiliğinin ve Ürdünlü olma kimliğinin ön planda tutulması bu isyanların Trans Ürdün Devlet sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olmasını sağlarken, İngiliz Hükümeti'nden isyanların bastırılması için yardım istenmesi İngiltere'nin nüfuzunu devlet üzerinde daha da arttırmıştır. Advan Kabilesi'nin başlattığı bu ayaklanmalar, mevcut yönetim sisteminin ortadan kaldırılmasına yönelik değildi. Daha ziyade Ürdünlü olmayan unsurların devlet yönetiminden uzaklaştırılması ve kabilelerin istekleri doğrultusunda devlet sisteminin düzenlenmesi talep edilmekteydi. Emir Abdullah kabilelerden gelen bu istekleri tamamen reddetmek yerine kabile liderlerini yeni yönetim sisteminin parçası haline getirerek Trans Ürdün Devleti'ni uzun yıllar ayakta tutacak yönetim stratejisinin temellerini atmıştır. Beni Sakr bedevilerinden gelen desteklerle diğer kabilelerle işbirliği talep eden Emir

Abdullah, isyana liderlik edenleri bir yıllığına sürgüne göndererek ülkede huzur ve güven ortamının tekrar oluşturulması için çalışmalara başlamıştır.⁷² Daha sonra ülkelerine dönmeye izin verdiği yerel yöneticileri devlet idari sistemine entegre etmeyi başaran Abdullah, Trans Ürdün Devleti'nin geleceği için yerel halk ile uzlaşmanın önemini kavrayarak kabilelerin askeri güçleriyle kendi otoritesini destekleme fırsatı bulmuştur. Emir Abdullah'ın devlet yönetiminde geliştirdiği yeni stratejiler sayesinde Balka İsyanı olarak bilinen Advan ayaklanmaları Trans Ürdün Devleti'ni otoritesine karşı yapılan son isyanlar olarak kabul edilmiştir. Bu isyanlardan sonra birçok yerel kabilenin ve İngilizlerin askeri desteklerini arkasına alan Haşimi Hanedanı, merkezi otoritesini güçlendirerek yerel yöneticileri kontrol altında tutmayı başarmıştır.⁷³ Emir Abdullah isyanları kontrol altında tutmaktaki diplomatik başarısını kanıtlayarak otoritesini güçlendirmiştir. Kendi otoritesini güçlendirirken Vahhabi saldırılarına karşı koymak ve kabile isyanlarını bastırmak için destek aldığı İngiliz Hükümeti'nin Trans Ürdün Devleti üzerindeki siyasal ve ekonomik etkisini de arttırmıştır.

2.2. DEVLET YAPILANMASININ GELİŞMESİ

İngiliz Manda yönetimi altında kuruluşunu ve bütünleşmesini tamamlamaya çalışan Trans Ürdün'deki Haşimi Devleti, İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarları için vazgeçilmez bir aktör haline gelmiştir. İngilizler, Ortadoğu'da sömürgecilik faaliyetleri için doğrudan bir devletin yönetimine hâkim olmak yerine geliştirilen manda sistemi sayesinde dolaylı olarak bölgeyi kontrol etmeyi başarmışlardır. Savaş sonrasında yeni kurulan devletlerde olduğu gibi Trans Ürdün Emirliği'nde de ülkenin gelişimi sahne arkasından izlenerek birkaç İngiliz yetkili aracılığıyla devlet yönlendirilmiştir. Modern

⁷²Alon, *The Making of Jordan, Tribes, Colonialism and the Modern States*, s.55.

⁷³Gabriel Baer, *Fellah and Townsman In the Middle East: Studies in Social History*, Frank Cass, London, 2007, s.109-119.

bir devlet olarak kendi elleriyle kurdukları Trans Ürdün Emirliği'nin gelişim sürecini yakından takip etme, devleti ekonomik olarak destekleme ve gerektiğinde devletin askeri yardım taleplerine karşılık verme İngilizlerin Ortadoğu'da geliştirdikleri yeni stratejilerdir. Suriye ve Filistin'de kabilelerin çıkardığı sert isyanlara benzer olayların Trans Ürdün'de daha hafif ve uzlaşmacı karşıtlıklar olarak karşılına çıkması benimsenen bu stratejiler sayesinde gerçekleşmiştir.

Suriyeli ve Filistinli Arapların Trans Ürdün Emirliği yönetiminde etkili olmaları, İngiliz etkisinden uzak yerel yönetimlerin merkezi güçler haline getirilmesi düşüncelerinin Trans Ürdünlüler arasında yaygınlaşmasını sağlamıştır. Suriye, Filistin ve Lübnan gibi yerlerle karşılaştırıldığında kendi siyasal hareketliliğini oluşturmada başarısız olmayan Trans Ürdün Devleti, farklı grupların bir araya gelerek devlet yönetiminde daha fazla söz sahibi olmak için giriştikleri isyanlara şahit olmuştur. Trans Ürdün Devleti'nin dış güçler tarafından yönetildiği imajı, yerel halkın modern devlet sistemi içinde kendilerine yer edinmek istemesiyle bilinçli olarak yıkılmıştır. "Ürdünlüler için Ürdün" sloganıyla devlet yönetiminin homojen bir yapı haline gelmesini sağlayan muhalif isyanlar, Haşimi Hanedanının ülkeyi yönetmek ve reformlar yaparak geliştirmek için yeni stratejiler geliştirmesine katkıda bulunmuştur.

Arap milliyetçiliğinin çevredeki yeni kurulan Ortadoğu ülkelerine göre daha sonra gelişmesi beklenirken Hıristiyan ve Müslüman halk ile göçebe ve yerleşik kabilelerin anayasal düzene entegre olmak için istekli olması, Trans Ürdün Devletinin ve Haşimi Ailesi'nin İngiliz kontrolünden çıkmasını kolaylaştırmıştır. Vergi muafiyetlerine karşı olan ilk ayaklanmalardan sonraki muhalif isyanlar, Trans Ürdün yönetimindeki Arap politikacıların tutum ve davranışlarına, İngilizler ile Haşimi Ailesi'nin yakınlığına, Filistin'i Yahudi yurdu haline getirme hedeflerine ulaşan Siyonistlere verilen tavizlerin üzerine yoğunlaşmıştır. Trans Ürdün Devleti hükümeti,

otoritesine karşı olmayan bu ikinci muhalefet sayesinde modern devlet olmanın bir yansıması olarak siyasi anlamda eleştirilere açık hale gelmiştir.

2.2.1.Emir Abdullah'ın Otoritesini Güçlendirmesi

Kapsamlı görüşmelerin ardından Abdullah'a Trans Ürdün'de otoritenin sağlanması için altı ay gibi kısa bir deneme süresi verilmiştir. Churchill, bölgede itibar sahibi Abdullah ve Haşimi ailesine güvenerek onların karışıklık içindeki Trans Ürdün topraklarına bir düzen getireceğini öngörmüştür. Trans Ürdün topraklarının kendi yönetimi altında Irak'a veya Filistin'e bağlanması teklifi reddedilen Emir Abdullah ise Trans Ürdün Emirliği'ne atanarak burada bir otorite kurma teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır.⁷⁴Trans Ürdün'ü karışıklardan arındırarak yönetilebilir duruma getirme ve Suriye sınırında gelişmeye devam eden Fransız karşıtı hareketliliğe engel olması karşılığında Churchill'in görüşmeler esnasında Abdullah'a Şam'da yönetici olabilecek kapasiteye ulaşabileceği sözünü vermesi Abdullah'ın teklifi hemen kabul etmesine neden olmuştur. Churchill aslında Trans Ürdün'de sağlanacak düzenin karşılığında Abdullah liderliğinde Şam'da tekrar bir Arap Devleti'nin canlanması için Fransız Hükümetine baskı yapmayı kastetmiştir. Buna rağmen Abdullah altı aylıkbaşarılı Trans Ürdün yöneticiliğinden sonra kendisine İngilizlerin Suriye'yi vereceğinisandırmıştır.Abdullah, Suriye'yi elde etmenin kaçınılmaz bir sonuç olacağını düşündüğünden, aylık 5000 sterlin destekle İngiltere'nin koruyuculuğunda Trans Ürdün Emiri olmayı kabul etmiştir. Trans Ürdün'e Abdullah'ın yönetici olarak atanması hem İngilizler hem de Araplar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. İngiltere Hükümeti, Trans Ürdün'de kurulan Arap Devleti'ninbölgedeki karışıklıkları gidermek için iyi bir çözüm olduğunu ve savaş zamanı Şerif Hüseyin'e verilen sözlerin yerine getirildiğini varsaymıştır. Trans Ürdün'de otoritesini güçlendirmeye başlayan Abdullah ise bu

⁷⁴William M. Haddad; Mary M. Hardy, "Jordan's Alliance with Israel and Its Effects on Jordanian Arab Relations", **Israel Affairs**, Sayı:3, 2003.s.35.

durumun Suriye'ye hâkim olması için atılan ilk ve güçlü temeller olduğunu düşünmüştür. İngiltere çıkarlarına hizmet eden ve Trans Ürdün ile Suriye'yi yönetme kabiliyetine sahip olduğunu kanıtlamaya çalışan Abdullah, Trans Ürdün Emirliği'nde otoritesini güçlendirmeye odaklanmıştır.

İngiltere, 1920 ve 1946 yılları arasında Trans Ürdün'deki gelişmeleri bir mandater devlet olarak yakından takip etmiştir. Milletler Cemiyeti Anlaşmasında yer alan 22.madde ile düzenlenen manda sistemine göre “gelişmiş devletler” devlet olmak için yeterli kapasiteye erişemeyen ulusları vesayetleri altında tutarak onlara modern devlet olmayı öğretmekle sorumlu olmuşlardır.⁷⁵ Kolonileşmenin örtülü bir şekilde devam ettirilmesi anlamına gelen -sözde- bu yeni manda sistemi, Avrupalı güçlerin Ortadoğu bölgesindeki çıkarları için sorumluluk almalarını gerektirmiştir. İngilizlerin Hindistan kolonileri ile Akdeniz Limanları'nın arasında geçiş yolu güzergâhındaki Trans Ürdün toprakları, bu yüzden Filistin Mandası'nın içinde yer alan ilk topraklardır. Kapsayıcı anlamda Filistin mandası adı altında yer alan bu topraklar, Ürdün Nehri'nin batısında kalan bölgelere göre farklı bir şekilde gelişme göstermiştir. Ürdün Nehri'nin doğusunu İngiltere'nin dolaylı olarak yönetmesini sağlayan Emir Abdullah'ın politikaları, aynı zamanda Trans Ürdün'ün devlet yapılanmasının güçlenmesine katkı sağlamıştır. Trans Ürdün Devleti'nin siyasal anlamda devamlılığının olmasından çok Suriye ve Filistin'e yayılma ihtimaliyle kabile ittifaklıklarına önem veren Emir Abdullah,devlet otoritesi güçlendirirken Trans Ürdün milliyetçiliğini arka plana atmıştır.

Emir Abdullah, Ürdünlü kimliğinin geliştirilmesi ile bölgede kalıcı bir varlık oluşturmak yerine devlet kurumlarının güçlenmesine öncelik vererek kendi otoritesini korumayı amaçlamıştır. Abdullah'ın Trans Ürdün Devleti'nde benimsediği bu strateji

⁷⁵The League of Nations, “The Covenant of the League of Nations,” The Avalon Project, Yale Law School. http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp

önemli bazı sonuçlar doğurmuştur. Trans Ürdün Devleti sınırları içinde güçlü kabile liderleriyle müşteri-patron ilişkileri kuran Abdullah, kendi otoritesini bu sayede sağlamlaştırarak hem kendisinin hem de İngilizlerin çıkarlarını koruyabilmiştir. Devlet içinde otoritenin sağlama alınması için bölgede siyasal yönetimin esas aktörleri olan kabilelerle olan ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.⁷⁶ Emir Abdullah'ın kabile liderleriyle manda yönetiminde kurduğu bu ilişkiler modern devlet inşa sürecinin temellerini oluşturmuştur. Günümüzde Ürdün Devleti siyasetinin alt yapısını da bu yönetici ve kabileler arasındaki ilişkiler belirlemektedir. Trans Ürdün Emirliği'nin ilk yıllarında Emir Abdullah, kabileler arasında ayrılmış Trans Ürdün topraklarında bir birliğin sağlanmasından daha çok Suriye ve diğer bölgelerdeki Araplarla birlik olarak Büyük Arap Devleti'ni kurmayı hedeflemiştir.⁷⁷ Bu yüzden Trans Ürdünlü olma kimliği, Abdullah'ın devlet inşa sürecinde ikincil öneme sahip olmuş ve milli bilinç sadece devletin egemenliğini simgeleyen idare, hukuk ve askeri alanlarla ilişkilendirilmiştir.

Trans Ürdün Emiri olarak İngiliz koruyuculuğunda bölgede istikrarı sağlamak için Abdullah'ın yaptığı ilk girişim kendi idari sistemini oluşturmak olmuştur. Abdullah kendi otoritesini güçlendirmek için devlete sadık bir yerel bir halk kitlesine yönelerek kabile ittifakları kurmuştur. Trans Ürdün topraklarında zayıf bir yönetim sisteminin varlığı ile askeri güçlerin dışarıdan gelen tehditlere karşı güçsüz olması Abdullah'ı kabile liderlerinin desteğini almaya mecbur bırakmıştır. Bu yüzden Abdullah kabile politikalarına dayanarak göçebe ve yarı göçebe kabilelerin şeyhleriyle hem siyasal hem de kişisel ilişkilerini geliştirme stratejisini benimsemiştir.⁷⁸ Trans Ürdün Devleti

⁷⁶Alon, **a.g.e.** s.8.

⁷⁷Wilson, **a.g.e.** s.59.

⁷⁸Great Britain, "An Interim Report on the Civil Administration of Palestine During the Period 1st July, 1920-30th June, 1921."

kurulduğunda yaklaşık olarak 300,000 nüfusa sahip Trans Ürdün’de, göçebe ve yerleşik halk ayrımı kesin olarak yapılamasa da, bu nüfusun yüzde 46’sını göçebe kabileler kalan yüzde 54’ünü ise yerleşik halk oluşturuyordu.⁷⁹Filistinliler nüfusun %50’sini, 19.yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından bölgeye yerleştirilen Çerkezler ise nüfusun %2’sini oluşturmuşlardır.⁸⁰ Yerleşikve göçebe halkbölgede nüfus bakımından eşit olarak dağılmasına rağmen Abdullah göçebe kabilelere odaklanmayı tercih etmiştir. Emir Abdullah’ın bu kabilelerle iletişim kurma becerisi, Bedevi yaşam anlayışına aşina oluşu ve onlara uyum sağlayabilme yeteneği İngilizlerin o zamana kadar yapamadıkları bağlantıların ve sadık halk kitlelerinin oluşmasını sağlamıştır.

Abdullah’ın kabileler arasında iletişiminin iyi ve onların yaşantısına aşina olması bölgede bir dereceye kadar düzeni sağlamıştır; fakat Abdullah, kabileleri kendi kurduğu yönetim sisteminin bir parçası haline getirmek için şeyhleri maddi olarak da teşvik etmek zorunda kalmıştır. İngilizlerin Trans Ürdün’e finanse ettiği para bu yüzden kabile şeyhlerine ödül olarak sunulmuştur. Abdullah’ın şahsi gelirleri Suriye’de ittifak kurma çalışmaları nedeniyle erirken İngilizlerin parası olmadan Trans Ürdün’de kabilelerin desteğinin alınamayacağı anlaşılmıştır.⁸¹İngilizler tarafından Abdullah’a sağlanan maddi destek, yıllar içinde sabit kalmayarak bölgedeki çıkar dengelerinin zamanla değişmesiyle de giderek artmıştır. Abdullah, Trans Ürdün Devleti’ni kurduğunda İngiltere’den alınan aylık 5000 sterlin destek, 1920li yılların ortalarında yıllık 100,000 sterline, 1940lı yılların ortalarında da yıllık 2.000,000 sterline kadar çıkarılmıştır.⁸²Ürdün’de ticaret önemli gelir kaynaklarından bir olsa da İngiltere’den

<https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/349B02280A930813052565E90048ED1C>

⁷⁹Wilson, **a.g.e.** s.55.

⁸⁰Celal Tevfik Karasapan, **Filistin ve Şark’ül Ürdün**, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul,1942, Cilt I, s.206.

⁸¹Philip Robins,**A History of Jordan**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.s.26.

⁸²Report by His Britannic Majesty’s Government on the Administration Under Mandate of Palestine and Transjordan for the Year 1924

[https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-452\(I\)-M-166\(I\)-1925-VI_EN.pdf](https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-452(I)-M-166(I)-1925-VI_EN.pdf)

gelen yardım hükümet gelirlerinin %30'una mukabildir. Bu dönemde Ürdün'ün önemli ticaret partnerleri arasında Filistin, Suriye, Japonya, Irak, Romanya, Mısır, İngiltere, Hindistan, ABD, İtalya, İran, Almanya, Belçika, Habeşistan, Suudi Arabistan, Çekoslovakya, Türkiye, Fransa ve Avustralya yer almaktadır.⁸³ Ürdün'ün Türkiye ile ticaret ilişkileri dostane diplomatik ilişkileri kadar gelişme göstermemiştir. Emir Abdullah'ın 1937 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaretin ardından 1938 yılında Ürdün'ün ithalat yaptığı ülkeler arasında Türkiye 15.sırada yer almıştır.⁸⁴

Ürdün'ün maddi desteğin yanı sıra Emir Abdullah, Trans Ürdünlü kabilelerle birliğini sağlamak için vergi muafiyetleri, toprak dağıtımları ve kabileler arası çekişmelerden yararlanarak onların devlete bağlılıklarını arttırmıştır. Toprakların ve finansal desteğin kabilelerden gelecek destek karşılığında dağıtılması, Trans Ürdün idari yönetiminde müşteri-patron ilişkisinin kurulmasına neden olmuştur.⁸⁵ Emir Abdullah'ın Trans Ürdün'de Bedevi kabilelerin devletle işbirliği üzerine yoğunlaşması, İngiliz hükümetinin daha önce gerçekleştiremediği istikrarı bölgeye getirmiştir. Kısa zaman içinde Abdullah, Trans Ürdün sınırları içinde düzeni sağlayarak Filistin'e yönelik tehditleri de ortadan kaldırmıştır. İngilizlerin Abdullah vasıtasıyla Trans Ürdün'de kurduğu dolaylı yönetimin benzerini,verdiği finansal desteklerle kabile şeylerinin kendi kabilelerinin yönetiminden sorumlu olmaları sağlayan Abdullah dakurmayı başarmıştır.Kontrol altına aldığı şeyhlerin askeri birlikleri sayesinde kabilelerini içinde düzenin sağlanması kolaylaşmıştır. Trans Ürdün'de yönetim otoritesinin kurulması için kabile liderlerinin toplu sorumluluk geliştirmeleri, Abdullah'ın bölgede güvenliği daha da arttırmasını sağlayarak devlet otoritesine yapılan iç ve dış saldırıları engellemiştir.⁸⁶

⁸³Karasapan,**a.g.e.**,I,s.205.

⁸⁴Karasapan,**a.g.e.**, I s.238.

⁸⁵Musa Budeiri, "*Poor Kid on the Bloc: The Importance of Being Jordan*",**Die Welt des Islams**, Sayı:2, 1996.s.244.

⁸⁶Alon, **a.g.e.** s.41.

Kabile şeyhlerinin kendi çıkarlarının korunması için diğer kabilelerle rekabet içinde bulunmaları, merkezi yönetimsürekli güçlenmesini sağlamıştır. Abdullah'ın otoritesini desteklemeyen kabilelerden devlet desteği kesilerek muhalif olan kabilelerin dirençleri kırılmaya çalışılmıştır.⁸⁷Bunun sonucundapek çok kabile lideri kabileler arası çekişmelerde üstünlük kurmak ve devlet desteğinin devamlı olmasını sağlamak için Abdullah ile uzlaşarak onun himayesinde dolaylı olarak devlet yönetim sistemine katılmışlardır.Abdullah, kendisine sadık kabileler dışında sürekli problem çıkaran kabileleri cezalandırmak yerine bağışlayarak barışçıl yollarla kontrol altına almayı başarmıştır. Saldırgan olmak yerine muhaliflerle uzlaşmacı bir yol izleyerek onları ikna etme çabası içine girmiştir. Trans Ürdün Devleti, kabileleri yönetime katmayı başarmasına rağmen çıkan bazı büyük isyanları bastırmak için İngiliz desteğinden faydalanmak zorunda kalmıştır. Bu sayede Emir Abdullah,muhalif gruplarla ilişkilerini düzeltmeyi ve ittifak kurmayı her defasında başarabilmiştir.⁸⁸Trans Ürdün'de devletin azılı muhalifleri, Abdullah'ın çeşitli yönetim stratejileri sayesinde Haşimi hanedanının sadık mütteliklerine dönüştürülmüştür.

Emir Abdullah, kabilelerin devlete ve kendi otoritesine bağlılığını garantiledikten sonra onların devlet idaresine katılımlarını da teşvik etmiştir. Trans Ürdün Devleti'nin gücü, manda yönetimi içinde giderek artarken,gelişmekte olan devlet kurumlarında kabile liderlerinin sayısı da kademeli olarak arttırılmıştır.Devletin merkezi otoritesinin güçlenmesi sayesinde kabileler Trans Ürdün topraklarının yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Her kabilenin kendi bölgelerinden sorumlu olmaları sağlanarak vergilerin toplanmasında, adalet ve düzenin devam ettirilmesinde ve tarım arazilerinde yaşayan toplulukların güvenliğinin korunmasında onlardan destek

⁸⁷Salibi, **a.g.e.** s.100.

⁸⁸Salibi, **a.g.e.** s.108; Panayiotis J. Vatikiotis, **Politics and the Military in Jordan: A Study of the Arap Legion 1921-1957**, Routledge, New York, 2017. s.64.

alınmıştır.⁸⁹Kabilelerin askeri birlikleriyle oluşturulmuş devlet ordusu, Trans Ürdün halkını ve topraklarının güvenliğinin sağlanması için kullanılmıştır. Güvenlik meselesi 1920li yılların ortasında devlet idaresinin temel konusu olmuştur. İç isyanların yanı sıra Filistin ve Arap Yarımadası'ndan Trans Ürdün'e yapılan saldırılar, endişe verici boyutlara ulaşmıştır.⁹⁰Trans Ürdün Devleti, yaşanan bu güvenlik endişelerinden dolayı çöl ve sınır bölgelerini kontrol altında tutmak için 1926 yılında Trans Ürdün Sınır Gücü (TJFF-Trans Jordan Frontier Force)'ü kurmuştur. Irak Bedevileri konusun uzman olan İngiliz subayı John Bagot Glubb, bilinen adıyla Glubb Paşa, 1930 yılında Trans Ürdün Sınır Gücü Birliği Komutanlığı'na atanmıştır. Glubb Paşa, isyancı Bedevileri kontrol etmek için yerli halkın desteğine güvenendaha önceki komutanların aksine Bedevileri Trans Ürdün Sınır Gücü Birliği'nde askere alma işine koyulmuştur.⁹¹Savaşçı yapılarından dolayı devlet içinde asker olarak hizmet etme düşüncesi Bedeviler için onur verici durumdur. Ayrıca devlet desteğinden mahrum Bedevi kabilelerin ekonomik sıkıntılar içinde bulunması da birliğe gönüllü olarak katılmalarını sağlamıştır. Glubb Paşa'nın ordu içinde Bedevileri asker olarak kullanma stratejisi bu nedenlerden dolayı başarıyla uygulanabilmiştir. Bedevilerin Trans Ürdün askeri yapılanması içinde yer almak istemesinin asıl sebebi ise kendi kendilerini kontrol altında tutmanın dış güçler tarafından denetlenmekten daha iyi olduğunu düşünmelerinden kaynaklanmıştır.⁹²

Trans Ürdün askeri birliğine, Trans Ürdün'de yaşayan çeşitli kabilelerden ve sınırların dışındaki Bedevi kabilelerinden asker temini yapılmıştır. Trans Ürdün Sınır Gücü, kabileler istekli olsun veya olmasın devletin güvenliği söz konusu olduğu için her

⁸⁹Alon, **a.g.e.** s.64-65.

⁹⁰John Bagot Glubb, **The Changing Scenes of Life: An Autobiography**, Quartet Books, London, 1983.s.102.

⁹¹Claude S. Jarvis, **Arab Command: The Bibliography of Lieutenant- Colonel. F. G. Peake Pasha** , London, Hutchingson, 1942.s.57.

⁹²Glubb, **a.g.e.** s.102.

şekilde askere alım işini tamamlama amacı içinde kararlı davranmıştır.⁹³ Bunun sonucunda önemli kabilelerden Trans Ürdün askeri birliğine gönüllü olarak katılmak için başvurular yapılmıştır. Ordunun kabileler tarafından takviye edilmesiyle saldırı ve isyanlar büyük oranda sona ermiştir.

Trans Ürdün Devleti, Emir Abdullah'ın uyguladığı politikalar sayesinde manda yönetimi içinde gelişme göstermiştir. İngilizlerin desteği ve kabilelerin işbirliği sayesinde de merkezi otorite güçlendirilmiştir. Devlet yönetiminde danışman ve denetleyici görevini üstlenen İngiltere'nin bölge istikrarı için Trans Ürdün Devleti'nin gelişmesine olanak sağlaması, Emir Abdullah'ın yönetici imajını güçlendirirken Bedevilerle devlet idaresinde işbirliği sağlanması sağlam temeller üzerine kurulmuş bir devletin geleceğini kalıcı hale getirmiştir.⁹⁴ Bedevi kabilelerin devlet idaresiyle işbirliği içinde olmasının sağlanması aslında Osmanlı Devleti'nin son yıllarında uygulanmaya başlanan bir politikadır. Bölgede kabileler ile Osmanlı arasında vergi yükümlüğünden öteye gidemeyen idari ilişkiler, Bedevi kabilelerin tamamen kontrol altında tutulamamasının temel sebebidir.⁹⁵ Kabileleri devlet yönetimine entegre etme çalışmaları, Trans Ürdün Emiri Abdullah'ın politikaları sayesinde uygulanabilmiştir. Kabile liderlerinin toplum liderleri olmaları teşvik edilirken, devlet inşa sürecinde devlet idaresinde mevkileri de hükümet tarafından güçlendirilmiştir.

Trans Ürdün Devleti'nde uygulanan toprak reformu, şeyhlere verilen toprakların güvenliğini sağlamak ve bölge istikrarını sürdürmek için başvurulan ilk çarelerdendir. Emir Abdullah, kendisini destekleyen kabile liderlerini ödüllendirip desteklemeyen muhaliflere karşı da hoşgörülü olma stratejisini benimseyerek özgün bir devlet yönetim biçimi ortaya koymuştur. Göçebe ve yarı göçebe kabilelerin desteğini, devlet idaresi,

⁹³John Bagot Glubb, **The Story of the Arab Legion**, Hodder and Stoughton, London, 1948. s.93.

⁹⁵Rogan, **a.g.e.** s.54-55.

güvenliği ve bölge istikrarı için saldırgan stratejilerle güç kullanarak almak yerine daha uzlaşmacı ve barışçıl yöntemler uygulayarak muhalifleridevlet idaresinin bir parçası haline getirmiştir. Trans Ürdün Devleti ile kabile şeyleri arasında kurulan bu ilişkiler, Emir Abdullah'ın uzun yıllar hükümdarlığının devam etmesini sağlarken,Ürdün'de bugün var olan siyasal sistemin temellerini oluşturmuştur. Manda dönemi, modern Ürdün Devleti'nin sağlam temeller üzerine inşa edilmesini sağladığı gibi devletin o zamandan günümüze kadar ayakta kalmasınınaltında yatan nedenleri açıklamak açısından iyi örnekler sunmaktadır.⁹⁶ Trans Ürdün'de kurulan bu devlet ve kabile dayanışması daha sonraki yıllarda da devam ettirilmiştir. Devlet ile kabileler arasındaki bu bağlılık ilişkilerinin tehlikeye girdiği dönemlerde ise Trans Ürdün Devleti, Ürdünlüler tarafından devletin meşruiyetine yönelik şiddetli saldırılarla zaman zaman yüzleşmek zorunda kalmıştır.⁹⁷

2.2.2.Ürdünlü Kimliğinin Oluşması

Emir Abdullah'ın göçebe kabilelerle ilişkilerini düzeltmeye odaklanması Trans Ürdün'de otoritesini arttırsa da, ulusal bir bütünleşmenin oluştuğundan söz etmek mümkün değildi. Ürdünlü olma bilinci, Trans Ürdün topraklarında kabileye, klana ve aile bağlarına verilen önem göz önünde bulundurulduğunda kolay bir şekilde oluşturulabilirdi. Büyük bir Arap Birliği kurmayı hedefleyen Abdullah, kendisi için sınırlı bir alan olan Trans Ürdün'de böyle bir bütünleşmenin sağlanmasıyla ilgilenmemiştir. Trans Ürdün ulusal kimliğinin oluşmasına yönelik Abdullah'ın bu umursamazlığı, Trans Ürdün'de kurduğu ilk hükümette de açık olarak görülmektedir. Abdullah, Trans Ürdün Devleti yöneticiliğine atandığı altı ay içerisinde, İngiliz Hükümetinin kurduğu yerel meclisleri ortadan kaldırmayı başararak merkezi

⁹⁶Alon, a.g.e. s.151.

⁹⁷Glenn E. Robinson, "Defensive Democratization in Jordan", **International Journal of Middle East Studies**, Sayı:3,1998. s.387-410.

yönetimi kurmuştur. Bağımsız bir devlet olarak Trans Ürdün Haşimi Emirliği'nin siyasal yönden gelişmesini sağlamak için kabile işbirlikleri kurmaya yönelmiştir. Abdullah, Trans Ürdün'ü daha geniş bir yapılanmanın sadece küçük bir parçası olarak görmüştür. Bu yüzden Trans Ürdün Devleti'nin ilk hükümet kabinesi, Şam'da Faysal'ın idaresinde bulunan Arap milliyetçiler tarafından oluşturulmuştu.⁹⁸Devlet idaresinde yer alan bu milliyetçi Arap politikacılar, Abdullah'ın odak noktasını Trans Ürdün'den Şam'a çevirmişlerdir. Abdullah ve Şam'dan gelen milliyetçi Arap politikacılar bağımsız bir Arap Devleti kurma hayaliyle, sınırlı Trans Ürdün Devleti idaresi yerine Arap milli birliğinin kurulması peşinde koşmuşlardır. Trans Ürdün Devleti'ne karşı kayıtsız olmaları ve yerel halkın isteklerinden bağımsız olarak Suriye'yi geri alma hedefleri, devlet yönetiminde bu kabinenin verimsiz bir otorite kurmasına neden olmuştur. Milliyetçilerin Trans Ürdün Devleti yönetimini ihmal etmeleri en çok Bedevilerden zarar gören yerleşik nüfusa etki etmiştir. Bedevi kabileler ise Abdullah tarafından milliyetçilerin beceriksiz yönetiminden korunarak desteklenmişlerdir. Sonuç olarak Abdullah'ın Bedevilerle ilişkilerini koruduğu, merkezi yönetimin ise yerleşik halkı kontrol altında tuttuğu iki başlı sistem devlet içerisinde oluşmuştur.⁹⁹

Trans Ürdün Devleti'nin gelişiminin tamamlaması için Emir Abdullah, İngilizler tarafından geniş yetkilerle donatılmasının yanı sıra onlardan önemli ölçüde maddi destek almıştır. Abdullah'ın ve milliyetçilerin Trans Ürdün'ün kendisine yönelik ilgisizliklerinden dolayı İngiltere'nin istediği Trans Ürdün Devleti'nin siyasal gelişimi hemen gerçekleşmemiştir. Milliyetçi merkezi yönetimin tüm Arapların bir çatı altında birleştirme isteklerine yönelik politikaları, İngiltere'nin istikrarlı bir Trans Ürdün Devleti'nin bölgede kalıcı hale getirilmesi hedeflerini sekteye uğratmıştır. İngiltere'nin istekleri dışında stratejiler geliştirmeye başlayan Trans Ürdün Hükümeti, Arap

⁹⁸Beverley Milton-Edwards; Peter Hinchcliffe, **Jordan: A Hashemite Legacy**, Routledge, New York, 2009. s.21.

⁹⁹Alon, **a.g.e.** s. 41.

milliyetçisi politikacılar yüzünden pek çok sorunla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Trans Ürdün Devleti'nin 1923 yılında manda yönetiminden kurtulmasına rağmen devlet idaresinde yaşanan bu olumsuzluklar büyük bir devlet krizine neden olmuştur. Bu devlet krizi, milliyetçi Arap politikacıların Ürdün'den sürülmesiyle sonuçlanmıştır; fakat İngiltere'nin devlet denetiminde etkisini güçlendirmiştir.¹⁰⁰ İngiliz yetkililerin Trans Ürdün'e müdahalesi doğrudan ve daha kapsamlı hale gelmiştir. Ürdünlü olmayan siyasiler, Trans Ürdün'den sınır dışı edilmelerine rağmen ülke dışından hükümete müdahale etmeyi sürdürmüşlerdir. Abdullah, bu gelişmelerden sonra Trans Ürdün Devleti'nin kendi Ürdünlü kimliğini oluşturma politikalarına yoğunlaşmıştır.¹⁰¹ Yeni oluşturulan hükümet kabinesindeki siyasiler iki gruba ayrılmışlardır: Abdullah'ın devlet idaresine katmak için uğraştığı Bedevi kabile liderleri ile Filistin'de İngiliz bürokrasisi içinde yetişmiş elit Arap politikacılar. Filistinli elit politikacılar devletin her zaman üst kademelerinde görevlendirilmişlerdir. Bu yüzden Trans Ürdün Devleti'nin ilk otuz yıllık yönetiminde başbakanlar, Hicaz, Suriye ve Filistin'den gelen politikacılar arasından seçilirken, yerel halktan politikacılar devlet idaresinin alt kademelerinde yer almışlardır.¹⁰² Devlet yönetimin önemli mevkilerinde kendilerine yer edinen bu Arap politikacılar, Trans Ürdün Devleti'nin ilk yıllarında ülkeye gelerek günümüzde bölgedeki güçlü ve baskın ailelerin bölgede hâkim olmasını sağlamıştır.¹⁰³

Trans Ürdünlü olmayan Arapların devlet yönetiminde üst kademelere yerleştirilmesi, hükümetin bilinçli olarak geliştirdiği politikalarındandır.¹⁰⁴ Emir Abdullah, yerel halkın temsilcilerinden gelebilecek tehditlerden korunmak için üst yönetim kadrolarına Ürdünlü olmayan yöneticileri atamıştır. Kabilelerden gelebilecek tehditlere

¹⁰⁰David Kenneth Fieldhouse, **Western Imperialism in the Middle East 1914-1958**, Oxford University Press, Oxford, 2006.s.226.

¹⁰¹Robins, **a.g.e.** s.46.

¹⁰²Joseph Nevo, **Changing Identities in Jordan**, Editörler: Efraim Karsh ve P.R. Kumaraswamy, Frank Cass, London, 2003. s.188.

¹⁰³Milton-Edwards ve Hinchcliffe, **a.g.e.** s.22.

¹⁰⁴Adnan Abu-Odeh, **Jordanians, Palestinians, and the Hashemite Kingdom in the Middle East Peace Process**, United States Institute of Peace Press, Washington, 1999.s.19-21.

karşı bu şekilde önlem alınması Trans Ürdün Devleti'ne yönelik ilgisizliğini daha da arttırmıştır. Arap dünyasının bütünleşmesine yönelik stratejiler geliştirmeyi planlayan Abdullah, Trans Ürdün dışından olan devlet yöneticilerinden gelen bir muhalefete karşılaşmamıştır. Başka bölgelerde yönetim deneyimine sahip şehirli ve eğitilmiş Arapların, kurulması planlanan Büyük Arap Devleti'nin yönetimi ve siyasal gelişimi için en nitelikli adaylar olduğunu düşünülmüştür.¹⁰⁵ Trans Ürdünlü olmayan politikacılara güven duymasına rağmen Abdullah, İngiliz desteğiyle modern devlet kurumlarının gelişimi için de çalışmalar yapmıştır.¹⁰⁶ 1924 yılından sonra Trans Ürdün Devleti'nde batılı tarzda siyasi oluşumlar kurulmaya başlanmış, başkente istikrarlı bir şekilde göçler yaşanmış ve sınırların güvenliği sağlamlaştırılmıştır. Sınır komşularıyla yapılan çeşitli antlaşmalar sayesinde sınırların güvenliğinin sağlanmasına yönelik politikalar uygulanmıştır. Modern devlet olma yolunda yaşanan gelişmeler illegal göçleri, kaçakçılığı ve Trans Ürdün'e yönelik saldırıları engellemiştir. Sınır ötesi göçebe hareketlilikleri devam ederken, sınırların güvenliği merkezi otoritenin meşruiyetini güçlendirmek için en önemli meselelerden biri olmuştur.

Abdullah, Trans Ürdün Devleti'nin bölgede giderek güçlenen mevcudiyetine katkı sağlarken, devlet inşa süreci ile ulus inşa sürecini aynı anda yürütme çabasına girmemiştir. Trans Ürdün Devleti'nin hayalindeki büyük Arap Devleti'ne kıyasla çekirdek bir oluşum olduğunu düşünerek burada Araplardan ayrı yerel bir kimliğin oluşmasını hiç istememiştir. Bu çekirdek oluşuma siyasi bir mevcudiyet atfederek Trans Ürdün Devleti demek yerine bölgeyi Arap doğusu (Şark'al Arap) şeklinde isimlendirmiştir. Örneğin; 1923 yılında kurulan Trans Ürdün Sınır Birliği'ne Arap Lejyon (Ordusu) demeyi tercih etmiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁵Aruri, a.g.e. s.34.

¹⁰⁶Wilson, a.g.e. s. 94.

¹⁰⁷Abu-Odeh, a.g.e. s.19-21.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Trans Ürdün sınırları, bu bölgede önceden var olan siyasi ve idari yapılar göz önünde bulundurulmadan çizilmiştir. Bu sınırlar birbiriyle ortak bir geçmişe sahip olmayan yerel halkları bir araya getirmiştir. Kuzey bölgelerinde yaşayan yerleşik nüfusun büyük çoğunluğu Şam ile kendilerini özdeşleştirirken, güneydeki Bedevi kabileler Arap Yarımadasıyla bağlantılıydılar.¹⁰⁸ Manda döneminde bu ayrımın giderilmesine ve Trans Ürdün kimliğinin oluşturulmasına yönelik kayda değer çabalar gösterilmemiştir. Trans Ürdün'ün modern devlet olma sürecinde ulusal Ürdünlü kimliğin oluşması bilinçli olarak engellenmiştir. Buna yönelik politiklardan mahrum Trans Ürdün Devleti'nde ulusal kimliğin oluşması, devlet inşa süreciyle kendiliğinden gelişen bir olgudur.¹⁰⁹ Abdullah, Büyük Arap Devleti hayallerini gerçekleştirmek için otoritesini güçlendirerek İngiliz Hükümeti'nin Trans Ürdün Devleti'nin geleceğine yönelik endişelerini giderirken, Trans Ürdünlü olmanın yapısal temelleri de farkında olmadan atmıştır. Sınırların güvenliği için yapılan antlaşmalarda ve uygulanan politikalarda doğal olarak ortaya çıkan "biz ve onlar" kavramlarının yasal düzenlemelerle belirlenmesi, Trans Ürdün Devleti sınırları içinde yaşayan halkın "Ürdünlü" olarak ifade edilmesini zorunlu kılmıştır.¹¹⁰ Trans Ürdün'de yaşayan insanlar, yeni oluşturulan devlet sınırlarını zamanla kendi kimlikleri tanımlamak için kullanmaya başlamışlardır. Toplumsal bilinçle devletin yeni sınırları içinde bulunan halk kitlesinin kendi ulusal kimliklerini tanımlamaları sağlanmıştır.

Modern devlet olmanın bir getirisi olarak vatandaşlık yasalarının uygulanması ve yeni idari kurumların oluşturulması daha önce toplumda var olan ayrılıkları tam olarak çözümlenemediği gibi kabileler arası düşmanlıkları da sona erdirememiştir. Kabileler arasındaki rekabet öncekinden farklı olarak devlet idarelerinde devam

¹⁰⁸Nevo, **a.g.e.** s.187.

¹⁰⁹Eric J. Hobsbawm, **Nations and Nationalism Since 1780**, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.s.10.

¹¹⁰"Trans-Jordan Nationality Law of 1928", United Nations: Laws Concerning Nationality, New York, 1954. <http://legal.un.org/legislative/series/documents/untlegs0004.pdf>.274.

etmiştir.¹¹¹Devlet idaresinde çekişmelerine devam eden kabile liderlerinin kontrol altında tutulması bu sayede kolaylaşırken, Emir Abdullah'ın otoritesi de güçlenmiştir. Kabileler, devletin gelişmesine katkı sağlayarak rekabetin hâkim olduğu devlet yönetiminde önemli kademelere sahip olmak için uğraşmışlardır. Kabileler arası rekabetler devletin çizdiği siyasal alan içinde düzenlendiği gibi siyasal parti platformları da manda döneminde ortaya çıkarılmıştır. Sömürge karşıtı politikalarla ortaya çıkan bu siyasal partiler, koloni düzeninin içerisinde oluşturulmuş olan ulus devlet sınırları içerisinde faaliyet göstermek zorunda kalmıştır. Modern devlet içinde temsil yetkisine sahip olan siyasetçiler geleceklerini bir ulusun gelişimine bağladıkları için en milliyetçi gruplardır.¹¹² Ürdünlü kimliğinin dışında kalan diğer gruplar tamamen yok olmak yerine modern devlet ile uzlaşarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. “*Trans Ürdünlüler için Trans Ürdün*” sloganıyla popüler olan ulus-devlet vurgusu siyasal arenanın hâkim düşüncesi olmuştur. Ürdünlü olmayan Arap siyasetçilerin devletin üst kademelerinde görevlendirilmesi ile bedevi kabilelerin yansıra ülkedeki mültecilerin de askeriyeye alınması haksızlıklara uğradığını düşünen yerel halkta öfke oluşturmuştur. Trans Ürdün Devleti'nin gelişimi hedeflenirken, devlet yapılanmasında uygulanan bu politikalar ulusal kimliğin de gelişmesini sağlamıştır.

Manda yönetimi döneminde Ürdünlü kimliğinin oluşmasında askeri ve hukuk yapıları da önemli rol oynamıştır.¹¹³ Rejimin modern devlet yaratma çabalarıyla birlikte devletin askeri, idari ve hukuk yapıları egemenlik ve yurttaşlık gibi kavramlarını tanımlamıştır. Yeni bir devletin bölgede kurulması için harcanan bütün çabalar, ulusal kimliğin yeni devlet içerisinde kendiliğinden oluşmasına da olanak sağlamıştır. Devlet yapılanmaları Trans Ürdün'de ulus kimliğinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

¹¹¹Roger Owen, **State Power and Politics in the Making of the Modern Middle East**, Routledge, New York, 2009.s.9;Sami Zubaida, “*The Fragments Imagine the Nation: The Case of Iraq*”,**International Journal of Middle East Studies**, Sayı:2, 2002.s.211-212.

¹¹²Zubaida, **a.g.m.**, s.211.

¹¹³Joseph Massad, **Colonial Effects: The Making of National Identity in Jordan**, Columbia University Press, New York, 2001.s.145.

Abdullah, devlet yapısını güçlendirmek için Ortadoğu'nun çeşitli yerlerinden eğitimli politikacıları üst makamlarda görevlendirmiştir. Trans Ürdünlü temsilcilerinde devlet idaresinde daha az yer verilmelerinin bir tepkisi olarak Trans Ürdün siyasal bilincinin oluşması kolaylaşmıştır. Trans Ürdünlü yerel politikacıların devlet yönetiminden dışlanmaları ve onların yerine yabancı temsilcilerin mecliste baskın olmaları devlete karşı öfkeyi arttırmıştır.¹¹⁴ Ortaya çıkan bu memnuniyetsizlikler neticesinde devlet idaresine hâkim olan Arap milliyetçilerine karşı muhalefet artmıştır. İngiliz desteğiyle zaman içinde devletin üst makamlarından Arap milliyetçilerinin etkisi azaltılmaya çalışılsa da Filistinli Araplar Trans Ürdün devlet idarelerinde varlık göstermeye devam etmişlerdir.¹¹⁵

Devlet yönetimine yönelik her türlü iç ve dış müdahaleye karşı tahammülsüzlüğün artması Trans Ürdün ulusal bilincinin gelişmesinde de önemli uyarıcı etkiye sahip olmuştur. Devlet yönetiminde devam eden Filistinli varlığına karşı artan muhalefet “*diğerleri*” kavramının Trans Ürdünlü olmayanlar için kullanılmasına yol açmıştır.¹¹⁶ Trans Ürdün’de modern devlet inşasının çabuk bir şekilde tamamlanarak devletin kalkınmasına odaklanması ve Filistin’de bu süreçlerin oldukça yavaş ilerlemesi, Trans Ürdünlülerin kendilerini Filistinlilerden üstün görmelerine neden olmuştur. Trans Ürdünlüler, komşuları Filistin’in geçirdiği zorlu süreçlerden dolayı onlara sempati duysalar bile iki ülke arasında toplumsal ve hukuksal açıdan fark olduğunu savunmuşlardır. Bu yüzden Ürdün ve Filistin’in birbirinden tamamen farklı olarak temsil edilmelerinin temelleri devletin oluşum sürecinde atılmıştır.¹¹⁷

Bedevilerin Trans Ürdün Sınır Birliği’nde asker gücü olarak kullanılmaya başlanması, kabilelerin devletlerine ve uluslarına hizmet etme duygularını da

¹¹⁴Abu-Odeh, **a.g.e.** s.22.

¹¹⁵Robins, **a.g.e.** s. 39.

¹¹⁶Abu-Odeh, **a.g.e.** s.22-24.

¹¹⁷Robins, **a.g.e.** s.38.

geliştirmiştir. Bedevilerin kabilelerine olan bağlılık ve adanmışlık duyguları,devlete hizmet şekline dönüştürülerek ulusal kimlik oluşturulma sürecine girilmiştir. Bedevi olmanın nasıl bir duygu olduğunu sorgulatan Glubb Paşa,Bedevi kimliğini homojen bir yapıya dönüştürmeyi planlamıştır. Bedevilere sadece kendi yaşayış ve kültürlerini değil Trans Ürdün’de bulunan bütün halkların güvenliğini sağlamakla yükümlü oldukları öğretilmeye çalışılarak askeriyede sadık birliklerin kurulması amaçlanmıştır.

Mekke Emiri Şerif Hüseyin’in büyük oğlu Abdullah, İngiltere’nin jeostratejik olarak önemli gördüğü topraklarda istikrarı sağlaması için savaş sonrasında Trans Ürdün Devleti’nin yönetimine getirilmiştir. Şam’ı tekrar Haşimi yönetime katmak için Trans Ürdün’ü bir sıçrama tahtası olarak gören Abdullah, bölgeyi İngiltere himayesinde yönetmeyi kabul etmiştir. İngiltere’nin kargaşa halinde bulunan Trans Ürdün’e yönelik endişelerini gidermek istemesi neticesinde Abdullah bölgenin kontrolünü mümkün olduğunca etkili bir şekilde sağlamak için çalışmalara başlamıştır. Bu amaçla ilk olarak kabileler arasındaki çatışmalar giderilerek güçlü kabilelerin yönetimde Abdullah’ın destekçileri olarak yer verilmesi sağlanmıştır. Bu strateji sayesinde İngilizlerin Trans Ürdün’de daha önce başaramadıkları istikrarı sağlanmış ve kabileler ile ittifaklıklar kurulmuştur. Modern Devlet inşa sürecinde Trans Ürdün Devleti gelişmeye başlarken Emir Abdullah da kabile liderlerine devlet yönetiminden yararlanmaları için fırsat vermiştir. Böylece günümüzde de hala devam eden müşteri-patron ilişkisine benzer bir stratejinin devlet politikasında temelleri atılmıştır. Devlet yapıları güçlendirilip bölge istikrarı sağlanırken Trans Ürdün kimliğinin oluşmasını sağlayacak milliyetçilik düşüncesine odaklanılmamıştır. Büyük Arap Devleti’nin küçük bir parçası olarak görülen Trans Ürdün’de Ürdün milliyetçiliğinin yerine Arapları bir çatı altında toplayacak pan-Arap düşüncesi hâkim olmuştur. Bağımsız bir ulus kurmaya yönelik çabaların olmamasına rağmen Trans Ürdünlü olma bilinci Emir Abdullah’ın devlet kurma sürecinde gösterdiği başarılar neticesinde farkında olmadan ortaya çıkmıştır.

Devlet yönetiminin üst makamlarında bulunan yabancı politikacılar ve yerel halkın yönetimde daha az temsil edilmesi, Trans Ürdünlülerin kendi haklarının farkına varmalarına yol açmıştır. Ayrıca yasalarla belirlenen sınırlar içinde Trans Ürdün'den olmayan insanların diğerleri olarak isimlendirilmesi Trans Ürdün'de yaşayan insanların kendilerini Ürdünlü olarak tanımlamalarını zorunlu kılmıştır. Devlet inşasının ulus oluşum sürecinden ayrı tutulması, Trans Ürdün'ün bağımsızlık dönemine bilinçli bir ulus yapısı olmadan girmesine neden olmuştur. Modern Devlet olma yolunda ulus tanımlamasına uygun özellikleri bünyesinde taşısa da Trans Ürdün Devleti kabile yönetimlerinin hâkim olduğu bir yapılanmaya sahipti.¹¹⁸ Bunlara rağmen Trans Ürdün'de sınırlı da olsa ulusal bir bilinç oluşmuştur. Trans Ürdün ve Ürdünlü kavramlarının yasal olarak tanımlanmasıyla geliştirilen ulusal bilinç ve Glubb Paşa'nın Trans Ürdün ordusuna aldığı askerlere aşladığı devlete ve tek bir ulusa hizmet etme düşüncesineticesinde oluşturulan ulusal bilinç Trans Ürdün Devleti'nin modern devlet olmasının önündeki ulus problemini çözümlenmiştir.

BÖLÜM III

3.1. TRANS ÜRDÜN EMİRLİĞİ'NİN DOĞUŞU

3.1.1. Trans Ürdün Emirliğı (11 Nisan 1921)

Bütün Ortadoğı coğrafyasının kaderini belirleyen 1920li yıllar günümüzde bölgede yer alan ülkelerin temellerinin atıldığı yıllar olarak önem arz etmektedir. Türk halkı savaş sonrasında kendisi için çizilen kaderi reddederek Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuştur. Savaş sonrasında yapılan barış antlaşmalarıyla Anadolu'nun küçük bir bölümüne hapsedilen Osmanlı İmparatorluğu yıkılarak yerine daha dinamik ve bağımsız bir devlet kurulmuştur. Türk milliyetçiliğı düşüncesi Ortadoğı'nun diğer bölgeleriyle kıyaslandığında daha önce ortaya çıktığı için halkın bağımsızlık arzusu

¹¹⁸Alon, **a.g.e.** s. 2.

baskın bir hale gelmiştir. Türk halkının milliyetçi duyguları diğer dönemlerle karşılaştırıldığında daha da alevlenmiş, bağımsız bir Türkiye Devleti kurmak için İtilaf Devletleri'nin boyunduruğundan ülkelerini kurtarma fikri sürekli büyüyen bir güç haline gelmiştir. Mustafa Kemal (Atatürk), Türk ulusunun içinde giderek gelişen bu milliyetçilik duygularını bağımsızlıklarını kazanmak için gerekli olan çarelere yönlendirerek görevini başarıyla tamamlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Mustafa Kemal'in birlikleri de dâhil bütün Osmanlı Ordusu İtilaf Devletleri tarafından dağıtılmıştır. İstanbul'a dönüşünden sonra Mustafa Kemal, işgalci devletler tarafından aşağılandıklarını düşünen Türk halkının giderek artan öfkesinin farkına varmıştır. Düzensiz ve dağınık halde işgale bölgesel olarak karşı çıkan halkın bir araya getirilerek yapılandırılması gerekiyordu. Halkın işgale karşı olan hoşnutsuzluğundan dolayı yaşanacak herhangi bir isyan hareketliliğinin önlenmesi için İstanbul Hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal, eline geçen bu fırsatı Anadolu'nun farklı bölgelerindeki işgale karşı öfkeli ve bağımsızlık isteyen Türk halkının oluşturduğu düzensiz birlikleri birleştirerek güçlü ve düzenli bir direnç oluşturmak için kullanmıştır.

Düzenlediği kongrelerle farklı bölgelerden gelen temsilciler sayesinde bu direnç hareketliliğini organize etmeyi başarmıştır. Bu kongrelerde bağımsız bir Türk Devleti kurma düşüncesi ortak bir amaç olarak benimsenerek bu hedefe ulaşmak için izlenmesi gereken yönergeler oluşturulmuştur. Mustafa Kemal, kurulan ilk hükümetin başkanı seçilmiş, İstanbul'un kendileri için güvenli olmadığını farkına varan yeni hükümet temsilcileri İstanbul'dan yaklaşık 500 km uzaklıkta Anadolu'nun tam merkezinde yer alan Ankara'yı yeni başkent olarak kabul etmiştir. İtilaf Devletleri, Anadolu'yu bölmek için hazırladıkları Sevr Anlaşması'nı imzalatmak için 1920 yılında Osmanlı Sultanını zorlamışlardır. Türk halkının bağımsızlık düşüncesiyle bir araya gelerek işgalci güçleri

Anadolu'dan çıkarmasıyla bu anlaşma Osmanlı Devleti'nin son imzaladığı ve hükümsüz sayılan antlaşma olmuştur. Mustafa Kemal (Atatürk), işgalci güçleri Anadolu'dan attığı bağımsızlık savaşından sonra modern bir ulus devlet kurmak amacıyla Osmanlı hanedanlık sistemine son vererek demokrasiyi devlet yönetiminde benimsemiştir.

Osmanlı Hanedanlığı'na son veren karar milli meclisten geçtikten sonra Osmanlı Sultanı Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmıştır. Laik bir devlet yönetim yapısını benimseyen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, hanedanlığın ardından halifeliğide kaldırarak modern bir devlet olarak kurulmuştur. İtilaf Devletleri Türkiye'nin bağımsızlık savaşını kazanarak kurdukları Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni İsviçre'de düzenlenen Lozan Konferansı'nda kabul etmek zorunda kalarak Lozan Antlaşması'nı imzalamışlardır. Ortadoğu coğrafyasına altı yüzyıl hâkim olan Osmanlı Devleti'nin bu hâkimiyeti bağımsız bir Türk Devleti'nin yeni Türkiye sınırları içinde kurulmasıyla sona ermiştir. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alan Ortadoğu toprakları yeni kurulan Türkiye Cumhuriyet'i içinde yer almazken bu topraklarda manda döneminde yeni devletler kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ile aynı tarihlerde kurulan Trans Ürdün Emirliği Ortadoğu'da yeni kurulan devletlerdendir.

Savaş zamanında Osmanlı Devleti'ne karşı İngilizlerin tarafında yer alan Araplar kendilerine vaat edilen bağımsız bir Arap Devleti hayaliyle Osmanlı'ya karşı büyük bir isyan başlatmışlardır. Gerek gizli antlaşmalar gerekse mektuplaşmalarla Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve oğullarına verilen sözler savaş sona erdikten sonra yadsınarak İtilaf Devletleri'nin çıkarları ön planda tutulmuştur. Suriye'den başlayarak Yemen'den Aden'e kadar olan büyük bir coğrafyada söz verildiği gibi Arap bağımsızlığını tanıyarak büyük bir Arap Devleti kurmak yerine İngilizler bölgeyi İtilaf Devletleri arasında bölerek çıkarlarını korumayı sağlamıştır. Ortadoğu'da Osmanlı İmparatorluğu'nun

topraklarını Sykes-Picot Antlaşması'yla gizlice paylaşan İngiltere ve Fransa daha sonra bölgede uyguladıkları paylaşım stratejilerinin temelini bu antlaşmaya dayandırmışlardır. Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal önderliğinde Osmanlı'ya karşı başlatılan büyük isyan ilk önce Trans Ürdün'e ardından da Suriye'ye sığıncarak imparatorluğun bu bölgelerde kontrol kabiliyetini kaybetmesine neden olmuştur. Suriye'de Şam vilayeti ele geçirilince Faysal tarafından Suriye Arap Krallığı kurulmuştu fakat Fransızların Suriye'yi de içine alan bir manda yönetimi kurmak istemesi Faysal'ın Arap Krallığı'nın kısa sürede yıkılmasına neden olmuştur. Arap bağımsızlığının sağlanması konusunda tamamen İngilizlere bel bağlayan Haşimi ailesinin bu tavırlarından ötürü Faysal, İngiliz manda yönetimi altında kurulan Irak Emirliğine yönetici olarak atanmıştır. Arap Krallığı'nın kurulduğu Suriye'yi tekrar almak isteyen Faysal'ın abisi Abdullah Fransızlarla savaşmak için bir sefer düzenlemiştir. Dönemin İngiliz Koloni Bakanı Winston Churchill Abdullah'ın ordusunun Fransızlarla karşılaştırıldığında sayıca daha küçük olmasının yanında İngilizlerin Fransızlarla müttefikleri olmasından dolayı Abdullah'a savaşmaması konusunda tavsiyede bulunmuş fakat yardım teklif etmemiştir. Emir Abdullah İngiliz tarafından yapılan bu tavsiyelere önem vererek Şam manda yönetimi ile savaşmaktan vazgeçerek Trans Ürdün'e ulaşmıştır.

Trans Ürdün bölgesi herhangi bir egemen güçten yoksun pek çok farklı kabile ve klanlar arasında bölünmüş olmasından dolayı savaş sonrasında karışıklık içinde bulunmaktaydı. Bu karmaşadan yararlanan Abdullah, İngiliz desteğiyle Amman'da Trans Ürdün Emirliği'ni kurmuştur. Kabileler arasındaki çatışmalar nedeniyle İngilizlerin doğrudan kontrol etmek istemediği Trans Ürdün toprakları, Emir Abdullah'ın yönetiminde istikrara kavuşmuştur. Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın Trans Ürdün Devleti'nin başına Emir olarak atanması, İngilizlerin bölgedeki güvenlik endişelerini sona erdirmese de Filistin'i anayurt olarak benimseyen Yahudilerin Ürdün Nehri'nin doğusuna yerleşmeleri Trans Ürdün Devleti'nin kurulması sayesinde

engellenmiştir. Yahudilere anayurt olarak daha önce söz verilen topraklar içinde yer alan Trans Ürdün bölgesi böylece başka planlara dâhil edilerek Araplara ayrılmıştır. İngiliz kolonilerine giden yolların güvenliğinin sağlanması açısından stratejik bir yerde bulunan Trans Ürdün'e verilen değer, Yahudilerin yurt yaparak yerleştikleri Filistin'e verilen değerden fazla olmuştur. Trans Ürdün Emirliği'nin Ortadoğu'da İngilizlerin önemli bir müttefiki olması, modern Ürdün Devleti'nin kurulmasından sonra da devam etmiştir.

Aynı yıllarda kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Trans Ürdün Emirliği hem kuruluş biçimleri hem de yönetim şekilleri bakımından ciddi farklılıklara sahiptir. Bağımsızlığını kazanmak için milliyetçi duygulardan beslenerek bir araya gelen Türk halkının işgalci kuvvetleri Anadolu'dan atarak kurdukları Türkiye Cumhuriyeti ile İngiliz hükümetinin vaat ettiği Arap Devleti'ni kurmak için yine İtilaf Devletleri'nin onayınalan Trans Ürdün Emirliği sahip oldukları farklılıklara rağmen birbirleri arasında ticari ve diplomatik ilişkiler geliştirebilmişlerdir. Bu ilişkiler Trans Ürdün Emirliği'nin 1921-1946 yılları arasında oldukça sınırlı kalsa da Türkiye Cumhuriyeti'nin 1947 yılında Ürdün'de açtığı büyükelçilik sayesinde artarak devam etmiştir. Her iki devletin kuruluş ve gelişim aşamalarındaki sınırlı ilişkileri Türkiye'nin aynı dönemlerde Ortadoğu ile olan ilişkileri bazında ele alınarak incelenecektir.

3.1.2. Türkiye'nin Ortadoğu Devletlerine Yaklaşımı

Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde Ortadoğu ile Anadolu arasında var olansosyal, kültürel, tarihi ve coğrafi bazı ortak özellikler, Türkiye'yi bölgenin içinde önemli bir devlet konumuna yükseltmiştir. Ayrıca bölgenin Akdeniz havzası dünya genelinde siyasi, ekonomik ve ticari politikaları şekillendiren önemli bir unsurdur. Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumu ile Ortadoğu'nun jeopolitik ve jeostratejik konumu bu bölgelerin önemini arttırmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine ve burada

kurulan devletlere olan yaklaşımı dönemlere göre farklılık göstermiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Ortadoğu'ya yönelik politikalarını Lozan Antlaşmasına göre şekillendirmiştir. Doğu sınırlarında meydana gelen sorunlar ve bunların çözülmesine yönelik girişimler dönemin siyasetini şekillendirirken, İngiltere ve Fransa himayesinde bulunan Ortadoğu'daki devletlerle ilişkiler ise bu mandater devletler üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin genel olarak bir denge politikası benimsemesine neden olan bu durum bölgedeki devletlerin Türkiye'ye yönelik izledikleri politika neticesinde şekillenmiştir. Atatürk'ün Türk dış politikasında tam bağımsızlığın sağlanması ve devam ettirilmesine yönelik temel ilkesi “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” şeklinde özetlenerek kendi güvenliği temelinde diğer uluslarla da barışçı bir ulusal siyaset izlenmesini sağlamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ortadoğu ile olan ilişkilerin bilinçli olarak mesafeli olduğuna yönelik bazı yaklaşımlar dile getirilse de manda yönetimi altındaki bölgelere yönelik Türkiye'nin dış politikası bu bakış açısını doğrulamamaktadır.¹¹⁹ Ortadoğu'da savaş sonrası kurulan manda düzeni bağımsız devletlerin oluşmasına izin vermediği için Türkiye; Suriye, Irak, Lübnan, Mısır ve Ürdün ile bağımsız ilişkiler geliştirememiştir. İngiltere ve Fransa mandater devletleri 1920'li yıllarda bölgede bulunan resmi mercii durumunda oldukları için Ortadoğu ile ilgili her şey bu iki devlet üzerinden yürütülmüştür. İngiltere mandaterliğinde Irak ve Fransız mandaterliğinde Suriye ile olan ilişkiler denge politikası neticesinde şekillenmiştir. Mandater devletlerin Türkiye'ye yönelik tutumları Türkiye'nin dış politikasını şekillendirmiştir.¹²⁰ İç ve dış politikada barış ve denge politikalarına dayalı bir tutum izleyen Türkiye Ortadoğu'da bulunan devletler ve uluslararası güçlerle ilişkilerini belli bir amaca göre şekillendirmiştir. Bu amacı is Atatürk tarafından şu şekilde açıklanmıştır.

¹¹⁹Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, 1998.s.213.

¹²⁰Mehmet Gönlübol; Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara,1977, s. 96.

“Hiç kimsenin hakkına el uzatmak istemediğimiz gibi başkalarının da yaşama ve bağımsızlık hakkımıza saygı gösterilmesinden başka bir isteğimiz yoktur. Ulusalsınırlarımız içinde yabancıların işlerimize el sokmalarından uzak olarak her uygar ulus gibi özgür yaşamaktan başka bir amacı olmayan Türkulusunun bu yasal hakkı sonunda insanlık ve uygarlık dünyasınca kabul edilecektir.

Meclisimiz ve meclisimizin hükümeti savaş ve serüven düşkünü olmaktan uzaktır. Tersine, barışı ve esenliği yeğler. Özellikle insancıl ve uygar ülkelerinin gerçeğleşmesinden yanadırlar.

İşte bu ilkeler doğrultusunda gerek Doğu gerek Batı dünyasıyla iyi ilişkiler vedostluk bağları ararlar.”¹²¹

Türkiye’de batılılaşma ideallerinin yanı sıra devletin bekası için de uğraşan devlet yöneticileri, iç siyasal politikada etkili olan sınır problemlerinin çözümüne odaklanmışlardır. Misak-ı Milli sınırlarının tam olarak elde edilmesi kararlılığında olan devlet yöneticileri, Türkiye’nin sınırlarıyla ilgili en büyük problemleri Ortadoğulu Devletlerle yaşamışlardır. Sınırların çizilmesi ve güvenliğinin sağlanması konusunda problemlerin yaşandığı Ortadoğu komşularıyla siyasal anlamda ilişkilerin geliştirilmesi ilk yıllarda mümkün olmamıştır. Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Musul ve Kerkük’ün Irak Devleti’ne bırakılması ile Suriye’nin Türkiye bırakmak istemediği Hatay’ın Türkiye sınırlarına tekrar dâhil edilmesi gibi meseleler bu komşu ülkelerle olan ilişkileri bir süre olumsuz etkilemiştir. Ortadoğu’da kurulan manda sistemiyle bağımsızlıklarını Türkiye Cumhuriyeti Devleti gibi hemen elde edemeyen bölgedeki Arap Devletleri ile ilişkiler dolaylı olarak Batılı Devletlerin himayesinde

¹²¹Enver Ziya Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1991, s. 173.

yürütülmüştür.¹²² Suriye ve Lübnan'ın mandater Devleti olan Fransızlar ile Irak ve Ürdün'ün mandaterliğinde olan İngilizler Türkiye ile olan ilişkilerin doğrudan muhatabı oldukları için Arap Devletlerle ilişkilerin başlaması bağımsızlıkların tam olarak elde edilmesinden sonraki yıllarda sağlanabilmiştir.

3.1.3.Sadabat Paktı

Manda yönetimi altında bulunan Arap Ülkeleriyle ilişkiler doğrudan Batılı Devletler aracılığıyla sağlandığı için Türkiye'nin sınır meseleleriyle ilgili problemler dahi Araplar dâhil edilmeden İngiltere ve Fransa nezdinde çözümlenmiştir.¹²³ Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Musul meselesinin İngilizler lehine Irak'a bırakılması ve Hatay'ın Suriye'den alınarak Türkiye topraklarına katılması güneyde Araplarla kurulan minimum ilişkilere iyi birer örnektir. İki savaş arası dönemde toprak bütünlüğünü korumak ve gelişmişlik seviyesini yükseltmek için izlediği politikalar çerçevesinde Ortadoğu'da yer alan İran, Afganistan ve Irak ülkeleriyle yapılan Sadabad Paktı ise dönemin konjonktürel gerekliliği olan saldırmazlık stratejisinin bir sonucu olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra iç işlerinde reform hareketliliğine yönelen Türkiye, Avrupa ve Ortadoğu arasındaki önemli konumundan dolayı İkinci Dünya Savaşı öncesinde stratejik ittifaklar kurmanın gerekliliğini anlamıştır. İlk temaslar, 1930lu yıllardan sonra kurulmaya başlanmasına rağmen Ortadoğu'daki ülkelerle kurulan ilişkiler taraf olma ve savaşa karşı ittifak kurma çabasından çok “*dostluk ve kardeşlik, saldırmazlık*” ilkeleri temel alınarak tarafsız kalma politikası üzerinde şekillenmiştir. Faşist hareketliliğin Avrupa'yı tehdit etmeye başladığı yıllarda Türkiye kendi güvenliğini komşu ülkelerle bölgesel dostluk ve işbirliği antlaşmaları yaparak garanti altına almak için uğraşmıştır. Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile

¹²²Mehmet Şahin, “*Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim*”, **Akademik Ortadoğu**, Sayı:2, 2010.s.11.

¹²³Graham E.Fuller, **Yükselen Bölgesel Aktör: Yeni Türkiye Cumhuriyeti**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.s.68.

imzalanan Balkan Paktı (9 Şubat 1934) sayesinde Batı sınırlarının güvenliğini sağlama almış olan Türk Hükümeti, doğudaki sınırlarının korunması için de Ortadoğu komşularıyla diplomatik ilişkiler kurmuştur. Ülke sınırları içinde barış ve istikrarı korumak ve sınırlarını tehdit eden unsurlardan kurulmak için 1937 yılında Afganistan, İran ve Irak ile Sadabad Paktı'nı imzalamıştır.

İran'da Rıza Şah Pehlevi kendisine miras kalan Pers İmparatorluğunu modernleştirerek batılı bir toplum oluşturmayı hedeflemiştir.¹²⁴ Bu yüzden Türkiye'nin Ortadoğu'da en erken kurduğu dostluk ve kardeşlik ilişkileri İran'la sağlanarak Sadabat Paktı ile ortak iş birlikleri daha da güçlendirilmiştir. Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye'deki modern reform hareketliliklerini İran'ın gelişim çalışmalarının ilhamı olarak yakından takip etmesi, Arap olmayan bu iki devleti Ortadoğu bölgesinde diğer Arap ülkelerinden daha çabuk yakınlaştırarak sınır güvenliği, gümrük ve ticaret anlaşmaları gibi ikili ilişkilerin hemen onaylanmasını sağlamıştır. Irak Devleti ile ilişkiler Türkiye'nin 1926 yılında yapılan sınır antlaşmasıyla Musul'dan vazgeçmesinden sonra daha kolay bir şekilde kurulmaya başlanmış ve Sadabad Paktı ile en üst seviyeye ulaşmıştır.¹²⁵ Irak Dışişleri Bakanlarının Ankara'yı bu tarihten sonra yaptığı sürekli ziyaretler iki devlet arasındaki ilişkilerin diplomatik boyutta sürekli gelişmesini sağlamıştır. Sadabat Paktının dördüncü üyesi olan Afganistan ile olan ilişkiler ise 1928 yılında Dostluk ve Güvenlik Antlaşması'nın imzalanmasıyla hızla gelişerek devam etmiştir. Afganistan'ın Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra meşruiyetini ilk tanıyan devletlerden olması ve Avrupalı devletlere karşı girişilen bağımsızlık savaşında Türkiye'ye maddi olarak yardımda bulunması iki ülke arasındaki ilişkilerin temelini çok öncesinden atmıştır.¹²⁶

¹²⁴Stephen Kinzer, **Reset Middle East: Old Friends and New Alliances: Saudi Arabia, Israel, Turkey, Iran**, I.B. Tauris, London, 2011.s.59-84.

¹²⁵Fuller, **a.g.e.** s.97.

¹²⁶Fuller, **a.g.e.** s.127.

Türkiye,İran, Irak ve Afganistan ile yapılan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmalarınneticesinde kurulan yakın ilişkiler, bölgesel güvenliğin garantileyen Sadabat Paktı'nın 8 Temmuz 1937 tarihinde imzalanmasını sağlamıştır. Sadabat Paktı'nda yer alan maddeler saldırmazlık, sınırların tanınması, tehditler karşısında askeri yardımların sağlanması çerçevesinde oluşturulmuştur. Böylece Bakan Paktı ve Sadabat Paktı ile Türkiye savaş öncesi dönemde Batı ve Doğu sınırlarının güvenliğini arttırmayı başarmıştır.¹²⁷ Türkiye, bölgedeki Müslüman komşu ülkeleriyle dönemsel koşullar nedeniyle gereklilikten ötürü ikili ilişkilerkurmuştur. Ortadoğu'da daha izole bir dış politika benimsenmesi ilk on yıl içindeki reform hareketliliklerinden kaynaklansa da, dönemin koşulları Türkiye'yi güvenlik politikalarına yönlendirerek Ortadoğu ile olan ilişkileri başlatmaya yöneltmiştir.¹²⁸

3.2.TRANS ÜRDÜN EMİRLİĞİ İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

1920 ile 1930 yılları arasında Trans Ürdün Devleti yönetici kadrosunda bulunan Arap milliyetçisi politikacıların öncelikli amacı, Manda Döneminde Avrupalı devletlerin himayesinde kurulan küçük Arap Devletlerini birçatı altında birleştirerek Ortadoğu'yahâkim büyük bir Arap Devleti kurmaktı. Emir Abdullah ve Haşimi Ailesi'ne göre Trans Ürdün Devleti asıl varılmak istenen Büyük Arap Devleti istasyonundan bir önceki duraktı. Bu yüzden Abdullah, Suriye tahtını elde etmeden önce kısa süreli Trans Ürdün Emiri olmak zorunda olduğunu düşünmüştür. Kuruluşundan itibaren geçen on yıllık süreçte Emir Abdullah'ın Trans Ürdün istikrarını sağlamak için uyguladığı politikalar ile otoritesini sağlamlaştırması, Trans Ürdün Devleti'nin kalıcı temeller üzerine oturtulmasını sağlamıştır. Trans Ürdün Emirliği, mandater devletin himayesinde devlet ve ulus inşa sürecini başarılı bir şekilde

¹²⁷Tufan Turan; Esin Tüylü Turan, “Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerinde Sadabad Paktı”, **Turkish Studies**, Sayı:3, 2011.s.1762.

¹²⁸Tanil Bora, “İslamcılıktaki Milliyetçilik ve Refah Partisi”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 91,1996.s.15-25.

tamamlarken, Büyük Arap Devleti fikrinden yavaş yavaş vazgeçme eşiğine gelen Emir Abdullah'ın Trans Ürdün'e kral olma yolları da açılmıştır. Trans Ürdün Emirliği, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin özellikle 30lu yıllardan sonra Ortadoğu'ya yönelik ilişkilerin geliştirilmesi politikasından nispeten daha az yararlanmıştı. Türkiye ile sınır komşusu olmaması ve batılı bir devletin himayesinde gelişimini tamamlayabilmesi nedenleriyle Trans Ürdün ile olan ilişkiler sınırlı kalmıştır. Türkiye'nin İran, Irak ve Afganistan gibi ülkelerle ilk yıllarından itibaren kurduğu dostluk ilişkileri Sadabat Paketi ile iyice güçlenirken, Trans Ürdün ile siyasal temaslar daha sonraya bırakılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ortadoğu ile olan ilişkilerin bilinçli olarak mesafeli olduğuna yönelik bazı yaklaşımlar dile getirilse de manda yönetimi altındaki bölgelere yönelik Türkiye'nin dış politikası bu bakış açısını doğrulamamaktadır. Ortadoğu'da savaş sonrası kurulan manda düzeni bağımsız devletlerin oluşmasına izin vermediği için Türkiye; Suriye, Irak, Lübnan, Mısır ve Ürdün ile bağımsız ilişkiler geliştirememiştir. İngiltere ve Fransa mandater devletleri 1920'li yıllarda bölgede bulunan resmi mercii durumunda oldukları için Ortadoğu ile ilgili her şey bu iki devlet üzerinden yürütülmüştür. Örneğin İngiltere ve Türkiye arasında imzalanan adli işlerle ilgili ek mukavelede Trans Ürdün'e de yer verilmektedir.¹²⁹ İngiltere mandaterliğinde Irak ve Fransız mandaterliğinde Suriye ile olan ilişkiler denge politikası neticesinde şekillenmiştir. Mandater devletlerin Türkiye'ye yönelik tutumları Türkiye'nin dış politikasını şekillendirmiştir.¹³⁰

Savaş sonrasında karmaşa içinde kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında kurulan iki yeni devlet olan Türkiye Cumhuriyeti ile Trans Ürdün, modern devlet oluşumları sürecinde önemli yollar kat ederek günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Emir Abdullah yönetiminde İngiltere desteğiyle 29 Mart 1921

¹²⁹Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Cilt 14, Devre 6, s.50.

¹³⁰Gönlübol; Sar,a.g.e., s. 96.

tarihinde kurduğu Trans Ürdün Devleti daha sonraki tarihlerde gelişimini tamamlayarak tam bağımsız olmuştur.¹³¹Avrupalı Devletler, Balfour'un deyimiyle“kendilerini yönetmekten aciz Ortadoğu toplumlarına devlet olma kabiliyeti kazandırılması için”manda sistemi uygulamıştır.Trans Ürdün Devleti'nin dış işlerinde, ordusunda ve bütçesinde denetleyici güce sahip İngiltere, Trans Ürdün Devleti'nin tam bağımsızlığına gölge düşürse de kendi kendilerine yönetme kabiliyetlerinin kazandırılması için gerekli görülmüştür.¹³²

3.2.1.Emir Abdullah'ın Türkiye Ziyareti (1937)

II. Abdülhamit döneminde İstanbul'a çocuklarıyla beraber gelerek 18 yıl burada yaşayan Şerif Hüseyin, Mekke Emiri olarak atanınca buradan ayrılmıştır.¹³³ Babasıyla birlikte İstanbul'a gelerek burada eğitim alan Emir Abdullah ise Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Mekke Mebusu olarak yer almıştır.¹³⁴ Şerif Hüseyin ve oğlu Emir Abdullah'ın Osmanlı İmparatorluğu zamanında Parlamentoda yer almış önemli devlet adamlarından olduğu düşünülünce İstanbul ile ilişkilerini sadece Arap İsyanı, Arap milliyetçiliği ve manda yönetimleri çerçevesinden incelemek yanlış olacaktır. Ortadoğu bölgesinde önemli bir prestije sahip olan Haşimi Ailesi, Avrupalı Devletler tarafından kendilerine bağımsız bir Arap Devleti fikrinin sunulması fırsatını değerlendirmişlerdir. İngiliz mandasının nüfuz bölgesinde oluşturulan bir Arap Devleti'nin yöneticisi olan EmirAbdullah, Trans Ürdün'de başarılı politikalar izleyerek kurduğu güçlü anayasal monarşi sistemiyle Türkiye Cumhuriyeti ile dostluk ilişkilerin başlamasını kolaylaştırmıştır. Trans Ürdün Emiri Abdullah'ın 1937 yılında yaptığı ilk ziyaret ve bu

¹³¹Ayhan Ceylan, “Ürdün'de Anayasal Gelişim”, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı:4,2002.s.42-43; Mansfield,**a.g.e.**s.301.

¹³²Cleveland, **a.g.e.** s.239.

¹³³Vahit Çabuk, “Ürdün”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, ETAM Matbaası,Eskişehir, 2001. s.118.

¹³⁴Mustafa Bilge, “Abdullah b. Hüseyin”,**Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988. s. 108.

ziyarete Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmesi, iki ülkenin modern tarihinde kurulan ilk temaslar olması bakımından önemli olmuştur.¹³⁵

İngiltere Kralı'nın taç giyme töreni için 1937 yılının Mayıs ayında Londra'da bulunan Emir Abdullah Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın daveti üzerine 30 Mayıs-8 Haziran 1937 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Türkiye'ye gerçekleştirdiği bu ziyaret ile Trans Ürdün ve Türkiye Cumhuriyeti arasında kurulan dostluk ilişkileri hakkında şu şekilde açıklamada bulunmuştur:

“Türkiye'ye karşı derin muhabbet duymaktayım. Beni buraya getiren de bu büyük muhabbetin bir eseridir. Londra'da görüştüğüm muhterem Başvekiliniz İsmet İnönü'ye eski muhabbetlerimi tazelemek ve yeni muhabbetler husule getirmek, burada yaratılan yenilikleri görmek için Türkiye'ye gelmek istediğimi izhar ettim. Ve bugün Türkiye'ye gelmek saadetini duyuyorum. Göz kamaştırıcı muvaffakiyetinizi büyük bir sevinç içinde takip ediyorum ve böyle nice nice muvaffakiyetlere ermenizi Cenab-ı Hak'tan dilerim. Türkiye şark milletleri içinde daima piştar mevkiindedir. Ankara'da büyük Atatürk'ü göreceğim. Atatürk, sevdiğim bir memleketin kıymeti ölçülemez bir reisidir. Kendilerine karşı duygularımın samimiyeti çok kuvvetlidir. Ardından Şam'a ve oradan da memleketime döneceğim.”¹³⁶

İlk olarak Ankara'ya gelen Emir Abdullah, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile bir görüşme yapmıştır. Türk milletine karşı iyi niyet ve dostluğunu “Bu

¹³⁵Atatürk ile Emir Abdullah fotoğrafı için bkz. Ek:4.

¹³⁶Akşam, 31.05.1937: 4.

terakki ve teali, Hak'ın bütün şark milletlerine büyük bir lütfu olan bir Ata'ya malik olmanın ve ona sarılmanın sınımsız eseridir." diyerek göstermiştir.¹³⁷

İstanbul'a geldiği ilk günde Pera Palas Oteli'nde ağırlanan Emir Abdullah beraberindeki heyet ile İstanbul'un çeşitli tarihi yerlerini ziyaret ederken Türk basını ve Türk Halkı tarafından da ilgiyle karşılanmış, bu ilgiden duyduğu memnuniyetlerini dile getirmiştir.¹³⁸ Londra'da İngiltere Kralı'nın taç giyme töreninde bulunan Dışişleri Bakanı İsmet İnönü'nün Türkiye'yi ziyaret daveti dolayısıyla böyle bir gezi planladığını açıklayan Emir Abdullah, ziyaretinin siyasal boyutundan çok tarihten gelen dostlukların pekiştirilmesine yönelik olduğunu belirtmiştir.¹³⁹ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Hatay ile ilgili olan güncel sorunu hakkında görüş bildiren Emir Abdullah Türkiye'yi desteklediğini şu sözlerle ifade etmiştir:

*"Ben bu meseleyi iki kardeş millet arasında belirlediğine göre o kadar hafif ve haşyet verecek bir mahiyette görmüyorum. Hak yerini bulacaktır. Büyük kardeş, küçükkardeşe ağabey muamelesi eder... Ben de zaten Türkiye'den Suriye'ye karşı bu ağabeyi muamelesi bekliyordum."*¹⁴⁰

Hatay Meselesi, Emir Abdullah'ın Türkiye'yi ziyaret ettiği yılda Türk dış politikasının önemli odağı haline gelmiştir; çünkü Milletler Cemiyeti tarafından Hatay'ın özerk bir yapı olmasını sağlayan anayasasının 29 Mayıs 1937 tarihinde kabul edilmesi Türk tarafınca sevinçle karşılanmıştır. Türkiye ve Fransa'nın himayesinde

¹³⁷Mustafa Sıtkı Bilgin, "*Türkiye Cumhuriyeti-Ürdün İlişkilerinin Tarihi Boyutu (1919-1950)*", **Uluslararası Türk-Arap Müsterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Yunus Emre Enstitüsü, Amman, 2013, s. 330.

¹³⁸**Akşam**, 30.05.1937:1-2.

¹³⁹**Cumhuriyet**, 31.05.1937: 1.

¹⁴⁰**Kurun**, 31.05.1937: 3-4

Hatay'ın toprak bütünlüğünün korunması için aynı gün imzalanan antlaşma da Musul'un kaybedilmesinden beri elde edilen ilk başarı olarak atfedilmiştir.¹⁴¹

Ziyaretinin ikinci gününde İstanbul'dan ayrılarak Ankara'ya ulaşan Emir Abdullah, Başbakan İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı vekili Şükrü Saraçoğlu, Ankara Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan tarafından karşılandıktan sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından kabul edilmiştir.¹⁴²Daha sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün de katıldığı ziyafetle Ankara Palas'ta ağırlandı.¹⁴³ Ankara'da ziyaretlerini gerçekleştiren Emir Abdullah tekrar İstanbul'a dönerek Mustafa Kemal Atatürk ile ikinci defa burada bir araya gelmiştir. Hatay'da yaşanan olumlu gelişmeler Türk dış politikasının başarısı olarak algılanmış ve İstanbul'a gelen Mustafa Kemal coşkuyla karşılanmıştır.¹⁴⁴Hatay meselesinin bölgedeki ülkelerle sağlanacak dostane ilişkilerinin kurulmasıyla çözüleceğine yönelik görüş bildirerek Musul sorunuyla Türkiye'nin bölgede gerilen ilişkilerin düzelme sürecine girdiğini dile getirmiştir.¹⁴⁵

Ürdün Emiri Abdullah'ın 30 Mayıs-8 Haziran 1937 tarihleri arasında Türkiye'ye yaptığı bu ziyaret her iki devletin ilişkilerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Tan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, Ürdün dair "*Şarkî Ürdün, Emir Abdullah'ın münevver rehberliği sayesinde çok büyük bir inkişaf elde etmiştir. Emir, en çetin şartlar içinde iç ve dış barışını kurmaya muvaffak olmuş ve memleketinde medeni varlıklar yaratmıştır.*"¹⁴⁶şeklinde olumlu bir değerlendirme yapmıştır. Türkiye'nin diğer Arap Devletlerle barışa yönelik politikasının Ürdün aracılığında olacağı şeklinde

¹⁴¹Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Alkım Yayınevi, 15. Baskı, İstanbul, 2005. s.349.

¹⁴²**Ayın Tarihi**, Haziran 1937, Sayı 155, s.93; Emir Abdullah ve İsmet İnönü fotoğrafı için bkz. Ek:5.

¹⁴³**Akşam**, 01.06.1937: 2; **Kurun**, 01.06.1937: 2; **Cumhuriyet**, 01.06.1937: 1.

¹⁴⁴**Ulus**, 06.06.1937: 1.

¹⁴⁵**Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30.10.259:746.9, (02.07.1937).

¹⁴⁶**Tan**, 01.06.1937

yorumlamıştır.İkinci Dünya Savaşı'ndan önce başlayan bu dostluk ilişkileri daha sonraki dönemlerde de devam ederek Türk-Arap yakınlaşması üst seviyelere taşınmıştır.

3.2.2.Kral Abdullah'ın Türkiye'yi İkinci Ziyareti ve Dostluk Antlaşması (1947)

30 Mayıs-8 Haziran 1937 tarihlerinde Emir Abdullah'ın Türkiye'ye yaptığı bu ziyaret iki ülke arasında ilişkilerin gelişmesi için atılan ilk adım olduğu için önem arz etmektedir. Trans Ürdün'de istikrarın sağlanması için Emir Abdullah'ın izlediği politikaların başarısı değerlendirilerekTürk Devleti'nin Ürdün'e ve Ürdün Emirine yönelik olumlu düşünceleri bu tarihlerden itibaren oluşmaya başlamıştır. Savaş sonrasında yıkılan Osmanlı İmparatorluğu topraklarında kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile Trans Ürdün Emirliği'nin kurduğu bu ilk temasın Ortadoğu'da sağlanmaya çalışan istikrara katkı yapacağı varsayılarak dostluk temelleri atılmıştır.¹⁴⁷ Trans Ürdün Devleti'nin büyük Arap Devleti'ni kurma yolunda bir sıçrama tahtası olarak görülme seviyesinden çıkarakiç ve dış gelişmelerle ulus-devlet yapılanması içinde modern bir toplum inşa eden Emir Abdullah, Ortadoğu'da kalıcı olma sinyallerini komşu ülkelerle kurduğu yakın ilişkilerle de vermiştir. Ürdün Nehri'nin batısında yer alan Filistin'de ise Yahudi varlığının neden olduğu karışıklardan dolayı bir türlü istikrar sağlanamamıştır. Bu yüzden siyasal ve ekonomik yapısını geliştirip çevre ülkelerle yakın temaslarda bulunma seviyesine ulaşan Trans Ürdün Devleti, İngilizlerin nezdinde bölgede varlığının devam ettirilmesi gereken vazgeçilmez bir devlet konumuna yükselmiştir.

Türkiye ile Ürdün arasındaki dostane ilişkilerin temeli Emir Abdullah'ın ilk ziyaretiyle atıldıktan sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında da devam etmiştir. Savaş zamanında Ortadoğu'da İngiliz karşıtı düşünceler Arap dünyasında yayılırken Emir Abdullah bunu bir fırsat olarak değerlendirerek İngiltere'ye olan bağlılığını gösterme çabası olarak görmüştür. Bu amaçla Irak'ta başlayan İngiliz karşıtı ayaklanma için

¹⁴⁷BCA, 30.10.0.222:494.4, (15.06.1937).

gönderdiği asker desteği sayesinde İngiltere kontrolü ele alarak savaşın bölgede Almanya lehine çevrilmesini engellemiştir. Emir Abdullah'ın gösterdiği sadakatin altında yatan nedenler Trans Ürdün Emirliği'nin bağımsız olması ve Suriye'de büyük bir Arap Devleti kurularak başına kendisinin geçirilmesi umududur. Emir Abdullah, savaşta İngiltere'nin bölgedeki en önemli Arap müttefiki olmak istiyordu fakat Arap coğrafyasında lider olmak isteyen Suriye, Lübnan, Filistin ve Irak İngiltere ile daha dengeli ilişkiler yürüterek amaçlarına hizmet ediyorlardı.

Emir Abdullah, Suriye'de kendisinin yönetiminde bir Arap Devleti kurma hayalini savaş devam ederken gerçekleştirmek için bütün enerjisini bu konuya sarfetmişti. Suriye, Lübnan, Irak ve Ürdün'de bağımsız Arap devletlerinin kurulma fikri İngiltere'nin bölgede izleyeceği önemli bir politika haline gelmişti. Birleşik bir Arap Devleti yerine bağımsız ayrı ayrı Arap Devletlerinin kurulması daha benimsenebilir bir strateji haline gelmiştir. Arap yarımadasında Suud ailesinin Haşimi ailesine yönelik olumsuz görüşleri ve Trans Ürdün bölgesinin stratejik olarak arka planda kalmış olması Emir Abdullah'ın İngiltere'den istediklerini elde etmesinin önüne geçmiştir. Filistin'in bölünmesine yönelik planlar da savaş devam ederken Emir Abdullah'ın uğraşmak zorunda olduğu ikinci meseleydi. Aslında İngiltere'nin ayrı ayrı bağımsız Arap devletleri kurulmasına yönelik stratejisi Filistin'de kurulacak olan Yahudi Devleti'nin önünü açmak ve karşıt sesleri bastırmak istemesinden kaynaklanıyordu. Suriye'de Büyük Arap Devleti kurulması fikri ile Filistin'in bölünmesi hayata geçirilmeden rafa kaldırılmıştır. 1945 yılında ise Arap devletlerin egemenliklerini güçlendirmesi planlanan Arap Ligi kurulmuştur. Her devletin kendi egemenliği üzerine kurulu olması prensibi Arap Ligi'nde benimsenmiş ve bir bütünleşmeden ziyade devletler arası ilişkiler şebekesi mahiyetinde şekillenmiştir.

Türkiye ile Trans Ürdün Emirliği arasındaki ilişkiler 1937’de Abdullah’ın ziyaretinden sonra II.Dünya Savaşı sırasında da devam etmiştir. Savaşta benimsenecek stratejiler için iki ülke arasında görüş alışverişleri olmuştur. Bu amaçla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Feridun Cemal Erkin’i 1942 yılında Arap Başkentlerine göndermiştir.¹⁴⁸Ürdün’de Erkin Emir Abdullah tarafından kabul edilmiş savaşa ilgili istişarelerde bulunulmuştur.¹⁴⁹ İkinci Dünya savaşı yeni bir dünya düzenini kurulacağına haberci olmuştur. Siyasi, stratejik ve konjonktürel nedenler dünyanın iki büyük kampa ayrılmasında etkili olmuştur. Türkiye ve Ürdün demokrasi ve bağımsızlık taraftarı olmaları sebebiyle yakın ilişkiler geliştirmiştir. Savaş sonrası soğuk savaş sürecinde Türkiye Sovyetlerin tehdidiyle karşı karşıya olduğu için Arap ülkeleri ile ilişkilerini güçlendirme yoluna gitmiştir.

Ürdün, savaşın sona ermesiyle yapılan görüşmeler neticesinde İngiltere’den bağımsızlığını Mart 1946’da tamamen elde etmiştir. Mısır ve Irak Trans Ürdün’ün bağımsızlığına temkinli olarak olumlu bir gelişme olarak görmelerine rağmen Arabistan’da yönetimde olan Suud ailesi bu duruma tamamen karşı çıktı. Suriye’de ise Abdullah’ın Suriye tahtını talep etme tehlikesini ortadan kaldırmasından dolayı Ürdün’ün bağımsızlığı olumlu bir gelişme olarak karşılanmıştır. Ayrıca Trans Ürdün’ün Filistin’in parçası olduğunu savunan Filistin’de bulunan Siyonistler Ürdün’ün bağımsızlığına karşı çıkmışlardır. Bağımsız olan Ürdün’den sonra Emir Abdullah 25 Mayıs 1946’da kral unvanı alması üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tebriklerini iletme üzere Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Feridun Cemal Erkin’i fevkalade murahhas sıfatıyla Amman’a göndermiştir.¹⁵⁰ Kral Abdullah yapılan görüşmelerden sonra Türkiye’ye davet edilerek kendisine Türkiye ile Ürdün arasında Dostluk ve İş birliği Antlaşması yapma isteği belirtilmiştir. Kral Abdullah Türkiye’nin

¹⁴⁸Bilgin,a.g.e. s. 330.

¹⁴⁹Ayın Tarihi, Eylül 1942, Sayı: 72, s.117.

¹⁵⁰Ulus, 28.11.1946, Ayın Tarihi, Kasım 1946, Sayı 95, s.57.

daveti neticesinde 8 Ocak 1947 tarihinde ikinci ziyaretini bağımsız bir devletin kralı olarak gerçekleştirmiştir.¹⁵¹ Çankaya’da Kral adına verilen ziyafette Cumhurbaşkanı İsmet İnönü şunları söylemiştir:

“Majeste: memleketimizin necip dostu Şarki Ürdün Haşimi devletinin çok sevdiğimiz şevketli hükümdarını memleketimizde ve aramızda görmekle son derece bahtiyarız. Majestelerinin memleketimize karşı besledikleri samimi dostluk duygularının bir ifadesi olan ziyaretlerinden dolayı duyduğumuz sevinci burada kendilerine arz etmekle şeref kazanırım. Yine burada Dışişleri Bakanımız umumi Katip Büyükelçi Feridun Cemal Erkin vasıtası ile majestelerine arz ettiğimiz en sıcak tebriklerimizi bir kere daha tekrarlamakla büyük kıvanç duymaktayız...”¹⁵²

Dönemin önemli gazetelerinde ilk sayfadan verilen Kral Abdullah’ın Türkiye’yi ziyareti neticesinde iki devlet arasında imzalanacak bir dostluk antlaşmasının habercisi olmuştur. Kral Abdullah’ın daha önce yaptığı ziyarette olduğu gibi Türkiye’ye ikinci gelişinde de Türk basını bu ziyareti gazetelerin ilk sayfalarında yer vermiştir. Ürdün Kralı’nın Türk kültürü ve toplumuyla kurduğu bağlar, kendisine duyulan ilginin nedeni olarak açıklanabilir. Kralın Türkiye’yi ziyaretlerinde Türkçeyi çok güzel bir şekilde konuşması da büyük ilgi topladığı için dönemin gazetelerinde açıklamalarına özellikle yer verilmiştir.¹⁵³ 8 Ocak 1947 tarihinde Ankara’ya gelen Kral Abdullah burada geçirdiği dört gün boyunca başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Recep Peker olmak üzere ziyaretler gerçekleştirmiş, kendisi adına düzenlenen ziyafetlere katılarak devlet erkaniyla temaslarda bulunmuştur. Ulus gazetesinin yer verdiği habere göre halkın büyük ilgisi şu şekilde aktarılmıştır:

¹⁵¹Ulus, 09.01.1947, Tanin, 09.01.1947, Cumhuriyet, 09.01.1947

¹⁵²Akşam, 09.01.1947

¹⁵³ Beşir Ayvazoğlu, Şerif Hüseyin İzmir Marşı’nı dinlerken, <https://www.karar.com/yazarlar/besir-ayvazoglu/serif-huseyin-izmir-marsini-dinlerken-5768#>

Haşimi Ürdün Kralı Majeste Abdullah dün maiyetleriyle birlikte Cuma namazını Hacıbayram'da kılmışlardır. Büyük misafirimiz caddeyi dolduran çok kalabalık halkın içten tezahürleriyle selamlanmışlardır.¹⁵⁴

11 Ocak tarihinde Kral Abdullah Ankara'dan İstanbul'a hareket etmeden önce iki ülke temsilcileri tarafından Dostluk Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmanın imzalanma süreci Akşam gazetesinde şu şekilde dile getirilmiştir:

Haşimi Şark'ül Ürdün memleketi Kralı majeste Abdullah'ın Türkiye'ye vaki ziyaretleri esnasında iki memleket devlet adamları Yakın ve Orta Şarkın barışı ve kendi karşılıklı münasebetleri konuları üzerinde açık yürekle gayet geniş fikir teatisine vesile bulmuşlardır. Bu görüşmeler sonunda her iki milletin menfaat birliği ve karşılıklı sevgisi ve bütün komşularıyla geniş bir iş birliği zihniyetinden ilham alan milli politikalarında güttükleri aynı barış ve dayanışma ideali müşahede edilmiş ve müşterek duyguları kendi menfaatlerini genel ahenkte arayan iki memleket arasında verimli bir dostluk antlaşması imzasına imkân vermiştir.¹⁵⁵

Ürdün Kralı Abdulah dostluk ve İşbirliği antlaşması ile iki ülke arasında ilişkilerine yönelik bakış açısını Radyo Gazetesine verdiği şu demeçle ifade etmiştir:

“Reisicumhur Hazretlerinin nazik davetiyle memleketinize gelmiş olduğumdan çok memnunum. Ankara da geçirdiğim günlerden pek mütehassisim. İmzaladığımız muahede bir dostluk ve kardeşlik vesikasıdır. Bunu diğer tafsilat üzerinde imzalanacak başka muahedelerin de takip edeceğini ümit ederim. Vatandaşlarınıza söyleyiniz. Burada onlar birbirlerine karşı ne hissiyat beslemekte iseler bende aynı hissiyat ile meşbu bulunuyorum. Eminim ki onlar da benim milletim için aynı hissiyatı beslemektedirler. Benim nazarımda ta Efganistan'dan Tanca'ya kadar ülkelerde bütün

¹⁵⁴Ulus,11.01.1947

¹⁵⁵Akşam,12.01.1947

*Şark Milletleri arasında kardeşlik ve birlik vardır ve bulunmalıdır. Selamımı, muhabbetimi, hürmetimi herkese, her evlada, her babaya, her anaya ve her kardeşe isal ediniz.*¹⁵⁶

Kral Abdullah'ın Ankara'da tren ile ayrılıp İstanbul'a vardığıktan sonra gazetecilere verdiği demeci ise şu şekildedir:

*Geçen ziyaretlerimden beri Ankara'yı biraz daha gelişmiş gördüm. Kar yağışı olmamakla beraber şiddetli bir soğuk hissetmedim. Hakkımda vaki olan teveccühleri bu sefer de ziyadesiyle gördüm. Ben de memleketi mesut ve müreffeh görmek ve işitmekle memnunum. Şark benim için bir aile anlamına gelmektedir. Bu aile ancak birbirine yardım etmekle ve müzahir olmakla payidar olacaktır. Bizim gibi milletlerin birleşmesi ile ancak selamet doğabilir.*¹⁵⁷

Türkiye ile Haşimi Ürdün Krallığı arasında 11 Ocak 1947 yılında imzalanan Dostluk Antlaşması¹⁵⁸, 1937 yılında atılan dostluk temellerinin bir devamı olarak nitelendirilmiştir. Türkiye ile Ürdün arasındaki bu antlaşma, 11 Ocak 1947 tarihinde Ankara'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Ürdün Kralı Abdullah arasında imzalanmıştır. Sekiz maddelik kısa bir antlaşma niteliğinde olup karşılıklı dostluk ve iş birliği niyetleri ortaya konmaktadır. Antlaşma, "Türkiye ile Haşimi Şark-ül-Ürdün Krallığı arasında Ankara'da 11 Ocak 1947 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşmasının onanması hakkında Kanun"¹⁵⁹ adıyla onaylanmıştır. Dönemim Dış İşleri Bakanı Hasan Saka kanun hakkında Dışişleri Komisyon Raporu'nun mecliste tartışılmaya açıldığında yaptığı konuşmada kanunun önemini vurgulamıştır:

¹⁵⁶Ulus, 12.01.1947

¹⁵⁷Akşam, 12.01.1947

¹⁵⁸ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Haşimi Ürdün Krallığı arasında imzalanmış olan Dostluk Antlaşması'na dair kanun tutanağı için bkz. Ek:6.

¹⁵⁹BCA, 30.18.1.2.112:89.10, (22.01.1947).

“Şark’ül Ürdün Meliki ile, Kral Hazretlerinin buraya teşrifleri dolayısıyla ve bu ziyareti tesit eden bir vesika olmak üzere yapılmış olan bir andlaşmadır. Kırallığı tasdik edilerek tam istiklâline kavuşmuş bir milletle komşu ve dost diğer bir millet arasında siyasi münasebetlerin başlangıcı olmak üzere böyle bir Devletle muahede yapmak güzel siyasi bir vesiledir.”¹⁶⁰

Tam bağımsız bir devlet olarak Ortadoğu’da varlığının kalıcı olmasını sağlayan Ürdün Krallığı’nın meşruiyetini tanıyan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 28 Nisan 1947’de Türk Elçiliğini başkent Amman’da kurarak diplomatik ilişkilerin de başlamasını sağlamıştır.¹⁶¹ Türkler ve Araplar arasında buzların erimesine neden olan Emir Abdullah’ın Türkiye’yi ziyareti gelecekte kurulacak ticari ve diplomatik ilişkilerin temellerinin atılmasına vesile olduğu gibi her iki toplumda oluşan olumsuz Türk ve Arap algısını da değiştirmiştir. Türkiye ve Ürdün arasındaki ilişkilerin gelişmesi adına olumlu gelişmeler içeren bu antlaşma bölgesel iş birliği ve istikrarı sağlamaya yönelik önemli bir gelişme olarak görülmüştür. Siyasi ve diplomatik olarak Sovyetlerin baskılarına maruz kalan Türkiye, bu antlaşmayla Sovyet yayılmasına ve komünizmin Ortadoğu’yu etkilemesi önlemek için bir dayanak oluşturmuştur.

SONUÇ

İtilaf Devletleri 1920 yılında yapılan San Remo Konferansı’nda yeni Ortadoğu haritasını biçimlendirmek için çalışmışlardır. Sykes-Picot Anlaşması temel alınarak Fransa; Lübnan ve Suriye’de, İngiltere ise Irak ve Filistin’de manda devletlerini kurmuşlardır. Trans Ürdün Devleti ayrı bir isim olarak İngiltere mandaları arasında değinilmese de 1923 yılında Milletler Cemiyeti tarafından Filistin Mandası içinde Trans

¹⁶⁰Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Cilt 4, Devre 8, Ankara, 1947, s.172.

¹⁶¹BCA, 30.18.1.2.112:85.11, (07.01.1947).

Ürdün topraklarının da bulunduğu tasdik edilmiştir. Irak ve Filistin, İngiltere'nin çıkarlarının bulunduğu en önemli iki mandası iken, Trans Ürdün'ün İngiltere'nin sömürgelerine giden bölgedeki stratejik konumu bu bölgeyi önemli kılmıştır. Trans Ürdün, İngiltere açısından, Süveyş Kanalını koruyan bir tampon bölge olmasının yanında İngilizlerin doğudaki kolonileri, Irak'taki zengin petrol kaynakları ve Kızıl Deniz arasında bağlantıyı sağlayan topraklar olduğu için hayati önem taşımaktaydı.

Trans Ürdün topraklarını Arap Yarımadasından gelen Vahhabi Saldırılarına ve kuzeyden gelen Fransız etkisine açık hale getirecek iktidar boşluğunun artmasına hiçbir zaman izin vermek istemeyen İngiliz Hükümeti gizli elini daima Trans Ürdün Devleti'nin üzerinde bulundurmıştır. Herhangi bir iktidar boşluğunda güneyden ve kuzeyden gelebilecek bu iki tehdit, Irak ve Filistin gibi mandaların güvenliğini tehlikeye atacağı için İngiltere'nin Trans Ürdün'de daha dikkatli önlemler almasını gerekmiştir. Bu tehditlerin yanı sıra, sağlam bir yönetimden yoksun Trans Ürdün'de yaygın olan savaş sonrası karışıklığın Ürdün Nehri'nin batısına da sıçrayarak Filistin'e yayılması İngiltere'nin korktuğu bir durum haline gelmiştir. Bu endişeler İngiltere'nin bölgedeki çıkarları açısından dikkate değer olsa da, İngiliz Hükümeti Trans Ürdün'de daha esnek bir dolaylı yönetim şeklini uygulamayı tercih etmiştir. Trans Ürdün'de doğrudan denetimli bir yönetim şeklinin tepeden inme uygulanmasının daha fazla karışıklığa neden olacağı bilindiğinden hiçbir zaman uygulanmamıştır.

Trans Ürdün toprakları, İngilizlerin manda yönetiminden önce 1918 ile 1920 yılları arasında Abdullah'ın kardeşi Faysal tarafından Şam'dan yönetilmiştir. Şerif Hüseyin'in üçüncü oğlu Faysal, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı düzenlenen Arap İsyanının başkarakterlerinden biridir. Arap İsyanında gösterdiği yararlılığından dolayı Faysal, Şam'da Suriye Arap Devleti'ni kurmayı kendine hak görmüştür. Faysal'ın yayılmacı emelleri sınırlı bir kontrol

sağladığı Trans Ürdün'e kadar ulaşmıştır. Trans Ürdün'e ulaşan Faysal etkisi bu topraklara kısa süreli düzen getirmede ve modern devlet temellerinin atılmasında başarılı olmuştur. Faysal tarafından kabile liderlerine verilen iltimaslar sayesinde Trans Ürdün'de memnuniyetsiz kabileler kontrol altında tutulmuştur. İki yıl gibi kısa süre devam eden Faysal yönetimi Fransızların Suriye'yi kendi manda yönetimlerine almak istemeleri ve buna müteakip Faysal'ın bölgeden sürülmesi, Trans Ürdün üzerindeki Şam yönetim kontrolünü sona erdirmiştir. Faysal'ın yönetimden çıkarılmasından sonra kabileler arası savaşlar kaldığı yerden devam etmiştir. İngiltere hükümeti bölgedeki çıkarlarını en az zararla koruma konusunda Fransızların Suriye'ye yerleşmeleriyle ikilemede kalmışlardır. Faysal'ın sürgününden sonra İngiltere, Trans Ürdün'de yerel halkın İngiliz temsilcilerin desteğiyle kendi yönetim sistemlerini kurmalarını sağlamıştır. Bu yönetim sistemine göre kendi yerel meclislerini kuran yerel halk, varsayılanın aksine İngiltere ile ittifak kurmaya yanaşmayarak sınırlı alanlarda etkili oldukları için başarısız olmuşlar, Trans Ürdün'de devlet olma bilincinin olmadığı kanaati oluşturmuşlardır. İngiltere bölgede Faysal'a ve yerel meclislere alternatif olacak bir çözüm bulmaya uğraşırken, Hicaz'da küçük bir ordu ile Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Abdullah Trans Ürdün'e ulaşmıştır. İngiltere'nin planlarının aksine Abdullah Trans Ürdün'de kalmak yerine Şam'a ilerleyerek burada tekrar bir Haşimi hâkimiyeti kurmayı planlamıştır. Abdullah'ın arzuladığı Arap Devleti sınırları İngiltere'nin Fransa ile olan anlaşmalarına uygun olmadığı için biraz endişeyle karşılanırsa da babaları Hüseyin gibi Faysal ve Abdullah İngiltere'nin sadık müttefikleri olduğundan daha yumuşak stratejiler altında yönetilebilmişlerdir.

Trans Ürdün'den ziyade Suriye'de gözü olan Abdullah, burada uzun süreli kalmayı istememesine rağmen, otoritesini sağlamlaştırmak için hemen bir hükümdarlık divanı kurmuştur. Abdullah, şeyh olarak adlandırılan kabile liderleriyle ilişkilerini dört ay gibi kısa bir sürede geliştirerek Huvaytat ve Beni Sakr gibi güçlü bedevi kabilelerinin

desteğini almış ve Trans Ürdün'deki otoritesini güçlendirmiştir. İngiltere, Abdullah'ın Trans Ürdün'de kurduğu hükümdarlık divanına mesafeli kalsa da onu bölgede kendi çıkarlarını tehdit edecek bir aktör olarak görmemiştir. Bu yüzden Abdullah'ın küçük ordusuyla kuzeye doğru yayılma amaçlı yaptığı tehlikesiz saldırılar İngiltere'nin diplomatik tutumuyla bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Fransızların Faysal'a yaptıkları gibi İngilizler güç kullanarak Abdullah'ı kendi çıkarlarının bulunduğu bölgeden uzaklaştırmayarak bölge istikrarının sağlanması için Emir Abdullah'tan yararlanmışlardır. Şam'dan sürülen kardeşinin yerine emrindeki askeri birliklerle Suriye'ye ilerleyen Emir Abdullah'ın yerel kabile yönetimlerince karışıklık içinde bırakılmış Trans Ürdün'e gelişi buradaki karmaşaya bir çözüm bulmak isteyen İngiltere tarafından fırsata çevrilmiştir. Abdullah'ın Trans Ürdün'e gelmesinden kısa süre sonra Kahire'de toplanan konferansta dönemin Sömürge Bakanı Winston Churchill, karışıklığa sebep olan yerel kabile meclislerine odaklanmak yerine bu farklı kabile gruplarını bir araya getirecek tek bir yönetimin kurulmasına karar vermiştir.

Manda yönetimi altında dağıntık kabilelerin hüküm sürdüğü çöllerde savaş sonrasında siyasal bir varlık gösteren Trans Ürdün Devleti, merkezi otoriteyi, kabilelerle kurulan ilişkiler ve devlet yapılanmasını güçlendiren politikalarla sağlamıştır. İngiltere ve Emir Abdullah'ın çabaları sayesinde yoktan var edilen devlet, ulusal bir kimliğin oluşturulmasıyla bölgede kalıcı olacağını sinyallerini de vermiştir. Emir Abdullah, bölgede uyguladığı politikalar neticesinde kabilelerin isyanlarıyla bir süre uğraşmasına rağmen devlet içinde birlik ve beraberliğin sağlanması için getirdiği akıllıca çözümler sorunların giderilmesini sağlamıştır. Trans Ürdün Haşimi Emirliği kurulduktan sonra hem İngiltere hem de Emir Abdullah tarafından bir süre deneme tahtası olarak kullanılmıştır; fakat daha sonra bölge anatomisine en uygun politikalar benimsenerek sınırların ve sömürgelerin güvenliği sağlanmış, kabileler kontrol altına alınmış, devlet idaresinde eğitimli bürokratlar etkili olmuş ve Ürdün olma bilinci oluşmuştur.

Ürdün Nehri'nin doğusunu vatan olarak benimseyen Ürdünlü Araplar, ilk önce Trans Ürdün Emirliği olarak çıktıkları siyasal sahnede Ürdün Haşimi Krallığı olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Büyük Arap Devleti hayallerinden vazgeçmek zorunda kalan Haşimi hanedanı ellerinde kalan Irak Krallığı ile Ürdün Krallığı'nın güçlenmeleri ve bölgede kalıcı devletler olmaları için çabalamıştır. Filistin'i yurt olarak benimseyen Yahudilerle uzlaşmacı politikalar izleyen Trans Ürdün Emir'i Abdullah, bölgedeki diğer Arap Devletleriyle de ilişkilerini sürdürmüştür. Manda döneminde merkezi otoritenin güçlenmesi ve istikrarın sağlanması için iç işlerine daha fazla önem veren Abdullah, uzak komşusu Türkiye ile ilişkilerine ancak 1930lu yıllardan sonra başlayabilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin "*Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmaları*" adı altında Ortadoğu Devletleriyle kurduğu ilişkiler sayesinde Trans Ürdün Emirliği de faydalanmıştır. İlk resmi ziyaretin Emir Abdullah tarafından gerçekleşmesi, Trans Ürdün Devleti'nin diğer Arap Devletleri haricinde bir Türk Devleti ile ilişkilerine de bölgenin istikrarı için önem verdiğini göstermiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın davetiyle İstanbul'da ve Ankara'da resmi ziyaretler gerçekleştiren Emir Abdullah, 1947 yılında iki ülke arasında yapılan Dostluk Antlaşmasının temellerini atmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

The National Archives, Records of the Cabinet Office (CAB), (İngiliz Kabine Evrakları)

RESMİ YAYINLAR

TBMM *Zabıt Ceridesi*, 20/11/1940 tarihli, Devre 6, İçtima Senesi:2, c.14, TBMM Matbaası,1940.

TBMM *Zabıt Ceridesi*, 14/02/1947 tarihli, Devre 8, İçtima Senesi:1, c.4, TBMM Matbaası,1947.

Ayn Tarihi Dergisi (Ankara)

GAZETELER

Akşam

Cumhuriyet

Kurun

Ulus

Tan

Tanin

KİTAPLAR

ABU-ODEH, Adnan, **Jordanians, Palestinians, and the Hashemite Kingdom in the Middle East Peace Process**, Washington, United States Institute of Peace Press, 1999.

ALLAWI, Ali, **Irak Kralı I. Faysal**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

ALON Yoav, **The Making of Jordan, Tribes, Colonialism and the Modern States**, London, I.B Tauris, ,2007.

ALP, İlker, **Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Meselesi**, Edirne, Eser Matbaacılık, 2008.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 15. Baskı, 2005.

ARSLAN, Emir Şekip, **Şehit Suriye**, İstanbul, Yarın Yayınları, 2014.

ARURİ, Naseer H., **Jordan: A Study in Political Development (1921-1965)**, Lahey, Martinus Nijhoff, 1972.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, İstanbul, Ares Yayıncılık, 2009.

BACIK, Gökhan, **Hybrid Sovereignty in the Arab Middle East: The Cases of Kuwait, Jordan, and Iraq**, Palgrave Macmillan, 2008.

BAER, Gabriel, **Fellah and Townsman In the Middle East: Studies in Social History**, London, Frank Cass, 2007.

BARR, James, **Kırmızı Çizgi: Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi**, İstanbul, Pegasus Yayınları, 1. Baskı, Eylül 2016.

BENTWICH, Norman, **England in Palestine**, Michigan, K. Paul, Trench, Trubner, 1932.

BİLGİN, Pınar, **Globalization and In/Security: Middle Eastern Encounters with International Society and the Case of Turkey**, Stephan Stetter (Ed.), *The Middle East and Globalization: Encounters and Horizons*, New York, Palgrave Macmillan, 2012.

BRAUDEL Ferdinand., **2.Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 1**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, 1993.

CLEVELAND, William L., **Modern Ortadoğu Tarihi**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 1. Baskı, Haziran 2008.

FIELDHOUSE, David Kenneth, **Western Imperialism in the Middle East 1914-1958**, Oxford, Oxford University Press, 2006.

FROMKIN, David, **Barışa Son Veren Barış**, İstanbul, Epsilon Yayınevi, 4. Baskı, 2004.

FULLER, Graham E., **Yükselen Bölgesel Aktör: Yeni Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008.

GLUBB, John Bagot, **The Story of the Arab Legion**, London, Hodder and Stoughton, 1948.

GLUBB, John Bagot, **The Changing Scenes of Life: An Autobiography**, London, Quartet Books, 1983.

GÖNLÜBOL, Mehmet; SAR, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

GUBSER, Peter, **Historical Dictionary of the Hashemite Kingdom of Jordan**, Michigan, Scarecrow Press, 1991.

HINSLEY Francis Harry, **British foreign policy under Sir Edward Grey**, London, Cambridge University Press, 1977.

HOBSBAWN, Eric J., **Nations and Nationalism Since 1780**, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

HOURANI, Albert, **Tribes and States in Islamic History**, ed Koury P.S., Kostiner J., *Tribes and States Formation in the Middle East*, Berkley, 1990.

HOWARD, Harry N., **The King-Crane Commission: An American Inquiry in the Middle East**, Beirut, Khayats, 1963.

İSKİT, Temel, **Diplomasinin Gücü Modern Ortadoğu'nun Şekillenmesi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2017.

JARVIS, Claude S., **Arab Command: The Bibliography of Lieutenant- Colonel. F. G. Peake Pasha**, London, Hutchingson, 1942.

KARAL, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul, Çağdaş Yayınları,1991.

KARASAPAN, Celal Tevfik, **Filistin ve Şark'ül Ürdün**,Cilt I-II, İstanbul, Ahmet İhsan Basımevi, 1942.

KARSH, Efraim; KARSH, Inari, **Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789–1923**, Harvard, Harvard University Press, 2001.

KEDOURIE, Elie, **In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon – Husayn Correspondence and Its Interpretations 1914-1939**, Cambridge, Cambridge University Press,1976.

KENNEDY, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları,3.Baskı, 1991.

KHAMIS-DAKWAR, Reem; FROUD, Karen, **Perspectives on Arabic Linguistics XXVI: Papers from the Annual Symposium on Arabic Linguistics**, New York, John Benjamins Publishing Company, 2012.

KINZER, Stephen, **Reset Middle East: Old Friends and New Alliances: Saudi Arabia, Israel, Turkey, Iran**, London, I.B. Tauris, 2011.

KODAMAN, Bayram, **Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul, OrkunYayınevi, 1983.

KÜRKÇÜOĞLU Ömer, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1914)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,1982.

LANGHOLTZ Harvey J.; STOUT Chris E., **The Psychology of Diplomacy**, Westport, Greenwood Publishing Group, 2004.

MANSFIELD, Peter, **Ortadoğu Tarihi**, İstanbul, Say Yayınları, 2012.

MASSAD, Joseph , **Colonial Effects: The Making of National Identity in Jordan**, New York, Columbia University Press, 2001.

MATTAR, Philip, **The Mufti of Jerusalem: al-Hajj Amin al-Husayni and the Palestinian National Movement**, New York, Columbia University Press, 1988.

MILTON-EDWARD, Beverley; HINCHCLIFFE, Peter, **Jordan: A Hashemite Legacy**, New York, Routledge, 2009.

NEVO, Joseph, Changing Identities in Jordan, Efraim Karsh ve P.R. Kumaraswamy (Eds.), *Israel, the Hashemites and the Palestinians: The Fateful Triangle*, London, Frank Cass, 2003.

OWEN, Roger, **State Power and Politics in the Making of the Modern Middle East**, New York, Routledge, 2009.

ROBINS, Philip, **A History of Jordan**, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

ROGAN Eugene L., **Frontiers of the State in the late Ottoman Empire: Transjordan 1850-1921**, Cambridge Middle East Studies, 1999.

ROSS, Dennis, **The Missing Peace. The Inside Story of the Fight for Middle East Peace**. New York, Farrar, Straus and Giroux, 2004.

SAID, Edward, **Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Yolu**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2.Baskı, 1989.

SALIBI Kamal., **The Modern History of Jordan**, London, New York, I.B. Tauris, 1993.

SANDER, Oral, **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, 1998.

SHLAIM, Avi, **Lion of Jordan: The Life of King Hussein In War and Peace**, Allen Lane, 2007.

SIMONS Tony; TRIPP Thomas M, *The Negotiation Checklist: How to Win the Battle Before It Begins* , Roy J. Lewicki (Ed.), *Negotiation. Reading, Exercises and Cases*, New York, McGraw-Hill, 2003.

STORRS, Ronald, **Orientalisms**, London, Readers Union, 1939.

TAUBER, Eliezer, **The Formation of Modern Syria and Iraq**, London, Frank Cass, 1995.

UMAR, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Mandası Altında Suriye (1918-1938)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,1.Baskı, 2014.

VATIKIOTIS, Panayiotis J., **Politics and the Military in Jordan: A Study of the Arap Legion 1921-1957**,New York, Routledge, 2017.

WILSON, Mary, **King Abdullah, Britain and the Making of Jordan**, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

YAPP, Malcolm. E., **The Near East Since the First World War**, Longman Group, 1996.

ZEINE, Zeine N., **The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria**, New York, Caravan Books, 1977.

MAKALELER

BORA, Tanıl, “*İslamcılıktaki Milliyetçilik ve Refah Partisi*”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 91,1996.

BRETT Jeanne M., GOLDBERG Stephen B., URY William L., “*Designing an effective dispute resolution system*”, **Negotiation Journal**, Cilt: IV, Sayı: 4, 1988.

BUDEIRI, Musa, “*Poor Kid on the Bloc: The Importance of Being Jordan*”, **Die Welt des Islams**, Cilt: 36, Sayı:2, 1996.

BİLGİN, Mustafa Sıtkı, “*Türkiye Cumhuriyeti-Ürdün İlişkilerinin Tarihi Boyutu (1919-1950)*”, **Uluslararası Türk-Arap Müşterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu Bildiriler Kitabı**,2013.

CEYLAN, Ayhan ,“*Ürdün’de Anayasal Gelişim*”, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı:4,2002.

HADDAD, William M.; HARDY, Mary M., “*Jordan’s Alliance with Israel and Its Effects on Jordanian Arab Relations*”, **Israel Affairs**, Cilt: IX, Sayı:3, 2003.

KEDOURI, Elie, “*Sir Mark Sykes and Palestine 1915-16*”, **Middle Easter Studies**, Cilt: VI, Sayı: 3, 1970.

ROBINSON, Glenn E., “*Defensive Democratization in Jordan*”, **International Journal of Middle East Studies**, Cilt: XXX, Sayı:3,1998.

OKUR, Mehmet, “*Suriye, Filistin ve Irak’ın Paylaşılmasına Dair İngiltere Dışişleri Bakanı Mr. Balfour’un Bir Memorandumu*”, **Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu**, Haz: Erdem ÜNLEN, Orhan NEÇARE, Yunus Emre TANSÜ, Mehmet BİÇİCİ,Gaziantep, s.479-499, 2013.

ŞAHİN,İsmail; ŞAHİN,Cemile; YÜCE,Samet, “*Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere’nin Irak’ta Devlet Kurma Çabaları*”,**Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt.8, sayı:15,2014.

ŞAHİN,Mehmet, “*Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim*”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt: IV, Sayı:2, 2010.

ŞAHİN, İsmail; ŞAHİN, Cemile; ŞÜKÜR, İsmail, “*Ortadoğu’da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması*”,**The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı:38, 2015.

TURAN, Tufan; TÜYLÜ TURAN, Esin, “*Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerinde Sadabad Paktı*”, **Turkish Studies**, Cilt:VI, Sayı:3, 2011.

ZUBAIDA, Sami, “*The Fragments Imagine the Nation: The Case of Iraq*”**International Journal of Middle East Studies**, Cilt: XXXIV, Sayı:2, 2002.

ANSİKLOPEDİLER

BİLGE, Mustafa, “*Abdullah b. Hüseyin*”,**Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:I, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

ÇABUK, Vahit , “*Ürdün*”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:XIII, Eskişehir, ETAM Matbaası, 2001.

TEZLER

AKTAŞ, Gıyasettin, **19.Yüzyılda Ortadoğu’da İngiliz-Fransız Rekabeti**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.

ROSOUX, Valérie , **Sykes-Picot Agreements: A Double Negotiation Resulting In A Betrayal**, Université Catholique de Louvain, İktisadi, Sosyal, Siyasal ve İletişim Bilimleri Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Great Britain, “An Interim Report on the Civil Administration of Palestine During the Period 1st July, 1920-30th June, 1921.”

<https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/349B02280A930813052565E90048ED1C>

Harita Hussein-McMahon Map, Palestinians for Peace and Democracy, 2009, http://www.users.cloud9.net/~recross/israel-watch/images/pd1_39.jpg , consulted on 9 June 2019.

Harita:Şerif Hüseyin’in mektuplarda talep ettiği yerler

Mark Sedgwick, Britain and The Middle East: In pursuit of Eternal Interest, http://www.ashgate.com/pdf/SamplePages/Strategic_Interest_in_the_Middle_East_Ch.pdf

Report by His Britannic Majesty’s Government on the Administration Under Mandate of Palestine and Transjordan for the Year 1924

[https://biblio-archiv.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-452\(I\)-M-166\(I\)-1925-VI_EN.pdf](https://biblio-archiv.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-452(I)-M-166(I)-1925-VI_EN.pdf)

ROGAN, Eugene L., “A century after Sykes-Picot”, **The Cairo Review of Global Affairs**,2005.<https://www.thecairoreview.com/essays/a-century-after-sykes-picot/>

The League of Nations, “The Covenant of the League of Nations,” The Avalon Project, Yale Law School. http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp

14 Temmuz 1915 tarihli Şerif Hüseyin’den McMahon’a giden mehtup web sitesi: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-hussein-mcmahon-correspondence-july-1915-august-1916>

“Trans-Jordan Nationality Law of 1928”, United Nations: Laws Concerning Nationality, New York, 1954.

<http://legal.un.org/legislative/series/documents/untlegs0004.pdf>

Faisal-Weizmann Agreement of 1919.

<https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/5BFF833964EDB9BF85256CED00673D1F>

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Sykes-Picot Anlaşma Metni

Ek 2: Sykes-Picot Anlaşmasında çizilen sınırları gösteren harita.

Ek 3: Şerif Hüseyin'in mektuplarda talep ettiği yerlerin haritası

Ek 4: Manda Yönetiminde Ürdün haritası

Ek 5: Haşimi Ürdün Krallığı haritaları

Ek 6: Emir Abdullah, M. Kemal Atatürk ve Varşova Büyükelçisi Ferit Bey Ankara Palas'ta

Ek 7: Emir Abdullah ve Başbakan İsmet İnönü Ankara Garı'nda

Ek 8: Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Haşimi Ürdün Krallığı arasında imzalanmış olan Dostluk Antlaşmasına dair kanun tutanağı

[87247]

Sir Edward Grey to M. Cambon

(Secret.)

Your Excellency,

Foreign Office, May 16, 1916.

I HAVE the honour to acknowledge the receipt of your Excellency's note of the 9th instant, stating that the French Government accept the limits of a future Arab State, or Confederation of States, and of those parts of Syria where French interests predominate, together with certain conditions attached thereto, such as they result from recent discussions in London and Petrograd on the subject.

I have the honour to inform your Excellency in reply that the acceptance of the whole project, as it now stands, will involve the abdication of considerable British interests, but, since His Majesty's Government recognise the advantage to the general cause of the Allies entailed in producing a more favourable internal political situation in Turkey, they are ready to accept the arrangement now arrived at, provided that the co-operation of the Arabs is secured, and that the Arabs fulfil the conditions and obtain the towns of Homs, Hama, Damascus, and Aleppo.

It is accordingly understood between the French and British Governments—

1. That France and Great Britain are prepared to recognise and uphold an independent Arab State or a Confederation of Arab States in the areas (a) and (b) marked on the annexed map, under the suzerainty of an Arab chief. That in area (a) France, and in area (b) Great Britain, shall have priority of right of enterprise and local loans. That in area (a) France, and in area (b) Great Britain, shall alone supply advisers or foreign functionaries at the request of the Arab State or Confederation of Arab States.

2. That in the blue area France, and in the red area Great Britain, shall be allowed to establish such direct or indirect administration or control as they desire and as they may think fit to arrange with the Arab State or Confederation of Arab States.

3. That in the brown area there shall be established an international administration, the form of which is to be decided upon after consultation with Russia, and subsequently in consultation with the other Allies, and the representatives of the Sherief of Mecca.

4. That Great Britain be accorded (1) the ports of Haifa and Acre, (2) guarantee of a given supply of water from the Tigris and Euphrates in area (a) for area (b). His Majesty's Government, on their part, undertake that they will at no time enter into negotiations for the cession of Cyprus to any third Power without the previous consent of the French Government.

5. That Alexandretta shall be a free port as regards the trade of the British Empire, and that there shall be no discrimination in port charges or facilities as regards British shipping and British goods; that there shall be freedom of transit for British goods through Alexandretta and by railway through the blue area, whether those goods are intended for or originate in the red area, or (b) area, or area (a); and there shall be no discrimination, direct or indirect, against British goods on any railway or against British goods or ships at any port serving the areas mentioned.

That Haifa shall be a free port as regards the trade of France, her dominions and protectorates, and there shall be no discrimination in port charges or facilities as regards French shipping and French goods. There shall be freedom of transit for French goods through Haifa and by the British railway through the brown area, whether those goods are intended for or originate in the blue area, area (a), or area (b), and there shall be no discrimination, direct or indirect, against French goods on any railway, or against French goods or ships at any port serving the areas mentioned.

6. That in area (a) the Bagdad Railway shall not be extended southwards beyond Mosul, and in area (b) northwards beyond Samarra, until a railway connecting Bagdad with Aleppo via the Euphrates Valley has been completed, and then only with the concurrence of the two Governments.

7. That Great Britain has the right to build, administer, and be sole owner of a railway connecting Haifa with area (b), and shall have a perpetual right to transport troops along such a line at all times.

It is to be understood by both Governments that this railway is to facilitate the connection of Bagdad with Haifa by rail, and it is further understood that, if the engineering difficulties and expense entailed by keeping this connecting line in the

[462—8]

162

brown area only make the project unfeasible, that the French Government shall be prepared to consider that the line in question may also traverse the polygon Banias-Keis Marib-Salkhad Tell Otsda-Mesmie before reaching area (b).

8. For a period of twenty years the existing Turkish customs tariff shall remain in force throughout the whole of the blue and red areas, as well as in areas (a) and (b), and no increase in the rates of duty or conversion from *ad valorem* to specific rates shall be made except by agreement between the two Powers.

There shall be no interior customs barriers between any of the above-mentioned areas. The customs duties leviable on goods destined for the interior shall be collected at the port of entry and handed over to the administration of the area of destination.

9. It shall be agreed that the French Government will at no time enter into any negotiations for the cession of their rights and will not cede such rights in the blue area to any third Power, except the Arab State or Confederation of Arab States, without the previous agreement of His Majesty's Government, who, on their part, will give a similar undertaking to the French Government regarding the red area.

10. The British and French Governments shall agree that they will not themselves acquire and will not consent to a third Power acquiring territorial possessions in the Arabian peninsula, nor consent to a third Power constructing a naval base on the islands of the east coast of the Red Sea. This, however, shall not prevent such adjustment of the Aden frontier as may be necessary in consequence of recent Turkish aggression.

11. The negotiations with the Arabs as to the boundaries of the Arab State or Confederation of Arab States shall be continued through the same channel as heretofore on behalf of the two Powers.

12. It is agreed that measures to control the importation of arms into the Arab territories will be considered by the two Governments.

I have further the honour to state that, in order to make the agreement complete, His Majesty's Government are proposing to the Russian Government to exchange notes analogous to those exchanged by the latter and your Excellency's Government on 26th April last. Copies of these notes will be communicated to your Excellency as soon as exchanged.

I would also venture to remind your Excellency that the conclusion of the present agreement raises, for practical consideration, the question of the claims of Italy to a share in any partition or rearrangement of Turkey in Asia, as formulated in article 9 of the agreement of 26th April, 1915, between Italy and the Allies.

His Majesty's Government further consider that the Japanese Government should be informed of the arrangements now concluded.

I have, &c.
E. GREY.

Ekselansları,

Bu ayın dokuzunda göndermiş olduğunuz mektubunuzu almak şerefine nail oldum. Mektubunuzda, Fransa Hükümeti'nin müstakbel bir Arap devletinin ya da Devletler Konfederasyonu'nun ve Suriye'nin Fransız çıkarlarının hâkim bulunduğu bölgelerinin sınırlarını kabul ettiğini; ama bunun, Londra ve Petrograd'taki son görüşmelerden çıkan sonuçlar gibi belirli koşullarla birlikte olacağını ifade ediyorsunuz.

Ekselanslarına cevaben şunu belirtmeyi şeref sayarım ki, projenin şimdiki haliyle olduğu gibi kabul edilmesi, İngiliz çıkarlarından kayda değer ölçüde feragat edilmesi anlamına gelecektir; ama Majesteleri'nin Hükümeti Türkiye'de daha münasip bir iç siyasi ortam yaratılmasının Müttefik davasına sağlayacağı yararı gördüğü için, şu anda varılan anlaşmayı kabul etmeye hazırdırlar. Şu şartla ki; Arapların işbirliği güvence altında olacak, Araplar koşulları yerine getirecek ve Humus, Hama, Şam ve Halep şehirlerini ellerinde tutacaklardır.

O halde, Fransız ve İngiliz Hükümetleri karşılıklı olarak şunları anlamaktadır:

1. Fransa ve İngiltere ilişikteki haritada (A) ve (B) olarak işaretlenen bölgelerde, bir Arap liderin hükümdarlığı altında bağımsız bir Arap Devletini ya da bir Arap Devletler Konfederasyonu'nu tanıyacak ve destekleyeceklerdir. Fransa (A) bölgesinde, İngiltere (B) bölgesinde yerel fonlar ve girişim hakkı önceliğine sahip olacaklardır. Arap Devleti'nin ya da Arap Devletler Konfederasyonu'nun talebi üzerine Fransa sadece (A) bölgesinde, İngiltere sadece (B) bölgesinde yabancı memur ya da danışman sağlayabileceklerdir.

2. Mavi alanda Fransa'ya, kırmızı alanda İngiltere'ye arzu ettikleri ve Arap Devleti ya da Arap Devletler Konfederasyonu için uygun olduğunu düşündükleri, doğrudan ya da dolaylı idareyi ya da denetimi kurmalarına izin verilecektir.

3. Kahverengi bölgede uluslararası bir idare tesis edilecektir. Bu idarenin biçimine Rusya, ardından diğer Müttefikler ve Mekke Şerifi'nin temsilcileriyle incelemeler yapıldıktan sonra karar verilecektir.

4. İngiltere'ye, 1) Hayfa ve Akka limanları, 2) (A) bölgesindeki Fırat ve Dicle'den (B) bölgesine su tedariki garantisi verilecektir. Majesteleri'nin Hükümeti, önceden Fransız Hükümeti'nin rızasını almaksızın, Kıbrıs'ın herhangi bir üçüncü güce bırakılması hususunda görüşmelere gitmeyeceğini taahhüt eder.

5. İngiliz ticareti hususunda, İskenderun serbest liman olacak ve İngiliz gemiciliği ya da malları için fiyat ayrımı olmayacaktır. Fransa'nın malları için, bu mallar mavi bölge, (A) bölgesi ya da (B) bölgesinden yola çıksalar ya da buralara gelseler de, Hayfa'da ve kahverengi bölgede kalan İngiliz demir yollarında serbest geçiş hakkı olacaktır. Fransız mallarına hiçbir demiryolu üzerinde ya da Fransız gemilerine mezkûr bölgelere hizmet veren hiçbir limanda, dolaylı ya da doğrudan, ayırım yapılmayacaktır.

6. Fırat Vadisi yoluyla Bağdat'ı Halep'e bağlayan bir demiryolu hattı tamamlanana ve sonra sadece iki hükümetin karşılıklı rızası sağlanana kadar, Bağdat Demiryolu (A) bölgesinde güneye doğru Musul'un ilerisine ve (B) bölgesinde kuzeye doğru Samara'nın ilerisine uzatıl-

¹⁶⁴İsmail ŞAHİN, Cemile ŞAHİN, İsmail ŞÜKÜR, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı:38,2015. s.260.

mayacaktır.

7. İngiltere Hayfa'yı (B) bölgesine bağlayan bir demiryolu yapımı idaresi ve tek sahibi olma hakkına sahip olacaktır. Böyle bir hattı her zaman için askeri sevkıyat amacıyla kullanmak hakkı bakidir.

İki hükümet tarafından da anlaşılmalıdır ki, bu hat Bağdat ve Hayfa'nın demiryoluyla birbirlerine bağlanmasını kolaylaştırmak için olacaktır. Şu da ayrıca bilinmelidir ki, şayet mühendislikten kaynaklanan zorluklar ve bu bağlantı hattını kahverengi bölgede tutmasının getirdiği masraflar projeyi uygulanamaz kılsa, Fransa Hükümeti bahsi geçen demiryolunun (B) bölgesine ulaşmadan önce Banias-Keis Marib-Salkhad Tell Otsda-Mesmie güzergâhını kat etme olasılığını değerlendirmeye hazır olacaktır.

8. Hâlihazırdaki Türk gümrük tarifeleri, (A) ve (B) bölgelerinin yanı sıra tüm mavi ve kırmızı alanlarda da yirmi yıl süreyle yürürlükte kalacak ve iki güç arasında anlaşma sağlanmaksızın gümrük resmi oranlarında bir artış ya da kıymet üzerinden belirlenen oranlardan başka oranlara dönüşüm yapılmayacaktır.

Yukarda bahsi geçen bölgelerin hiçbiri arasında gümrük sınırı olmayacaktır. Bölgeye gelen mallara uygulanabilecek gümrük vergileri limanda toplanacak ve bölge idaresine teslim edilecektir.

9. Fransız Hükümeti hiçbir suretle, mavi bölgedeki haklarını Arap Devleti ya da Arap Devletler Konfederasyonu dışında bir üçüncü güce, Majesteleri'nin Hükümeti'yle önceden anlaşma sağlamadan vermeyecek ve bu hususta görüşmelere girmeyecektir. Majesteleri'nin Hükümeti de kırmızı bölgeye ilişkin olarak Fransız Hükümeti karşısında benzer taahhüdü üstlenecektir.

10. İngiliz ve Fransız Hükümetleri, Arap Devleti'nin hamileri olarak, Arabistan yarımadasında toprak edinmeyecek ve bir üçüncü gücün toprak edinmesine rıza göstermeyeceklerdir. Bunun yanı sıra, bir üçüncü gücün, Kızıldeniz'in doğu kıyısında ya da adalarında deniz üssü kurmasına da rıza gösterilmeyecektir. Öte yandan, bu, Türklerin son zamanlarda sergilediği saldırganlığın sonucu olarak zorunluluk arz edebileceği üzere, Aden hududunda düzenlemeler yapılmasına engel değildir.

11. Arap Devleti ya da Arap Devletler Konfederasyonu'nun sınırlarına ilişkin görüşmeler, bugüne kadar olduğu gibi iki güç adına aynı vasıta ile sürdürülecektir.

12. Arap topraklarına silah ithalini denetlemeye yönelik önlemler iki Hükümet tarafından değerlendirilecektir.

Anlaşmayı tamamlamak adına şunu da belirtmeyi şeref addederim ki; Majesteleri'nin Hükümeti Rus Hükümeti'ne, bu ikincisiyle Ekselanslarının Hükümeti'nin 26 Nisan tarihinde yaptığına benzer biçimde, Hükümet mektuplarının değişik tokuşunu teklif etmektedir. Bu mektupların nüshaları, değişik tokuş gerçekleşir gerçekleşmez, Ekselanslarınıza iletilecektir. Ekselanslarınıza şunu da hatırlatmak isterim ki; bu anlaşmanın sonuca bağlanmasıyla birlikte, pratik nedenlerle, İtalya ve Müttefikler arasında 26 Nisan 1915 tarihinde yapılan anlaşmanın 9. Maddesine göre, İtalya'nın Asya Türkiye'si üzerinde yapılacak herhangi bir taksimat ya da yeniden düzenlemede pay hakkı sorunu doğmaktadır. Majesteleri'nin Hükümeti ayrıca Japon Hükümeti'nin de şu anda varılan anlaşmadan haberdar edilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Bilgilerinize sunarım.

E. GREY

165

Ek 2: Sykes-Picot Anlaşmasında çizilen sınırları gösteren harita.



166

¹⁶⁶CAB 24/ 45/ 17, 14 Mart 1918.

Ek 3: Şerif Hüseyin'in Mektuplarda Talep Ettiği Yerlerin Haritası



167

¹⁶⁷Şerif Hüseyin'in Sir Henry McMahon'a gönderdiği mektupta talep ettiği topraklar koyu olarak çizilmiş sınırlardır.

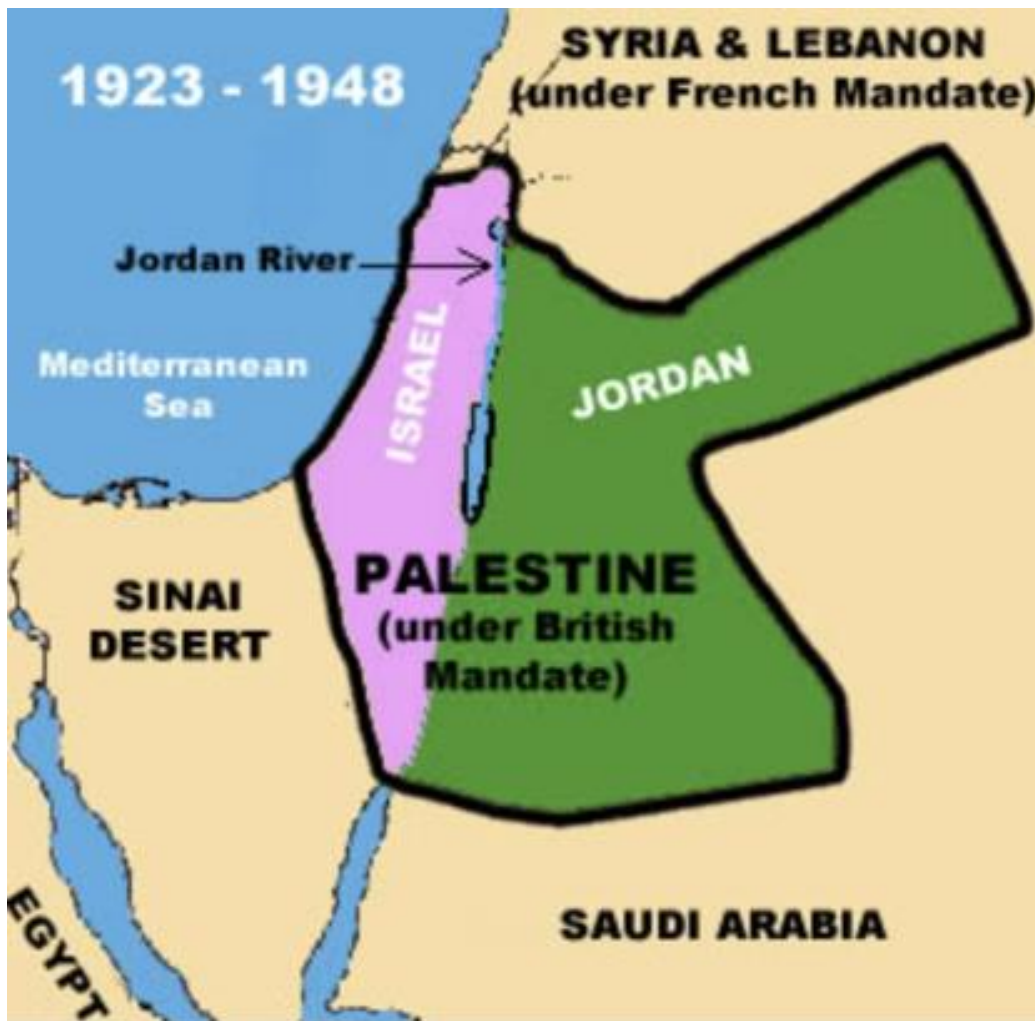
Kaynak: <http://www.worldfuturefund.org/Reports/Imperialism/britainlies.html>

Ek 4: Manda Yönetiminde Ürdün haritaları



168

¹⁶⁸ Kaynak: https://www.researchgate.net/figure/Territorial-breakup-of-the-1920-Palestine-Mandate-through-the-1923-formation-of-the_fig2_309873085



169

¹⁶⁹ Kaynak: <https://www.historylearningsite.co.uk/modern-world-history-1918-to-1980/the-middle-east-1917-to-1973/palestine-1918-to-1948/>



Great Britain's Division of the Mandated Area, 1921-1923

170

¹⁷⁰ Kaynak: Israeli Ministry of Foreign Affairs <https://mfa.gov.il/MFA/Pages/default.aspx>

Ek 5: Haşimi Ürdün Krallığı haritaları



171

¹⁷¹ Kaynak: <https://expatriateplacements.com/middle-east/>

**Ek 6: Emir Abdullah, M. Kemal Atatürk ve Varşova Büyükelçisi Ferit Bey
Ankara Palas'ta**



¹⁷²Cumhuriyet, 03.06.1937:1

¹⁷³Kaynak: <https://www.turkhackteam.org/international-forum/1494294-365-days-mustafa-kemal-ataturk-6.html>

Ek 7: Emir Abdullah ve Başbakan İsmet İnönü Ankara Garı'nda



174



175

¹⁷⁴Ulus, 01.06.1937:1

¹⁷⁵ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Kral Abdullah, 8 Ocak 1947.

Ek 8: Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Haşimi Ürdün Krallığı arasında 1947 yılında imzalanmış olan Dostluk Antlaşmasına dair kanun tutanağı¹⁷⁶

— 498 —

Türkiye ile Haşimi Şark - ül - Ürdün Krallığı arasında Ankara'da 11 Ocak 1947 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşmasının onanması hakkında kanun

(Resmî Gazete ile ilân : 19 . II . 1947 - Sayı : 6536)

No.
5008

Kabul tarihi
14 . II . 1947

BİRİNCİ MADDE — Türkiye ile Haşimi Şark - ül - Ürdün Krallığı arasında Ankara'da 11 Ocak 1947 tarihinde imzalanmış olan Dostluk Antlaşması onanmıştır.

İKİNCİ MADDE — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

ÜÇÜNCÜ MADDE — Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

15 Şubat 1947

DOSTLUK ANDLAŞMASI

Bir taraftan,

Türkiye Cumhuriyeti Başkanı Ekselâns İsmet İnönü,

Diğer taraftan,

Haşimi Şark - ül - Ürdün Memleketi Kırâlı Majeste Abdullah,

Türkiye ile Haşimi Şark - ül - Ürdün Memleketi arasında kurulu bulunan samimî dostluk ve kardeşlik bağlarının sağlamlaştırılmasını ve kuvvetlenmesini dilediklerinden ve böylece her iki milletin saadet ve menfaatlerine de en iyi surette hizmet edileceğine ve Devletler arasındaki dayanışmanın genel barışın amaçlarından olacağına inandıklarından bir Dostluk Antlaşması aktine karar vermişler ve bu hususta temsilcileri olarak :

Türkiye Cumhurbaşkanı :

Hasan Saka

Trabzon Milletvekili, Dışişleri Bakanı ve

Peridun Cemal Erkin

Büyük Elçi, Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtibi.

Şark - ül - Ürdün Kırâlı :

Mehmet Şüreyki Paşa

Hariciye Veziri, «Nahba» nışanının birinci rütbesini taşıyan

ni tâyin etmişlerdir.

Bu temsilciler usulüne uygun görülen yetki belgelerini gösterdikten sonra aşağıdaki hükümleri kararlattırmışlardır :

Madde — 1

Türkiye Cumhuriyeti ile Haşimi Şark - ül - Ürdün memleketi ve iki millet arasında bozulmaz bir barış ve samimî ibir dostluk mevcut olacaktır.

¹⁷⁶https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc029/kanuntbmmc029/kanuntbmmc02905003.pdf

Madde — 2

Andlaşan Taraflar iki Devlet arasındaki diplomasi münasebetlerini Devletler hukuku esaslarına uygun olarak kurmak hususunda anlaşmışlar ve her birinin siyasi temsilcisinin diğer taraf topraklarında, Devletler hukuku genel kaidelerince tanınmış işleme mazhar olacağını, karşılıklı olarak kabul etmişlerdir.

Madde — 3

Andlaşan Taraflar, ileride, her iki Taraf uyruklarına ait adli işlerle ticaret, konsolosluk, oturma ve yolculuk alanlarında, devletler hukuku kaidelerine uygun ve karşılıklılık esasına dayanan, ayrı bir Sözleşme akdi hususunda anlaşmışlardır.

Madde — 4

Andlaşan Taraflar kendi aralarında çıkacak anlaşmazlıkları Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 33 ncü maddesi hükümlerine uygun olarak barış yollarıyla çözmeye gayret edeceklerdir.

Madde — 5

İki Yüksek Taraflar, bu Andlaşmada, Birleşmiş Milletler Andlaşması gereğince kendilerine düşen veya düşecek olan hakları ve ödevleri bozucu hiçbir cihet mevcut olmadığı noktasında birleşmişlerdir.

Madde — 6

Bu Andlaşma yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on yıl yürürlükte kalacaktır. On yılın bitmesinden bir yıl önce Taraflardan biri Andlaşmaya son vermek istediğini diğer Tarafa bildirmediği takdirde Andlaşma kendiliğinden yürürlükte kalacaktır. Bu halde Andlaşma, buna taraflardan biri son vermek arzusunu bildirdikten bir yıl sonra yürürlükten kalkacaktır.

Madde — 7

Türkçe ve Arapça olarak yazılmış olan işbu Andlaşma en kısa bir müddet zarfında onanacak ve onama belgeleri alınıp verilecektir.

Andlaşma, onama belgelerinin alınıp verilmesinden itibaren yürürlüğe girecektir.

Madde — 8

Ankara'da Onbir Ocak Bin dokuz yüz kırk yedi ve Hieri Onsekiz Sefer Bin üç yüz altmış altı tarihinde yapılan bu Andlaşma Türk ve Arap dillerinde yazılı olup her iki metin aynı derecede sayılacaktır.

Hasan Sala
Feridun Cemal Erkin

Mehmet Şüreyki

Cumhurbaşkanlığına yazılan tezkerenin tarih ve numarası : 15 . II . 1947 ve 1/132
Bu kanunun ilânının Başbakanlığa bildirildiğine dair Cumhurbaşkanlığından gelen tezkerenin tarih ve numarası : 15 . II . 1947 ve 4/193
Bu kanunun görüşmelerini gösteren tutanakların cilt ve sayfa numaraları : Cilt Sayfa
4 106,122,171:172,182,182:185

ÖZET

Ortadoğu'da manda sistemlerinin kurulması bölgenin yönetimini kolaylaştırarak sömürgelere giden yolların güvenliğini sağlamıştır. İtilaf Devletlerinin savaş döneminde çizdiği Ortadoğu sınırları günümüzdeki sınırlardan farklı değildir. Mandater Devletlerin himayesinde bölgede kurulan devletler zaman içinde bağımsızlıklarını kazanarak modern ulus devlet yapılanmalarına sahip olmuşlardır. Jeostratejik ve jeopolitik konumuyla İngiltere ve Fransa için büyük öneme sahip Ortadoğu toprakları kendi hallerine bırakılmayacak kadar değerli görülmüştür. Büyük bir Arap Devleti'nin bölgeye hâkim olmasının mandater devletler açısında sorun teşkil etmesi küçük Arap Devleti yapılanmalarının kurulmasını sağlamıştır. Filistin Mandasından ayrı tutularak kurulan Trans Ürdün Haşimi Devleti de İngilizlerin himayesinde büyüyüp gelişen bir Arap devletidir. İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerinin güvenliğinin sağlanması için kurulan Trans Ürdün Haşimi Emirliği gibi devletler bölgeye istikrar getirerek manda himayesinde gelişimlerini tamamlamışlardır. Tam bağımsız olana kadar manda yönetimi içinde çeşitli politikalar uygulayarak merkezi otoritesini güçlendiren Trans Ürdün Devleti, ortak Arap kimliğinin yanı sıra ulus-devlet yapılanmalarının temel taşı olarak Ürdünlü kimliğini de geliştirmiştir. Manda döneminde dış işlerinde diğer Arap Devletleri gibi daha durağan bir süreçten geçen Trans Ürdün Haşimi Emirliği, iç işlerinde kabileler arası ilişkiler ile devlet yönetimindeki yabancı unsurlar gibi meselelerle ilgilenmek zorunda kalmıştır. Merkezi otoritenin güçlendirilmesi, kabilelerden destek alınması ve İngilizlerin denetiminden kurtularak bağımsızlığın sağlanması gibi önemli konulara yoğunlaşan Trans Ürdün Devleti'nin Türkiye ile ilişkileri bu dönemde sınırlı kalmıştır. Bu çalışmanın asıl amacı; Trans Ürdün Haşimi Devleti'nin manda yönetiminde kurulmasından önce ve sonra yaşanan gelişmeler ışında değerlendirilerek Türkiye ile olan sınırlı ilişkilerin incelenmesidir.

ABSTRACT

The establishment of mandate systems in the Middle East facilitated control of the region and ensured safety of roads leading to the colonies. Borders of the Middle East, which Allied Powers had drawn during the war, are no different than the borders of today. States established in the region under the auspices of Mandatory States have gained their independence over time and have had modern nation-state structures. With its geostrategic and geopolitical location, the Middle East lands, which are of great importance for England and France, were considered to be too valuable to be left alone. The fact that dominance of a large Arab State in the region posed a problem for the mandatory states led to establishment of small Arab State structures. Trans Jordan Hashemite State, separated from the Mandate of Palestine, is an Arab state that has developed under the auspices of Great Britain. It was assumed that Arab State, which had been promised to Sheriff Hussein during the war, was fulfilled by establishing the Jordanian Hashemite State. States such as Trans Jordan Hashemite Emirate established security for the colonies of Britain and France have brought stability to the region and have completed their development under the auspices of the mandate. By strengthening its central authority by implementing various policies within the mandate system until it became fully independent, Trans-Jordan State developed its Jordanian identity as cornerstone of nation-state structures as well as common Arab identity. During the Mandate period, Trans Jordan Hashemite Emirate, which underwent a more stable process like other Arab States, had to deal with issues such as inter-tribal relations in domestic affairs and foreign elements in state administration. Trans-Jordan's relations with Turkey have been limited during this period because of the issues such as focusing on strengthening central authority, receiving support from tribes and ensuring independence from British Empire. Main purpose of this study is to assess developments

of Trans Jordan Hashemite Empire before and after the establishment of Mandate and to examine limited relations of Trans Jordan with Turkey.

